

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

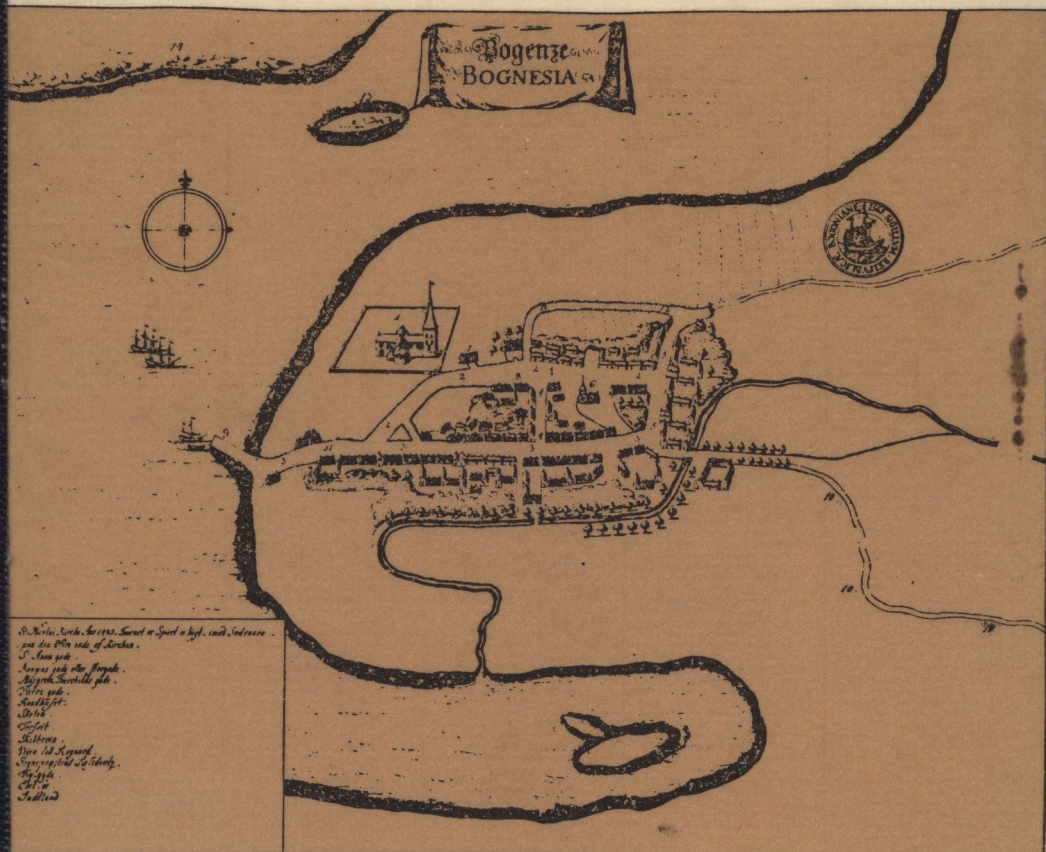
Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HANS HANSEN

BOGENSES HISTORIE I

*Købstadens opståen
og udvikling
frem til slutningen
af 1700-tallet*

BOGENSES HISTORIE 1

*Købstadens opståen
og udvikling
frem til slutningen
af 1700-tallet*

*Initiativtager til værket
er Bogense Rotaryklub.*

*Fremstillet i:
Bogtrykkeriet Nordvestfyn,
Bogense
Skrift: Baskerville*

ISBN 87-980872-2-3

HANS HANSEN

BOGENSES HISTORIE I

*Købstadens opståen
og udvikling
frem til slutningen
af 1700-tallet*

BOGENSE 1982

Bogense Rotary Klub takker nedenstående bidragydere for deres økonomiske støtte, der har muliggjort udgivelsen af bogværket til en favorabel pris.

A/S Bogense Bank, Bogense
Sparekassen Bikuben Fyn, Bogense afdeling
Den Danske Provinsbank, Bogense afdeling
Bogense Kommune
Bogense Handelsstandsforening
Sparekassen Bikubens Fond
Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, Allerød
Scheby Maskinfabrik, Bogense
Borgmester, sygehusinspektør Svend Jensen, Bogense
Bogense Rotary Klub

Indholdsfortegnelse

<i>Oldtiden</i>	13
Forhistorien	13
Ældre stenalder ca. 15.000-4.000 f. kr.	13
Yngre stenalder ca. 4.000-1.800 f. Kr.	15
Bronzealderen ca. 1.800-500 f. Kr.	17
Jernalderen 500 f. Kr. - 800 e. Kr.	21
Vikingetiden 800-1050	31
 <i>Middelalderens Bogense</i>	35
Byens oprindelse	35
Navnet Bogense	37
Middelalderens byliv i Bogense	39
Bogense pantsat, men tro imod kongemagten	40
Fremgangstider for Bogense	42
De Bogense Herremænds tid	44
 <i>Fra reformationen til svenskekrigene</i>	51
Ildebrand og pest	51
Et øjenvidne fra slutningen af 1500-tallet	59
Bogense på Christian IV's tid	63
 <i>Svenskekrigenes tid</i>	77
Bogense i 1650'erne	77
Svenskekrigene 1657-1660	79
Efter krigen	89
 <i>Tiden ca. 1660-1787</i>	95
<i>Byens udseende fra slutningen af 1600-tallet til 1787</i> ...	95
 <i>Byens styre</i>	103
Borgmestre i Bogense	113
Rådmænd i Bogense	114
Byfogeder i Bogense	115
 <i>Erhverv</i>	119
Landbrug	121
Håndværk	123
Handel	127

Servicefunktioner	133
Fattige	136
<i>Bogenses omverden</i>	141
Harritslevgård	145
Rugård	148
Gyldensteen	149
Æbelø	153
<i>Skoleforhold</i>	157
Rektorer ved Bogense Latinskole	159
Dansk skole	162
<i>Kirken og dens præster</i>	165
<i>Sagn og beretninger fra Bogense og Bogense-egnen</i>	187
<i>Litteratur</i>	198
<i>Navne- og stedregister</i>	201
<i>Sagregister</i>	207

BOGENSE I 700 ÅR

Selv om der ganske givet har boet mennesker på »Bøgenæsset« længe før, så regnes en købstads »fødselsår« almindeligvis fra det tidspunkt, hvor de engang så eftertragtede købstadsrettigheder blev opnået. Det skete for Bogenses vedkommende i 1288, i begyndelsen af Erik Menveds regeringstid (1286-1319).

Meget er hændt siden da og meget - alt for meget - er glemt.

Historikerne meddeler, at kilderne fra Bogenses fjerne fortid kun rinder yderst sparsomt.

Der har dog gennem årene været gjort tilløb til at nedfælde Bogenses historie. Mest kendt er vel Emmy Larsens lille bog om Bogense. En interessant bog, der dog kun beskriver et stærkt begrænset område.

Det skal derfor hilses med glæde og tak, at Rotary i anledning af byens forestående 700 års jubilæum har taget initiativet til at få samlet alle oplysninger om vor fælles by og egn på et sted. Alene værkets omfang, 4 bind på i alt ca. 1000 sider, viser med hvilken grundighed og interesse værkets to forfattere er gået til opgaven.

Der er ligeledes grund til at takke de mange kontante bidragydere. Bidrag, der ene og alene går til at nedbringe værkets udsalgspris.

På denne baggrund er det mit håb, at dette historiske værk vil nå ud til mange tidligere og nuværende bogensere og andre interesserede.

Det skal ligeledes være mit håb, at bøgerne må gå i arv fra generation til generation og - ikke mindst - at andre ud i fremtiden vil tage tråden op, så bind kan føjes til bind om vor by og egns historie til glæde og nytte også for vore efterkommere.

Bogense i august 1982.

P. b. v.

Sv. Jensen

BOGENSE ROTARY KLUB

ROTARY INTERNATIONAL
KLUB NR. 6991
DISTRIKT 146 · DANMARK

På et af Bogense Rotary Klubs mandagsmøder i foråret 1978, var lektor Hans Henrik Jacobsen, Odense, indbudt til at tale om egnshistorie. Der var stor interesse for emnet blandt klubbens medlemmer, og et af medlemmerne, Hans Jeppe Jeppesen, blev så optaget af foredraget, at han, da han senere samme år blev præsident for klubben, straks tog initiativ til udgivelse af Bogenses historie, således at værket kunne foreligge i sin helhed til byens 700 års købstadsjubilæum 1988. Her var en opgave på det nære plan, men jo absolut udadventt i sit sigte, ligesom de fleste af de opgaver Rotary påtager sig er det.

Et udvalg bestående af Preben Sandberg, Arne Rasmussen og Ejnar Kruse blev nedsat for at tage sig af de praktiske ting omkring udgivelsen. Senere forlod Ejnar Kruse efter eget ønske udvalget, som derefter supplerede sig med to andre medlemmer, Svend Jensen og Carsten Hald. Der blev straks efter udvalgets nedsættelse skabt kontakt til lektor Hans Henrik Jacobsen om han ville påtage sig at skrive byens historie. Han indvilligede heri, men gjorde straks opmærksom på, at opgaven var så omfattende, at han alene ikke var i stand til, indenfor den ønskede tidsramme, at gennemføre opgaven, men foreslog at adjunkt Hans Hansen, Odense, der er tidligere bogenser, delte arbejdet med ham. Og det blev sådan og arbejdet for de to historikere kunne begynde, da det økonomiske grundlag for værkets gennemførelse var blevet tilvejebragt af en række bidragydere, som omtales andet steds i bogen.

Fra Bogense Rotary Klub skal der lyde en varm tak til alle, som har gjort det muligt at udgive byens historie, hvadenten man har bidraget økonomisk, eller det er en personlig arbejdsindsats, som ligger bag. Tak til de to professionelle historikere lektor Hans Henrik Jacobsen og adjunkt Hans Hansen, for det store engagement af personlig karakter, de har lagt i opgaven. Tak til »bogudvalget« Sv. Jensen, P. Sandberg, Arne Rasmussen, Carsten Hald og E. Kruse for en stor indsats - for at de aldrig gav op, selv om problemerne til tider havde karakter af håbløshed. Endelig tak til Hans Jeppe Jeppesen for initiativ og fremsyn - det har jo vist sig, at det ikke var spor for meget med 10 år til en sådan opgave.

Det er klubbens håb, at værket må være til gavn og oplysning for alle interesserede, først og fremmest byens borgere - også de fremtidige.

Hemmerslev, august 1982.

På Bogense Rotary Klubs vegne

FORORD

Købstadsjubilæum og historieskrivning hører ofte sammen. Det var tilfældet i 1971, hvor Nyborg fejrede 800-års jubilæum og fik sin historie på tryk, og det er tilfældet i disse år, hvor Odense ser frem til 1000-års jubilæum i 1988 og bl. a. markerer det ved hvert år at udsende et bind af et planlagt 10-bindes værk.

Odenses historie er 1841-44 skrevet af historikeren Vedel Simonsen, 1862 af biskop Chr. Engelstoft, 1926 af rektor H. St. Holbech. Flere af de fynske kystbyer har i de sidste årtier fået deres historie på tryk - Assens i 1935, Middelfart 1938-41, Fåborg 1955-56, Svendborg 1960-61 - og nu er turen kommet til Bogense. Det er Bogense Rotary, der har taget initiativet, og anledningen er - som i andre tilfælde - et forestående byjubilæum.

Der er tidligere ydet vægtige bidrag til Bogenses historie. Den, der beskæftiger sig med dette område, kan ikke undgå at støde på begrebet *Literis Mando*. Det er latin og betyder: Jeg overgiver til trykning. Det er et pseudonym for Søren Harries Klausen (f. 1829, dimitteret fra Jelling Seminarium 1849, lærer i Middelfart 1852-58, fra 1858 og indtil sin død i 1873 lærer i Odense), der 1859 udgav »Bogense Byes og Skovby Herreds Topographi og Historie fra Sagntiden til Nutiden«. Frem til ca. 1780 bygger dette værk fortrinsvis på *Vedel Simonsens* topografiske værker, bl. a. »Bidrag til Rugaards Historie« (1843-44) og »Samlinger til Elvedgaards Historie« (1845), der ikke alene skildrer Rugaards og Elvedgaards historie, men også medtager tildragelser fra det øvrige nordfynske område, bl. a. Bogense.

1885 udkom »Historiske Bidrag om Bogense«, skrevet af lærer *Johs. Idon Møller*, der døde 1916 efter næsten 50 års lærergerning i Harritslev. Han stammede fra Bogense og samlede ivrigt materiale om Bogense bys ældre historie.

En omtrent samtidig, der interesserede sig stærkt for byens fortid, var læge *Peter Trautner* (f. 1869 i Bogense, praktiserende læge i Bogense fra 1897, 1915-32 kredslæge på Nordfyn, 1918-25 borgmester i Bogense, død 1932). Omkring 1920 tog læge Trautner initiativ til oprettelse af Bogense Museum, og 1928 udgav han »Af Bogense Havns Historie 1828-1928«.

Grundlaget for en egentlig byhistorie blev lagt i 1930'erne, hvor *Poul Christensen*, overlærer ved Bogense Skole 1913-34, samlede omfattende materiale og udarbejdede et manuskript, der efter faghistorikeres opfattelse indeholdt visse fejlbedømmelser, fortrinsvis af byens økonomiske forhold, og følgelig ikke kom i trykken i forbindelse med byens 650-års jubilæum i 1938. Materialet har mange kvaliteter, og det er indgået i det kildemateriale, der danner grundlag for nærværende fremstilling af byens historie. En mindre del af Poul Christensens materiale indgik i Bogense Banks jubilæumsskrift i 1947.

1954 kunne Bogense Sparekasse fejre sit 100-års jubilæum, og en væsentlig

del af jubilæumsskriftet udgøres af en skildring af Bogense og dens opland i midten af 1800-tallet, udfærdiget af museumsdirektør *Svend Larsen*, Odense.

En, der ikke må glemmes i rækken af personer, der har befattet sig med byens historie, er *Emmy Larsen* (1900-67), datter af købmand G. V. Larsen, Bogense. Hun var ansat i Fiskeriministeriet og størstedelen af sit liv bosat i København, men hun forblev trofast overfor fødebyen og vennerne der, og det kom konkret til udtryk, da hun samlede materiale til billedværket »Fra det gamle Bogense«, udgivet af Historisk Samfund for Fyns Stift 1967. Hun døde samme år og nåede ikke at se det færdige resultat.

Interessen for Bogenses fortid er ingenlunde svækket. Et nyt kuld af lokalhistorikere er kommet til, og de hæger om byens museum og lokalhistoriske arkiv. Læge *Knud Ehlert* (f. i Bogense 1897, praktiserende læge i Bogense fra 1927) gjorde indtil sin død i 1975 en stor indsats, og i dag varetages opgaverne bl. a. af overpostbud *Anders Jæger* og sygeplejerske *Inger Jørgensen*.

Bogense nærmer sig sit 700-års jubilæum. I den anledning har man overdraget os opgaven at skrive Bogenses historie, og vi retter en tak til initiativtagerne for den tillid, de derved har vist os. Der er planlagt 4 bind, hvoraf det første - omfattende tiden op til 1787 - skrives af Hans Hansen, de to næste - omfattende perioden 1787-1938 - af Hans Henrik Jacobsen, mens det fortrinsvis vil blive overladt til byens egne borgere at skildre udviklingen de sidste 50 år.

Dyrup og Næsby 1982

Hans Hansen

Hans Henrik Jacobsen

Nærværende bind af Bogenses historie handler om udviklingen fra oldtiden til 1700-tallets slutning. Der er spor af mennesker og menneskers virksomhed på Nordfyn langt tilbage i tiden, længe før Bogense opstod som en egentlig by. Disse første tegn på liv i området er medtaget i fremstillingen for at understrege den langsomme udvikling, der førte frem til købstadens opståen i 1200-tallet.

De første århundreder af byens historie er vanskelige at kortlægge i detaljer, og først i løbet af 1500-tallet bliver kildemængden så rigelig, at personer, begivenheder og udviklingsforløb kan beskrives med større sikkerhed. Det er dog stadigvæk fortrinsvis det særprægede, det iøjnefaldende og de store begivenheder, som fremgår af kildematerialet, mens den jævne hverdag, som den har formet sig for menigmand, kan være svær at få øje på. På dette punkt adskiller kilderne til Bogenses historie sig næppe meget fra kilderne til det øvrige Danmarks historie i denne periode. Det er som oftest stormændene, kirken og det indflydelsesri-

ge borgerskab, der har leveret hovedparten af kildematerialet, og det er følgelig dem, der tydeligst træder frem i historien.

I løbet af 1600-tallet bliver kildematerialet mere fyldigt; officielle kilder som rådstueprotokol, kirkebøger m. v. muliggør en mere fyldig og alsidig dækning af byens historie. Fra 1600-tallets slutning har det således været muligt at berette mere systematisk om enkelte sider af tilværelsen i byen, svarende til fremstillingsprincipperne i de følgende bind.

Der er som nævnt ikke tidligere publiceret en egentlig samlet byhistorie for Bogenses vedkommende. Alligevel hviler nærværende fremstilling i betydelig grad på de forskellige bidrag til en sådan historie, som allerede eksisterer. Det drejer sig i første række om Poul Christensens manuskript, som for flere afsnits vedkommende har dannet udgangspunkt for fremstillingen. Der er dog i alle tilfælde sket en kraftig bearbejdelse af manuskriptet, hvilket imidlertid ikke skal skjule det faktum, at det næppe havde været muligt inden for de givne tidsmæssige rammer at skabe en forsvarlig fremstilling af byens historie i den nævnte periode uden Poul Christensens arbejde.

På dette sted skal lyde en varm tak til min medforfatter, lektor Hans Henrik Jacobsen, som for mange år siden var med til at skærpe min interesse for lokalhistorien og primært Bogenses historie. Det har på mange måder været Hans Henrik Jacobsens fortjeneste, at dette værk bliver til virkelighed. Han har været mig en stor støtte med råd, vejledning og inspiration under værkets udarbejdelse og har hjulpet med kritisk gennemlæsning af manuskriptet og fremskaffelse af billedmateriale.

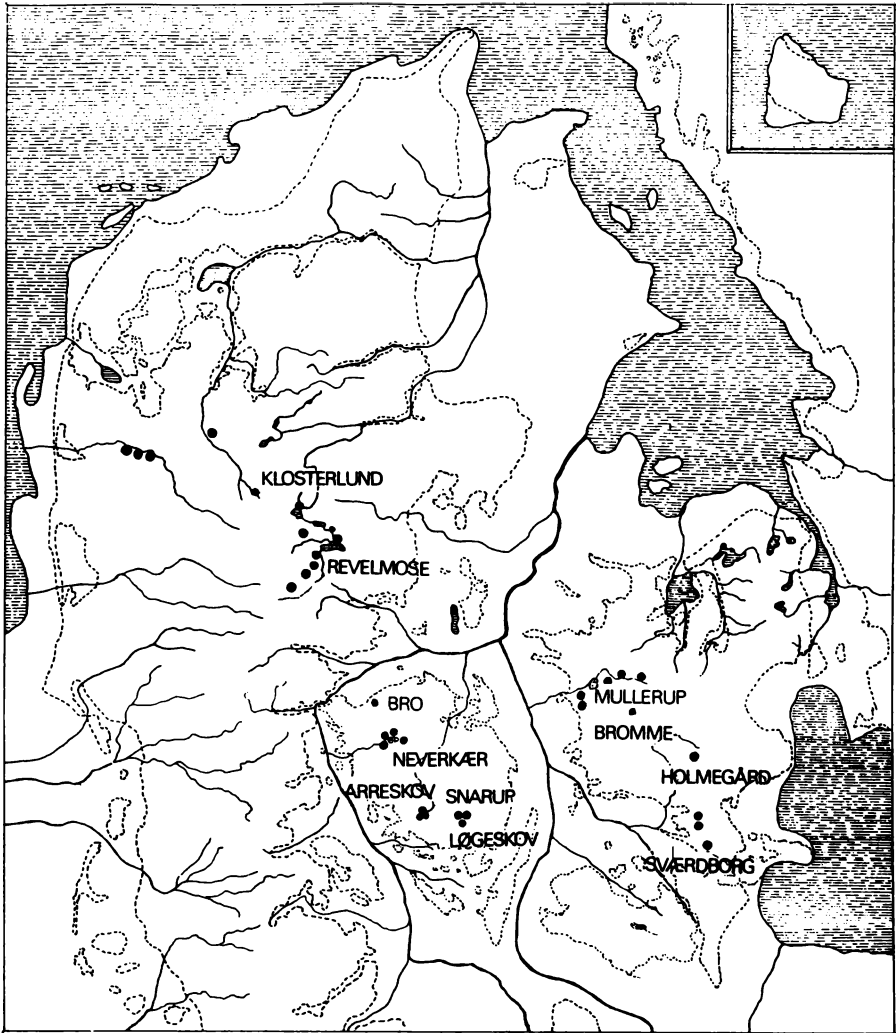
Endvidere må jeg udtrykke stor glæde og taknemmelighed over samarbejdet med overpostbud Anders Jæger, Bogense. Han har bistået med fremskaffelsen af materiale om oldtidsfund på Bogense-egnen og har stillet mange illustrationer til rådighed for bogen, ligesom han har været med i det praktiske arbejde omkring fotografering af genstande på Nordfyns Museum.

Til min nevø Frank Nørgård, Gudumholm, vil jeg rette en varm tak for hans beredvillighed og store indsats i forbindelse med flere vanskelige fotograferingsopgaver.

Sidst og ikke mindst takker jeg min hustru og mine børn for den store tålmodighed og hjælpsomhed, som de har udvist i ferieperioder og talrige weekender, når arbejdet med bogen skulle gøres, og arbejdsro var en uomgængelig nødvendighed, mens almindelige ferie- og fritidsaktiviteter måtte skydes i baggrunden.

Dyrup 1982

Hans Hansen

Danmark i fastlandstiden ca. 10.000-5.000 f. Kr. De nuværende kystlinier er stiplede. De vigtigste findesteder er indtegnede. Udgravningen ved Bro blev foretaget i 1970. (Erling Albrechtsen, Fyn i Oldtiden.)

OLDTIDEN

Forhistorien

Med forhistorien forstår man normalt det, der ligger før historisk tid - altså før den tid, hvor de skriftlige kilder begynder at dukke op. Når det gælder Danmark og dermed også Fyn, er forhistorien groft sagt tiden indtil ca. år 1.000. Vi har nogle få spredte historiske beretninger af f. eks. romerske historikere fra en lidt tidligere periode, men deres udsagn om Danmark og Norden er meget vage og kan ikke danne basis for en egentlig sammenhængende historieskrivning - og slet ikke for en historieskrivning, som omhandler lokale danske områder.

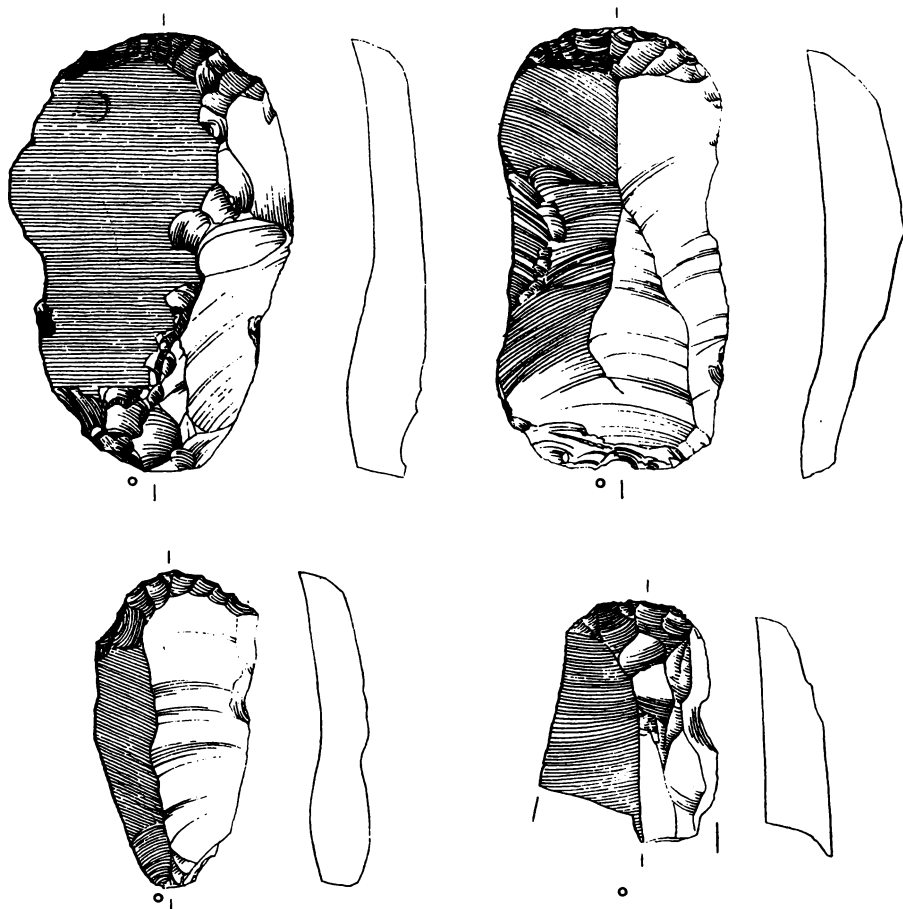
Vi må altså i forhistorisk tid henholde os til det arkæologiske materiale. Vi må prøve gennem arkæologiske udgravninger og fund at nå frem til en vis viden om mennesker og deres levevis i Danmarks oldtid.

Ældre stenalder c. 15.000-ca. 4.000 f. Kr.

Der har levet mennesker på Nordfyn i egnen omkring Bogense i forhistorisk tid. Man må i denne forbindelse være opmærksom på, at landskabet har ændret sig utrolig meget i tidens løb. På kortet ses Danmark ca. 10.000 f. Kr. Fyn var på det tidspunkt endnu ikke en ø; hvor vi i dag har Storebælt og Lillebælt, var dengang kun to floder, som altså udgjorde begyndelsen til de senere bæltter.

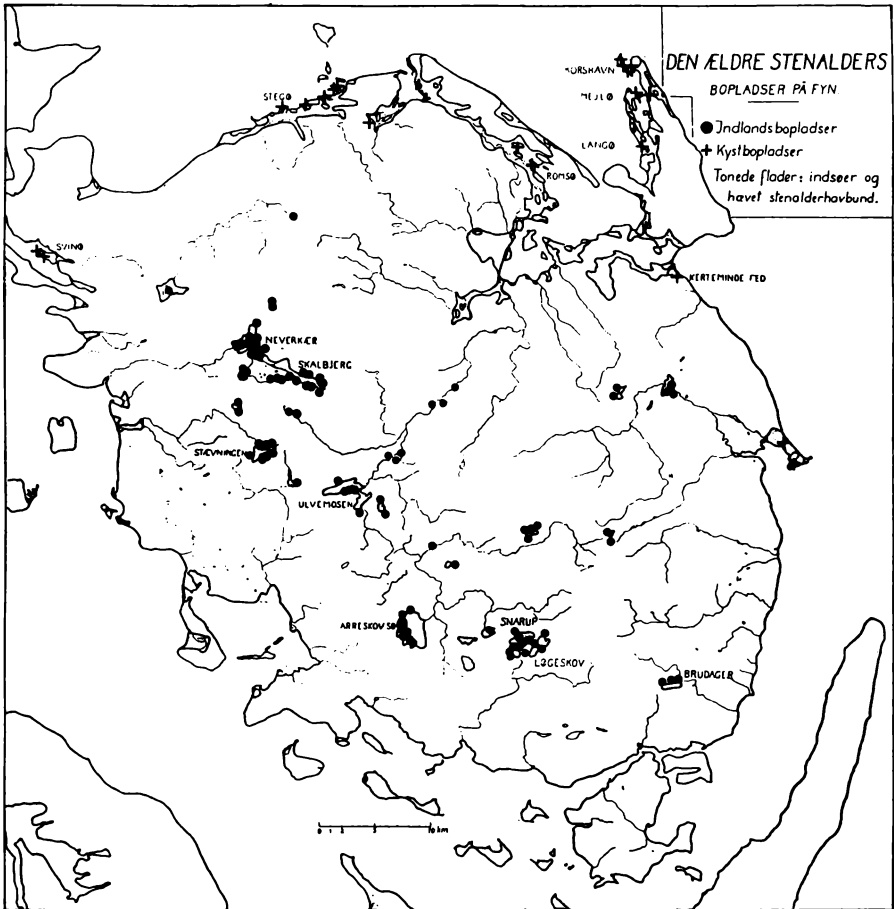
Bro ved Brenderup vest for Bogense er markeret på kortet. Det skyldes, at man her har fundet en boplads, som kan dateres til tiden mellem 9.000 og 8.400 f. Kr. Bogense-arkæologen Anders Jæger har i høj grad medvirket ved registreringen af dette og andre fund i området; han har, hvad der vil fremgå af de følgende sider, gennem årene gjort en betydningsfuld indsats, hvad angår den arkæologiske udforskning af Nordfyn og området omkring Bogense.

Det er jægere og fiskere, der har levet ved Bro i den ældre stenalder. De har muligvis ikke været fastboende, i hvert fald ikke i den tidligste del af perioden, men det kan sikkert fastslås, at man ved Bro har fundet spor af de ældste fynboers liv og færden. Fundene består af redskaber - skaftungepile, stikler, skraber og en del affaldsflint. Der er faktisk fundet to bopladser ved Bro, og fremtidige udgravninger vil muligvis afsløre mere omfattende kulturspor i dette område.

Tegninger af skraber fundet ved Bro. Fundene er eksempler på en endnu ringe flintteknik. (Søren H. Andersen, Senglaciale bopladser ved Bro. Fynske Minder 1970.)

Perioden fra 10.000 til 5.000 f. Kr. var præget af en ændring i klimaet; det blev varmere, plante- og dyreverdenen ændredes. Tundraen dækkedes af birke- og nåletræer; elsdyr, kronhjort og bjørn fortrængte rensdyrene. Der skete også i denne periode en landsænkning, som betød, at Nordfyn og Bogense-området nu kom til at ligge ved kysten. Kortet angiver kystbopladser omkring Stegø og længere mod øst; man har her fundet køkkenmøddinger, dvs. affaldsbunker af skaller fra østers og andre muslinger; i bunkerne findes også i rigt mål redskaber af flint og ben, som hører til den såkaldte Ertebøllekultur (opkaldt efter den berømte boplads i Himmerland). På disse pladser har boet

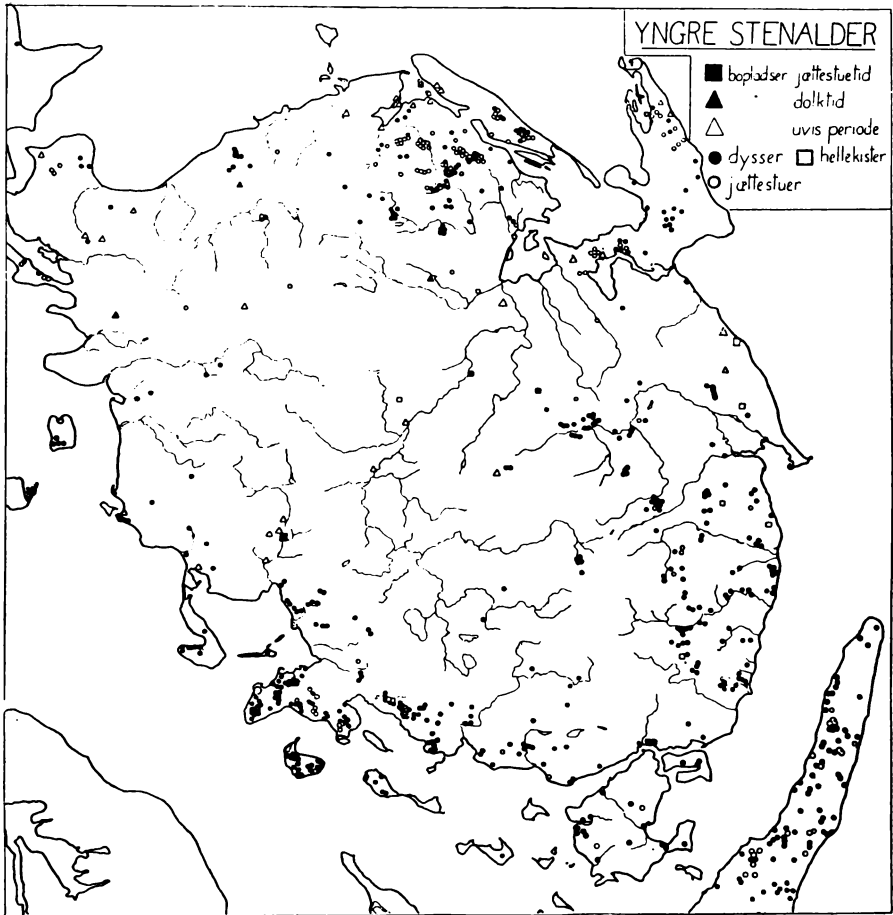

Den ældre stenalders bopladser på Fyn. Ved Stegø og længere mod øst har der været bopladser i denne periode. (Erling Albrechtsen, Fyn i oldtiden.)

folk, som har drevet jagt og fiskeri. Et egentligt landbrug med fastboende bønder er endnu ikke kommet i den ældre stenalder, som varer til ca. 4.000 f. Kr.

Yngre stenalder ca. 4.000-1.800 f. Kr.

Der er tilsyneladende ikke i yngre stenalder tale om nogen særlig tæt bebyggelse på Bogense-egnen. Det er i denne periode, agerbruget tager sin begyndelse i Danmark; skovene ryddes, og dyrkingen af hvede og byg begynder. Vor viden om disse ting stammer i høj grad fra de såkaldte pollendiagrammer, dvs. fortællinger over, hvilke blomsterstøvkorn der forekommer i de forskellige arkæologiske lag. Arkæologerne diskuterer stadig, hvorledes denne vigtige ændring (den

Den fynske bebyggelse i yngre stenalder. Stendysser og jættestuer var datidens gravkamre og vidner om beboelse på Bogense-egnen i perioden. (Erling Albrechtsen, Fyn i oldtiden.)

agrare eller landbrugsmæssige revolution) er blevet indført. Skyldes den indvandring udefra? Eller er det de hidtidige indbyggere, der har lært det af folk, de kom i berøring med i omverdenen? Det endelige svar er endnu ikke givet.

Som kortet viser, er der vidnesbyrd om beboelse på Bogenseegnen i yngre stenalder, først og fremmest i form af stendysser og jættestuer; de store koncentrationer ligger dog øst for det nuværende Bogense. Der er tale om gravmindesmærker opbygget af svære stenblokke som bære- og vægsten omkring selve gravkammeret; ovenpå er lagt én eller flere dæksten. Målene på disse gravkamre er vidt forskellige; runddyssens tværmål er 10-15 m, langdysens bredde er 5-10 m, og længden kan spænde fra 20 m til ca. 200 m. Mange dysser er naturligvis for-

svundet i tidens løb. Stenene har kunnet anvendes til andre formål, og nogle er simpelthen blevet beskadiget eller er skredet sammen af naturlige grunde.

Anders Jæger har foretaget og beskrevet udgravningen af en dysse i Skåstrup i 1971. Han angiver i tilknytning til denne beskrivelse, at der på Nordfyn findes ca. 270 kendte grave af denne type, men kun ca. 50 er bevaret. Med hensyn til udgravningen i Skåstrup beretter Jæger, hvorledes man i mangfoldige år havde haft besvær med pløjningen på den pågældende mark (matr. nr. 3a, Skåstrup by). Ustandselig stødte ploven på sten, fra knytnævestørrelse til mægtige stenblokke, som, når de ikke lod sig fjerne, måtte graves dybere ned for at give plads

Lille fodskål med udsmykning, som er typisk for den såkaldte tragtbægerkultur. Skålen er en af de få genstande, som det var muligt at restaurere fuldt ud fra Skåstrup-udgravningen i 1971. (Foto: Frank Nørgård.)

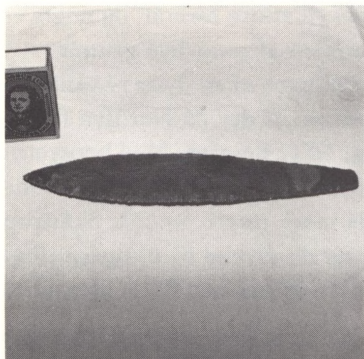
Lerkar fra den ene urnegrav i Skåstrup-dyssen. Det blev fundet med låget på og var næsten fyldt med rensede brændte ben, men indeholdt ingen andre oldsager. (Foto: Frank Nørgård.)

til markredskaberne. Udgravningen viste, at der var tale om en sløjfet dysse; blandt fundene var flintdolke, pile, ravperler og lerkar. I dyssen blev endvidere fundet 2 urnegrave fra yngre bronzealder (900-500 f. Kr.). Det betyder altså, at anlægget har været benyttet over en lang periode i oldtiden; en mere udførlig beskrivelse af udviklingen i og omkring dyssen er dog umulig på grund af de betydelige ødelæggelser, som er sket på stedet.

Det er i øvrigt karakteristisk for fundene i yngre stenalders slutning, at flintsa-gerne ofte er meget elegante og smukt forarbejdet; man aner en påvirkning fra de udenlandske metalstøbte sager, som man prøver at efterligne i det skøre flintmateriale. Bronzealderen er på vej.

Bronzealderen ca. 1.800-500 f. Kr.

Bronzealderen er Egtvedpigens, Solvognens og helleristningernes tid. Ser man på Fyn som helhed i denne periode, hæfter man sig ved, at der stadig er tale om

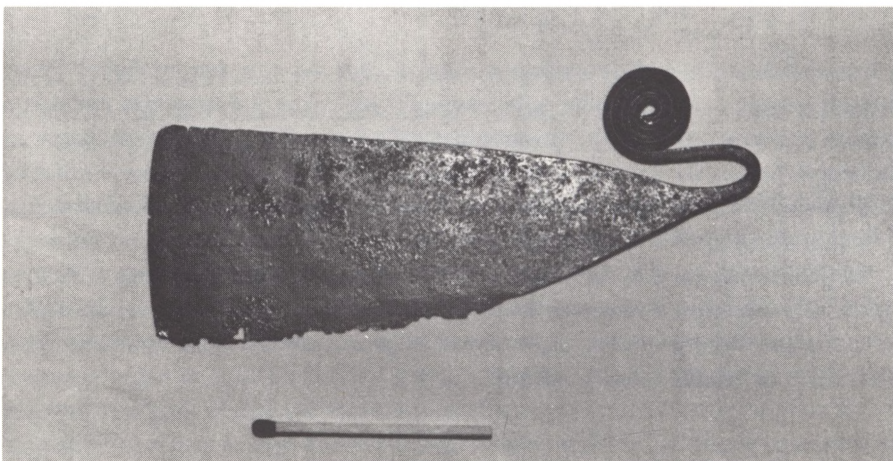

Dolk fra jættestuekammer ved Grydhøj nær Skåstrup. Anders Jæger har udgravet denne høj i 1978. Fundene herfra viser, at jættestuen har været anvendt over en lang periode i oldtiden. Dolken kan dateres til slutningen af yngre stenalder. (Foto: Frank Nørgård.)

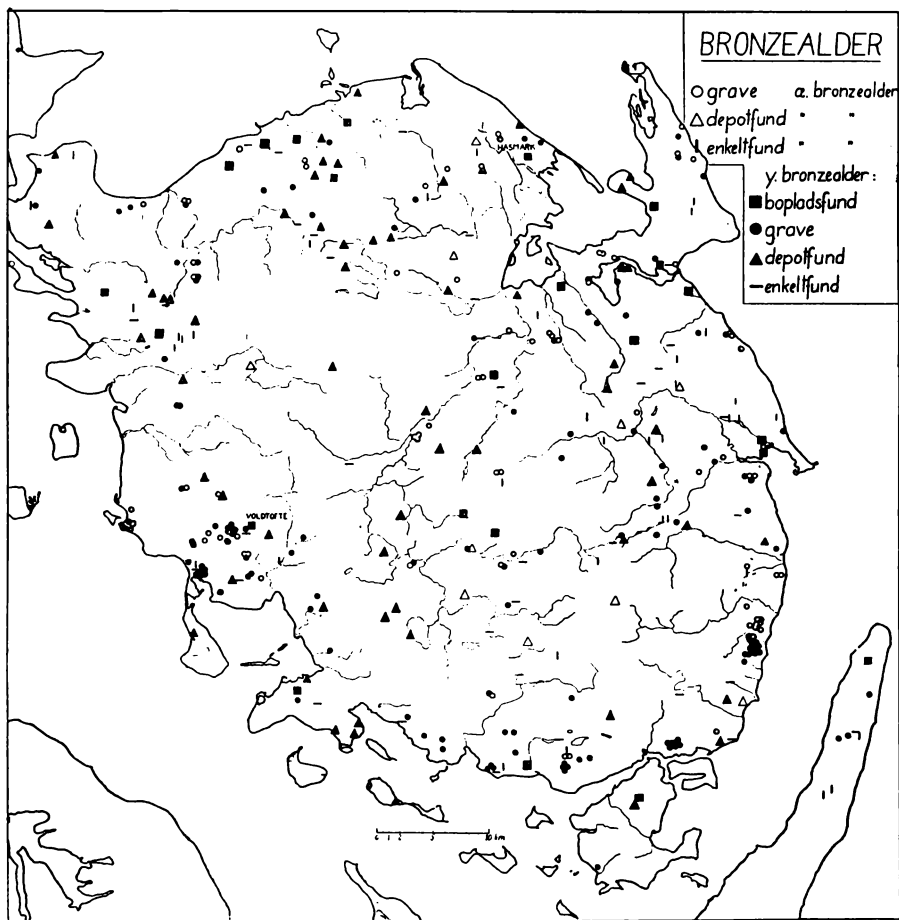
Lerkar fra Grydhøj. Det lille kar til højre blev fundet i kanten af højen og hører hjemme i den såkaldte enkeltgravskultur (2.100-2.000 f. Kr.), mens det større kar til venstre, som blev fundet inde i kammeret, er et typisk dolktidsbæger (1.800-1.500 f. Kr.), dvs. fra overgangsperioden til bronzealderen. (Foto: Frank Nørgård.)

en kystsøgende bebyggelse som i de tidligere oldtidsperioder. Kortet over Fyn i bronzealderen viser adskillige bopladser på Bogense-egnen i perioden.

Nogle karakteristiske fund skal omtales i det følgende. I en grusgrav på Harritslevgårds marker blev i 1885 gjort et fund fra bronzealderen; det bestod af en såkaldt edsring af guld samt nåle og ringe fremstillet af bronze. Ved Ejlblyunde

Ragekniv fra Grydhøj. Kniven blev fundet ude i kanten af højen og stammer fra slutningen af bronzealderen. (Foto: Frank Nørgård.)

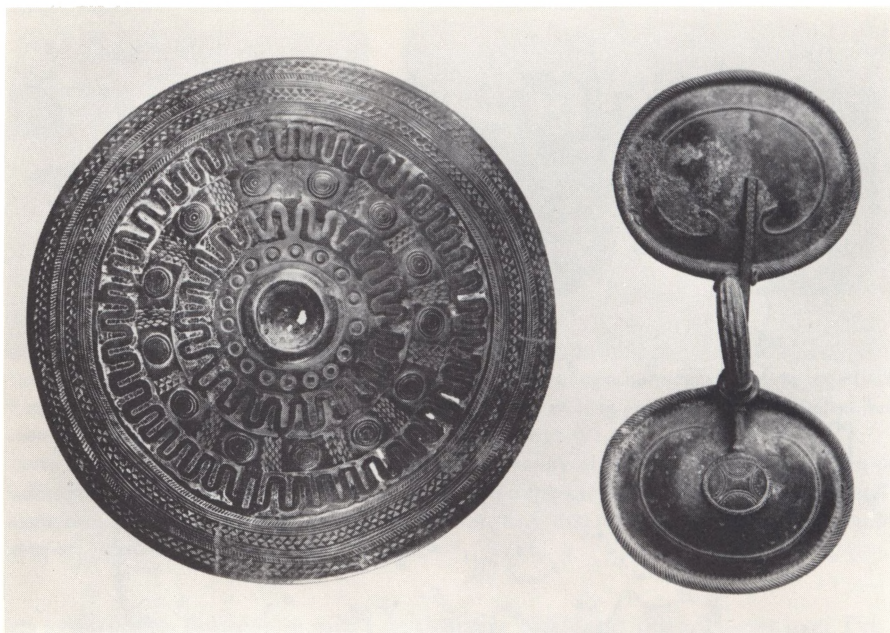

Bronzealderens bebyggelse på Fyn. Bogense-egnen har været beboet i bronzealderen. Der er gjort både boplads-, grav-, depot- og enkeltfund i området. (Erling Albrechtsen, Fyn i oldtiden.)

fandt man i 1880'erne 3 guldkar nedlagt i en lerpotte. Lignende fund fra Særslev og Bro fra denne periode er vidnesbyrd om en udbredt bebyggelse i området.

For en gangs skyld har vi også et fund fra selve Bogense by. I juni 1967 var man i Bogense i gang med udgravningen til den ny Vestergade. Gravkøen ramte nogle bronzesager - arbejdsmand Hans Peter Jensen fik øje på dem og fik dem befriet fra jordmasserne. Det var et hængekar og et brilleformet smykke af bronze; den ivrige amatørarkæolog, Bogense-lægen Knud Ehlert sørgede for, at Nationalmuseet blev underrettet.

Det har været vanskeligt at tolke disse enkeltstående mark- og mosefund mere præcist. Det kan være værdifulde ting, som man har ønsket at skjule af frygt for

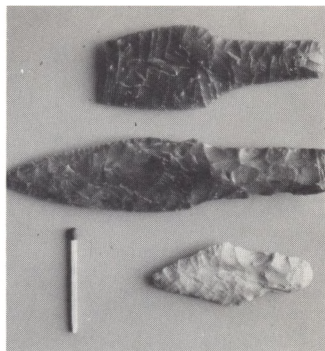
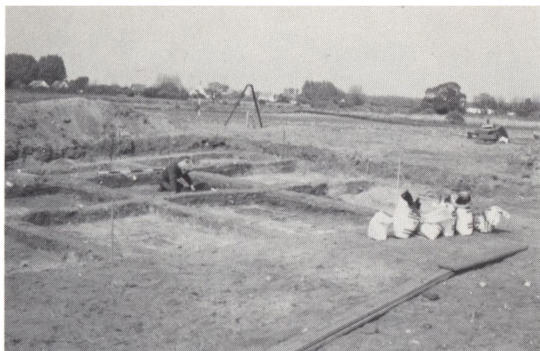

Bronzealderfund fra Bogense gjort i 1967. Hængekarret, som er 15 cm i diameter, er set fra bunden. Fund af lignende genstande er gjort ved Mariendal Strand nær Ebberup på Vestfyn. Hængekarret har muligvis været båret som prydenstand i et bælte, medens det brilleformede smykke sandsynligvis har siddet på beklædningen midt på brystet, måske for at holde tøjet sammen. Slangefiguren, som ses på de to endeplader, har religiøs betydning. (Foto: Nationalmuseet.)

fejender; måske har man sidenhen glemt dem eller er blevet forhindret i at tage dem op igen. Måske er nogle af fundene udtryk for et offer til naturens guddomme.

Ved Lindebjerg 2 km sydøst for Bogense har Anders Jæger midt i 1970'erne udgravet en boplads fra denne periode. Af Jægers rapport til stiftsmuseet fremgår, at der gennem et par år på stedet er fundet flintredskaber, især skrabere og rester af kornsegle og dolke. Der er også fundet ildsteder med lerkarskår og flintaffald samt betydelige mængder forkullet korn. De 23 stolpehuller på stedet viser, at der har ligget et hus. De fundne oldsager giver Jæger grundlag for at datere bebyggelsen til slutningen af yngre stenalder eller begyndelsen af ældre bronzealder. Når nærmere tekniske undersøgelser har fundet sted, kan en mere præcis datering forventes. Det fremgår endvidere af rapporten, at Jæger anser det for sandsynligt, at der kan gøres yderligere fund på dette sted.

Fundene fra bronzealderen fastslår også, at der har været forbindelser til udlandet, til andre kulturkredse. Vi ved jo, at bronzen, som er et blandingsmetal, sammensmeltet af kobber og tin, ikke findes i Danmark. Dermed kan vi altså

Udgravningsfeltet ved Lindebjerg. Sækkene i højre del af billedet indeholder forkullet korn, som blev fundet på stedet. (Foto: Anders Jæger.)

Oldsager fundet på Lindebjerg-bopladsen. Den gode flintteknik er med til at datere fundene til slutningen af yngre stenalder eller begyndelsen af bronzealderen. (Foto: Anders Jæger.)

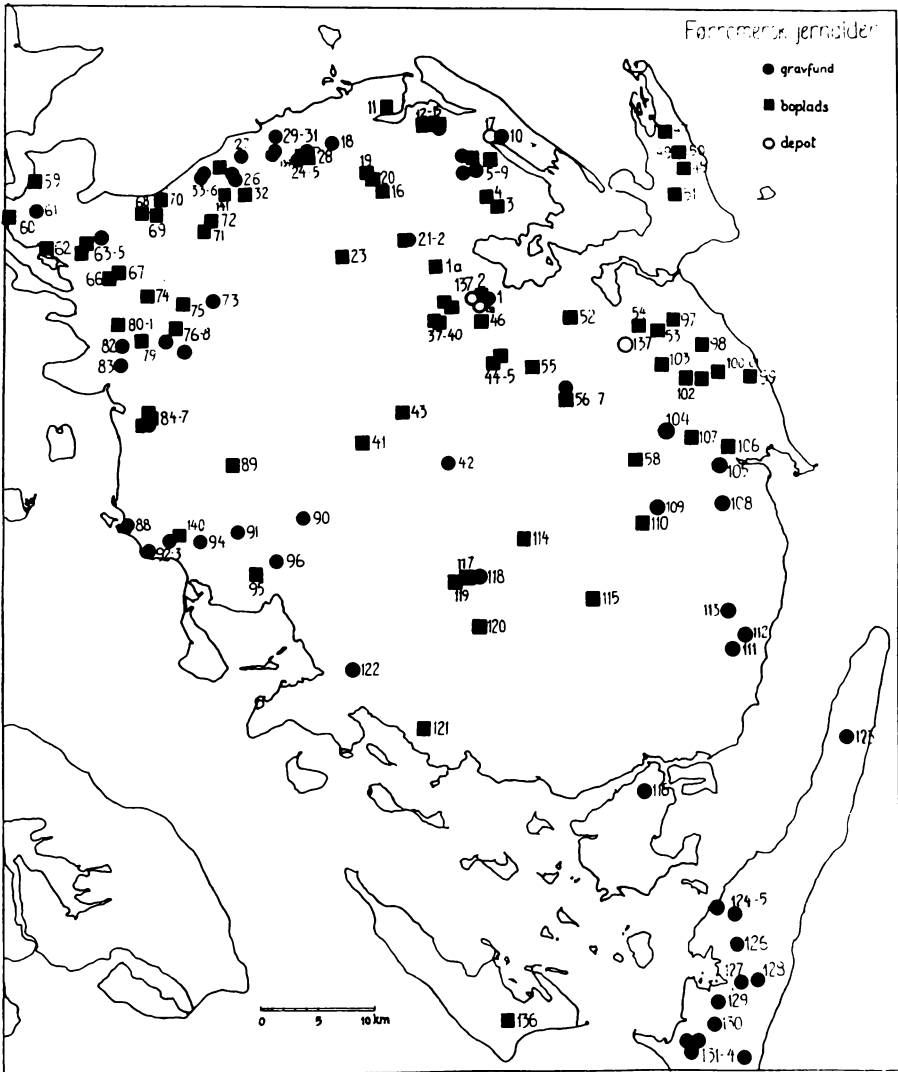
slutte os til, at Danmark og følgelig også det nordfynske område har været involveret i en handel, der rakte ud over landets grænser. Vi kan med de eksisterende fund som grundlag konkludere, at Fyn og Nordfyn har været en del af et større kulturområde.

Jernalderen 500 f. Kr. -800 e. Kr.

Vi er nu nået til den tredje oldtidsperiode, jernalderen, som for øvrigt er karakteriseret ved et omslag i klimaet til et mere fugtigt og køligt klima. Det skal straks understreges, at der naturligvis ikke er tale om et brat brud fra bronze- til jernalder, men en langsom ændring, som fører til, at jernet fra ca. 500 f. Kr. bliver det vigtigste brugsmetal.

Den første del af jernalderen kaldes *førromersk* eller *keltisk jernalder* og varer fra 500 f. Kr. til Kristi fødsel. Man mener, at vi i Danmark har fået jernet fra kelterne, et folk der i denne periode var bosat i Mellemeuropa.

Kortet over Fyn afslører en ganske tæt beboelse på Nordfyn i keltisk jernalder. Den tidligere museumsinspektør på stiftsmuseet i Odense, Erling Albrechtsen har især beskæftiget sig meget med jernalderen, og han har personligt deltaget i flere udgravninger på Nordfyn. Det drejer sig først og fremmest om affaldsgruber fra denne periode. Allerede i 1946 udgravede Albrechtsen således to store affaldsgruber ved Vedelshave. Sådanne gruber er gravet sandsynligvis for at skaffe ler til husbygning eller til lerkar; dybden er ca. 1-2 m, og diameteren er 5-6 m. Hullerne er sidenhen fyldt op med affald - det kan være brændt træ, sten fra ildsteder, lerkarskår, knogler fra forskellige dyr og muslingeskaller. Alt i alt kan fundene fra disse gruber fortælle en del om datidens daglige til-

Bebyggelsen på Fyn i førromersk jernalder. Nordfyn var tæt beboet i denne periode, og der er gjort flere fund på Bogense-egnen. (Erling Albrechtsen, Fyn i oldtiden.)

værelse. Af andre grubefund kan nævnes Holsegård i Brenderup sogn, hvor der i slutningen af 1950'erne udgravedes 32 gruber i et leret område.

Fra den keltiske jernalder må også omtales gravpladsfund. Anders Jæger har i 1964 ved Skåstrup fundet en meget stor plads med 80 grave på sin fars gårdejer H. P. Petersens mark. Indholdet i disse grave er først og fremmest keramikdele,

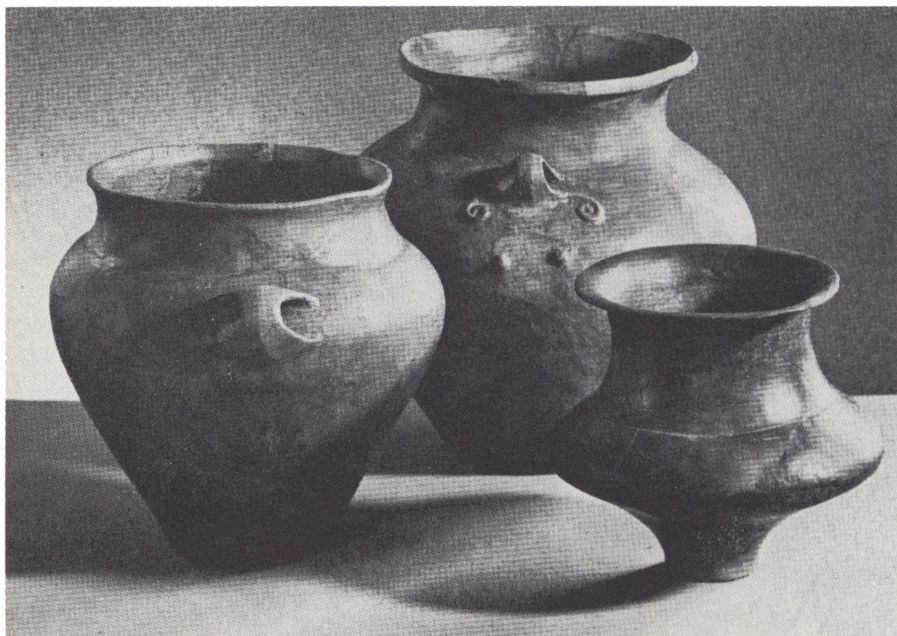
To lergruber fra førromersk jernalder udgravet på Høsegårds mark i Brenderup sogn. Gruberne var gravet for at skaffe ler til husbygning og lerkar fremstilling og var siden fyldt op med affald i form af bl. a. lerkarskår, knogler af okse, svin, får, vingede husdyr og nu og da vildt samt bloddyrskaller. (Erling Albrechtsen, Fyn i oldtiden.)

nu og da også forskellige redskaber, f. eks. knive, men ofte har varmen fra ligbålet været så stærk, at alt i gravene er ødelagt. Denne gravplads kaldes Skåstrup I. På Stenbækgårds jord i Skåstrup har Jæger udgravet en mindre, lidt ældre gravplads, som kaldes Skåstrup II, med 10 brandpletter. Denne plads ligger ca. 200 m fra Skåstrup I. Når talen er om velbevarede fund, må især nævnes udgravningen af 11 brandpletgrave på Bjerglygård's jord ved Nr. Esterbølle. Fra en af disse grave stammer den imponerende vase, som ses på billedet s. 24.

På Bogense-egnen er også fundet andre grave af denne type - således ved Christianslund syd for den tidligere jernbanelinie (11 grave), ved Kolshave 175 m fra Guldbjerg kirke mellem denne og Guldbjerggård og ved Brandholt i Skovby sogn ved den såkaldte Glomandsbanke.

De her omtalte gravformer kendes også fra andre dele af landet. Man kan ikke ud fra gravene sige meget konkret om religionen, men kun konstatere, at gravgaverne sandsynligvis vidner om troen på en tilværelse efter døden, hvor forskellige redskaber kunne være nyttige for den afdøde.

Efter keltisk jernalder følger den *ældre romerske jernalder (0-200 e. Kr.)*. Det

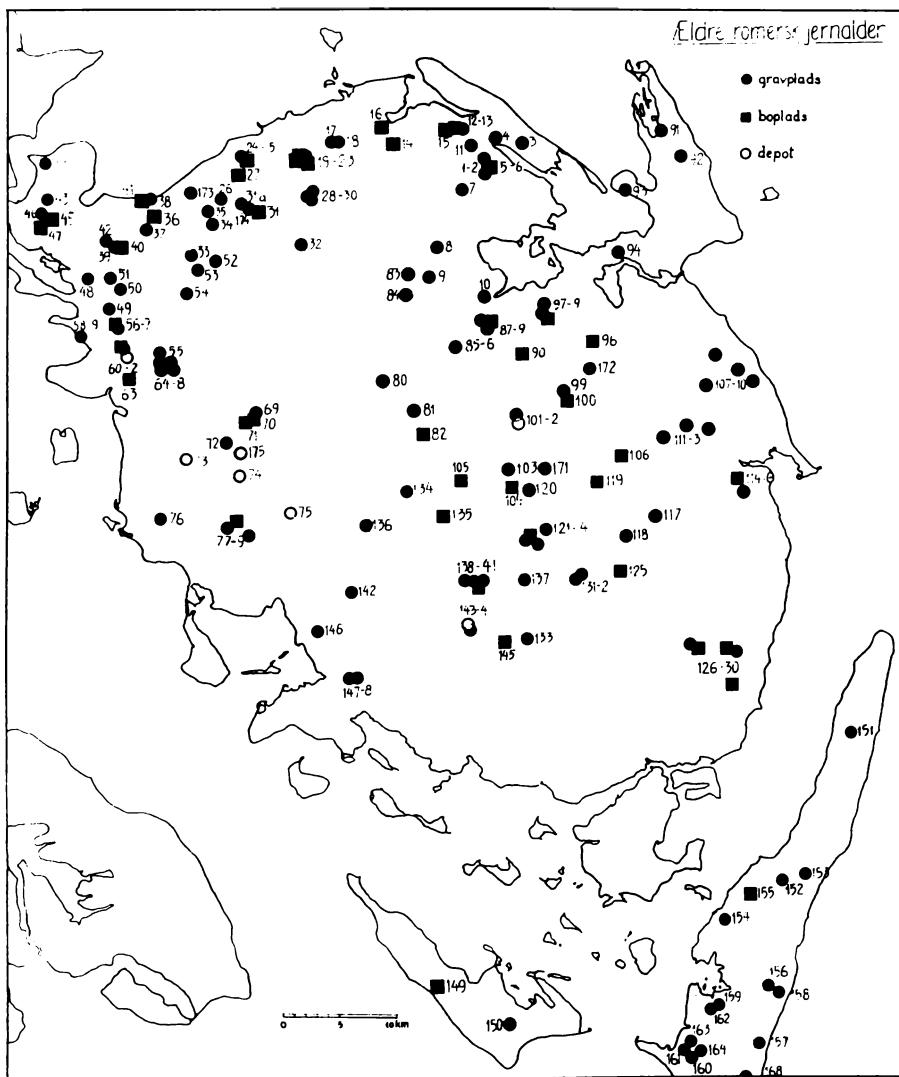

Keramik fra førromersk jernalder. Vasen til venstre er fra Skåstrup, mens den store vase i midten er fra Bjerglygård ved Nr. Esterbølle. Den tredje vase stammer fra Håre på Vestfyn. (Erling Albrechtsen, Fyn i oldtiden.)

var i denne periode, romerne nåede længst mod nord. Augustus ville rykke rigets grænser helt op til Elben, men blev slået i år 9 e. Kr. i det frygtelige slag ved Teutoburgerskoven. Men trods nederlaget lykkedes det den romerske kultur at trænge igennem og påvirke redskaber, teknik og kunst i Norden, således at denne del af jernalderen har fået navn efter romerne.

Ser vi igen på kortet, kan vi konstatere vedvarende tæt bebyggelse i det nordfynske område. Af konkrete fund kan nævnes Anders Jægers udgravninger i åsen Esterbøllebjerg øst for Sandagergård i 1967. Her blev fundet en urnebrandgrube indeholdende smykkedele og keramik. Ved Ejlskov har man i 1967 fundet urner og affaldsgruber fra perioden; der er tale om 7 grave på dette sted. Følgende lokaliteter har også grave fra ældre romersk jernalder: Brandholt, Skåstrup I, Rosenvoldgård (Bro), Holsegård og Kissebjerg ved Nærå Strand.

I *ynge romersk jernalder (200-400)* viser kortet et markant fald i bebyggelsen på Bogense-egnen i forhold til de tidligere kort. Albrechtsen skriver i »Fyn i oldtiden«: »Det er vanskeligt at give en forklaring herpå, og det kan næppe skyldes tilfældig mangel på fund, da områderne har været under langvarig iagttagelse«. På Fyn som helhed er der for øvrigt tale om en jævn befolkningstilvækst. Dette

Bebyggelsen på Fyn i ældre romersk jernalder. Der er fortsat mange bebyggelser på Bogense-egnen. (Erling Albrechtsen, Fyn i oldtiden.)

kan sikkert begrundes ved hjælp af 87 fynske gravpladser med et stadigt stigende antal grave; den største er den store plads ved Møllegårdsmarken nær Broholm med over 2.000 grave.

Fra Bogense-egnen kan nævnes en grav fra Smidstrup udgravet i 1968, som indeholdt et jernsværd, en kniv, en kam og dele af et lerkar. Ved Åbjerg (Hol-

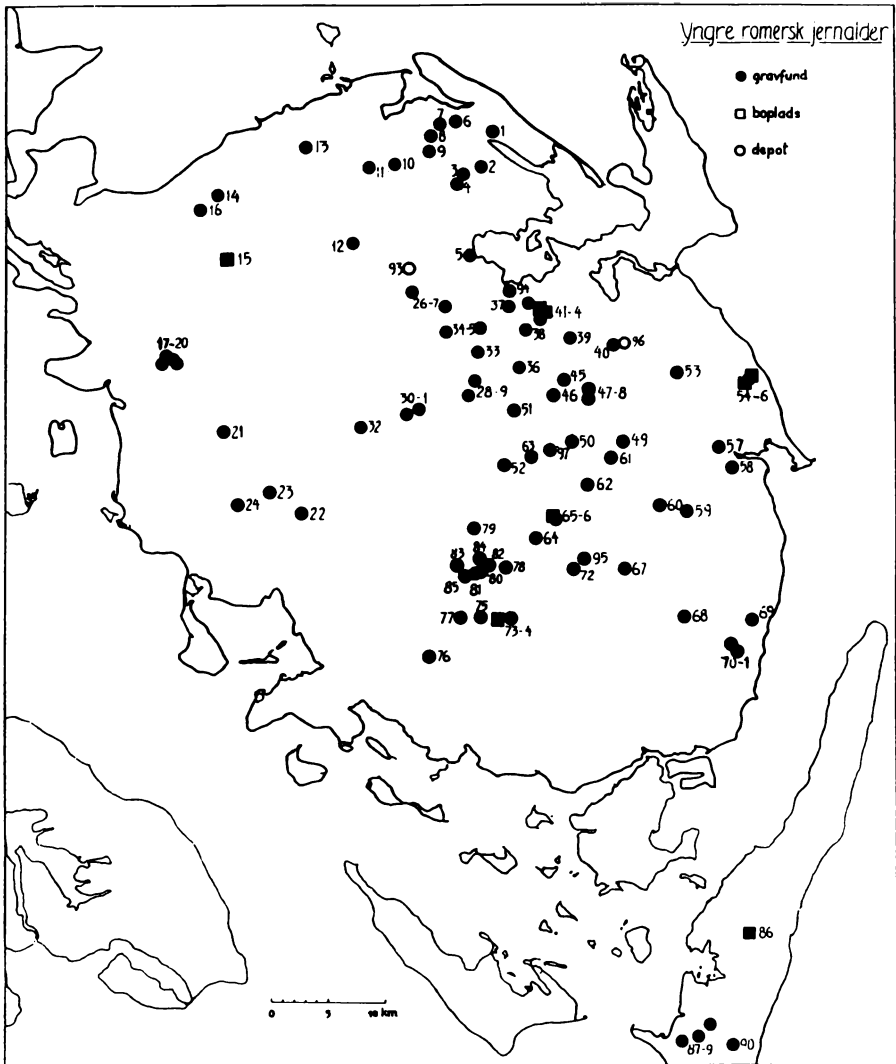
Udgravningsfeltet ved Kissebjerg med de 4 grave efter udgravningen. (Foto: Anders Jæger.)

Hankekopper fra Kissebjerggravene. Netop denne type kopper er karakteristisk for 1. århundrede e. Kr. (Foto: Anders Jæger.)

To bægre fra Kissebjerggravene. Karret til højre er især interessant. Det er sort og blankt og skiller sig på flere måder ud fra de øvrige fund på pladsen og på Fyn i det hele taget. Hankeløse bægre er sjældne, og måske er dette af udenlandsk oprindelse, rimeligvis østtysk. Denne formodning er i overensstemmelse med, at jordfæstegrave på denne tid var en ny gravskik, der var ved at vinde indpas i landet uden dog at fortrænge ligbrændingen, som var den dominerende form. Den ny skik skyldtes kulturpåvirkning fra områderne syd for Østersøen. (Foto: Anders Jæger.)

En af gravene fra Kissebjerg. Den nederste del af skelettet var meget velbevaret. Ved hovedet stod en hankekop, og foran hovedet lå en dyreknogle. Desuden fandtes kniv, saks og rester af andre genstande i graven. (Foto: Anders Jæger.)

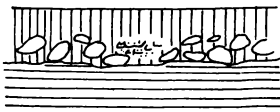

Den yngre romerske jernalders bebyggelse på Fyn. Nordfyn og Bogense-egnen er tilsyneladende tyndere befolket end i tidligere perioder, selv om der på Fyn som helhed synes at være tale om en befolkningsforøgelse. Det skal dog tilføjes, at der på Bogense-egnen i de seneste år er gjort flere nye jernalderfund, som ikke er markeret på kortene. (Erling Albrechtsen, Fyn i oldtiden.)

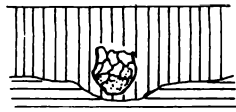
segård) i Brenderup sogn har Anders Jæger 1969-1970 uden for en sløjfet jættestue udgravet et antal brandgrave, som dog i flere tilfælde er vanskelige at datere. Der er fundet flere urner i disse grave, således som tegningen viser. Fra denne periode bør også omtales et af de gamle, berømte fynske jernalderfund. I

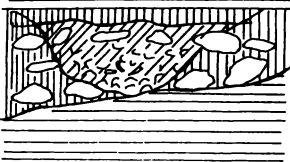
Grav 1.

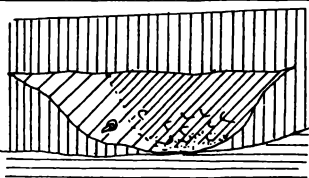
Grav 2 og 3.

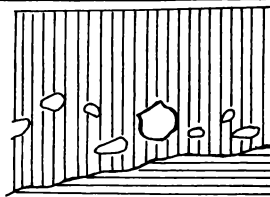
Grav 4.

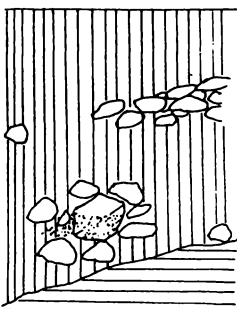
Grav 5.

Grav 6.

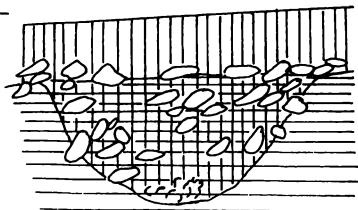
Grav 7.

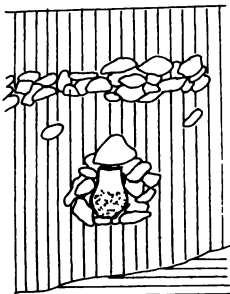
Grav 8.

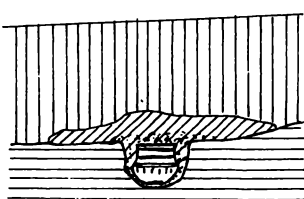
Grav 9.

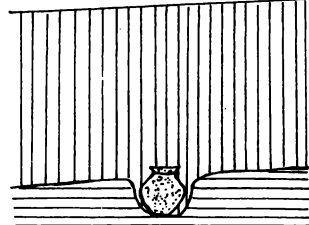
Grav 10.

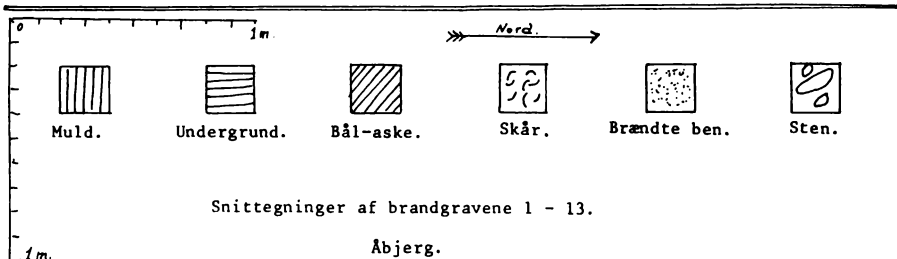
Grav 11.

Grav 12.

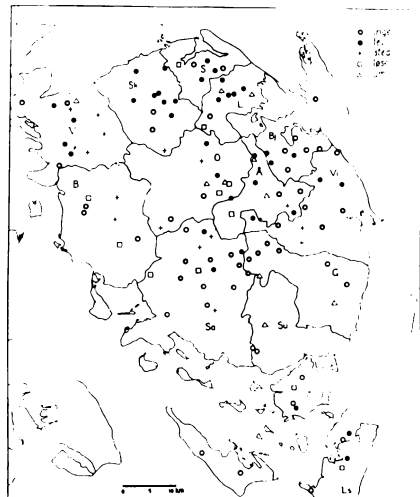
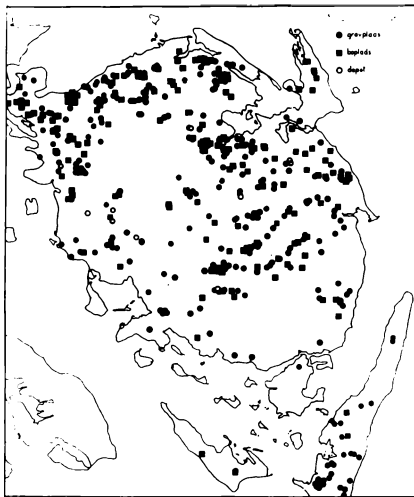
Grav 13.

Snittegninger af brandgravene 1 - 13.

Abjerg.

Urnegrave fra yngre romersk jernalder fra Abjerg tegnet af Anders Jæger. (Erling Albrechtsen, Fynske jernaldergrave V. 1973.)

Kortet til venstre viser samtlige fund på Fyn fra den ældre jernalder, mens kortet til højre viser de ældste stednavne på Fyn. I Skovby herred er f. eks. Harritslev, Hårslev og Sørslev eksempler på gamle stednavne. Der er generelt overensstemmelse mellem jernalderbebyggelsen og de gamle stednavne, dvs. disse landsbyer er grundlagt allerede i den ældre jernalder. (Erling Albrechtsen, Fyn i oldtiden.)

1860'erne fandt man i Viemosen ved Søndersø et depot bestående af flere tusinde sager fortrinsvis fra det 3. århundrede. Spydspidser, pilespidser, sværd, brynjer, redskaber og mange andre ting har været nedlagt på denne offerplads. Vi ved fra romerske kilder (f. eks. Julius Cæsar), at det var germanernes skik at ofre erobret krigsbytte til guderne. Viemose-fundet er et eksempel på en sådan offering. Stiftsmuseet i Odense opbevarer store dele af dette fund.

I den næste periode, som kaldes *germansk jernalder (400-800)*, aftager antallet af fund i hele Danmark. Det gælder også for Bogense-egnen, hvor vi faktisk ikke for nærværende kan omtale konkrete fund fra denne periode. Arkæologerne har fremsat forskellige formodninger om årsagerne til dette fald i antallet af fund, som for Nordfyns vedkommende tilsyneladende sætter ind allerede i yngre romersk jernalder. Er det gravskikken, der ændres, så man ikke længere har offergaver i gravene? Eller er der tale om udvandring fra Fyn? Både danske og engelske arkæologer har arbejdet med denne tese, som synes bekræftet af engelsk skriftligt kildemateriale samt af stednavneforskningen. På den anden side skal man heller ikke forestille sig en total affolkning af øen omkring 400. Der er træk, som trods alt taler for en vedvarende bebyggelse; her tænkes først og fremmest på stednavnene. En hovedregel er her, at de gamle stednavne, som ender på -inge og -lev (f. eks. Veflinge, Beldringe, Kosterslev og Sørslev), har samme udbredelse som de arkæologiske fund fra jernalderens ældste del. Det betyder,

at disse navne er bevaret op gennem tiden. - Områderne har altså hele tiden været beboet, således at navnene har kunnet bevares.

Vikingetiden 800-1050

Forud for vikingetiden ved vi ikke meget om en egentlig rigsdannelse i det danske område. Men fra denne tid får vi mere klarhed over forholdene i Danmark. Der er nu et anvendeligt skriftligt kildemateriale til vores rådighed sammen med de arkæologiske vidnesbyrd. Vi ved, at kong Godfred omkring år 800 har hersket i Danmark eller i hvert fald i Jylland. På Fyn har vi ikke et stort kildemateriale at øse af, når det gælder lokalhistorien. Blandt de vigtigste fund kan nævnes Ladbyskibet ved Kerteminde og Nonnebakkens borganlæg i Odense, som indgår i et større mønster af vikingborge i Danmark, borge, der sandsynligvis er med til at understrege en betydelig militærmagt hos kongen (eller kongerne).

På Nordfyn hører skibssætningen og runestenen ved Glavendrup til blandt de mest kendte monumenter fra vikingetiden. Monumentet er rejst for at hædre en stor mand på egnen, en høvding der hed Alle. Runeindskriften, som er Danmarks længste, lyder:

»Ragnhild satte denne sten efter Alle den blege (?), viernes gode, hirdens højværdige thegn (høvding i hirden). Alles sønner gjorde disse kumler efter deres fader og hans kone efter sin husbond, men Sote ristede disse runer efter sin herre. Thor vie disse runer. Til en ræde vorde den, som øver vold mod denne sten eller slæber den bort til minde over en anden«.

Indskriften fortæller altså, at der i dette område har boet en thegn (høvding) med en betydelig militær/religiøs magt; vi kan også slutte os til, at stenen er rejst i hedensk tid (Thor vie disse runer) - det er normalt at datere den til begyndelsen af 900-tallet. Vi kan konstatere, at selv om Ansgar kom til Danmark i 826 og påbegyndte sin kristne mission, så var hedenskabet stadig i 900-tallets første del udbredt på Nordfyn.

Der kan omtales endnu to lokale fund fra vikingetiden. Det ene er en runesten, som findes indmuret i Nørre Næså kirke; indskriften, hvis mening er gådefuld, lyder: »Brug kumlet Thormund« (kumlet betyder mærke, mindesmærke). Ved Jersore blev for få år siden fundet et smukt spænde fra vikingetiden.

Med stednavnene som kilder kan det imidlertid fastslås, at der i Danmark skete en kraftig udvidelse af bebyggelsen i vikingetiden. Det drejer sig om landsbyer, hvis navne ender på -by, -tofte, -torp og -bølle. Alene torp-endelsen findes i 4.000 danske landsbynavne og er således den almindeligste navneform i landet. Den forekommer i vore dage som -rup, -drup eller -strup. Ser vi på Bogense-egnen, kan vi konstatere, at der i dette område findes både gamle landsbyer fra før vikingetiden (Harritslev, Særslev, Hårslev, Veflinge og Grind-

Glavendrup-stenen. Stenen står som stævn i skibssætningen. (Lis Jacobsen og Erik Moltke, Danmarks runeindskrifter.)

løse) og byer, som sandsynligvis er grundlagt i vikingetiden (Skovby, Ejlby, Vesterby, Nørreby, Tofte, Eskildstrup, Toderup, Svenstrup og Nr. Esterbølle). Forstavelserne i disse navne kan angive noget om terræn- og naturforhold og geografiske forhold, eller det kan være personnavne (måske navnet på den før-

ste, der har været bosat i det pågældende område). I nogle tilfælde er det almindelige navne fra tiden (Eskil og Sven), i andre tilfælde finder man kristne navne (Ester), hvilket også vidner om det religiøse omslag, der sker i perioden.

Den kulturelle og politiske påvirkning sydfra var stærk i vikingetiden - i slutningen af 900-tallet er kampen mellem hedenskab og kristendom inde i den afgørende fase - parallelt med striden mellem de tyske kejsere og de danske konger ved sydgrænsen (Dannevirke). I 988 omtales Odenses navn for første gang i historien i et brev fra den tyske kejser Otto III. Kejseren ønsker at udbrede sin magt til det danske (fynske) område, og det fortælles, at der er bygget en kirke i Odense. Men omtrent på samme tid fastslår indskriften på den store Jellingesten, at det er den danske konge, Harald Blåtand, der hersker i Danmark, og det er kristendommen, der er statens religion.

Oldtiden har ikke efterladt mange konkrete spor af menneskelig virksomhed, hvad angår selve byen Bogense. Vi kan end ikke konstatere, hvorvidt der har eksisteret en bebyggelse i oldtiden der, hvor Bogense nu ligger. Der kan kun på grundlag af det arkæologiske materiale konkluderes, at Nordfyn og Bogense-egnen har været befolket kontinuerligt i oldtiden og har udviklet sig parallelt med det øvrige Danmark.

MIDDELALDERENS BOGENSE

Byens oprindelse

I det 11. århundrede var Danmark et samfund uden større byer i vore dages forstand. Vi ved, at Odense eksisterede allerede i det 10. århundrede, og det er sandsynligt, at byen som hedensk offersted er væsentlig ældre. Da den tyske præst og historieskriver Adam af Bremen i midten af 1000-tallet rejste over Fyn, beskrev han Odense som en stor by og Danmark som et land med flere betydelige byer.

I den følgende periode skete der en stadig vækst i antallet af byer. En vigtig kilde i denne forbindelse er Kong Valdemars Jordebog fra 1231, som angiver 5 købstæder på Fyn, nemlig Odense, Nyborg, Fåborg, Assens og Middelfart. Men jordebogens angivelser er kun minimumstal, og det er overordentligt sandsynligt, at en egentlig bymæssig bebyggelse var etableret på det sted, hvor Bogense nu ligger, allerede tidligt i 1200-tallet. Dette må have været tilfældet, hvis der skulle være basis for stadfæstelse (fornylse/bekræftelse) af købstadsprivilegier til byen i 1288, således som det blev tilfældet. Det vides med sikkerhed, at Harritslevgård med tilliggende (herunder Bogense) var kongeligt gods i 1231; det er da nærliggende at antage, at Bogense i den efterfølgende periode udviklede sig både som udskibningssted, fiskerleje og handelsplads i tilknytning til den nærliggende vigtige borg.

Men hvad er egentlig en købstad, og hvorfor er det vigtigt at få fastslået, hvornår Bogense blev købstad? Det er i denne forbindelse væsentligt at understrege, at byerne som oftest blev bygget på kongsjord, og at de derfor stod i et særligt forhold til kongen, især skattemæssigt. Til trods for de kongelige rettigheder udviklede byerne tidligt deres eget styre. De hørte ikke under de lokale herredsting, men skabte deres egen byret og deres egen sædvanelov, hvor den kongelige foged ganske vist spillede en fremtrædende rolle som den »stedlige politimyndighed«. Man kan sige, at fogeden havde den udøvende magt, mens borgerne i byerne søgte at sikre sig den lovgivende magt, således som det f. eks. fremgår af den ældste bevarede købstadslov, Slesvigs byret fra ca. 1200, hvor der står: »Vore forfædre har med deres myndighed besluttet at fastsætte loven i Slesvig by, at holde fast ved den vedtagne lov, og at give den urokkeligt i arv til efterkommerne«.

Som byherre gav kongen byerne og deres borgere visse rettigheder, sædvanligvis udtrykt i et privilegiebrev, der fastslår byens stilling som købstad. Heri garanteres byens særlige rettigheder, herunder den specielle by- og torvefred, som var nødvendig for handelens opretholdelse. Til gengæld fik kongen told-, torve- og handelsafgifter samt grundskatter fra byerne. Alene eksistensen af grundskatter, som kendes helt tilbage til Knud d. Hellige (1085), viser, at byerne fra første færd har været konstitueret omkring et bofast borgerskab. Byen (købstaden) var gennem sit særlige tilhørsforhold til kongen (statsmagten) skarpt adskilt fra det omgivende bondesamfund med dets landsbyorganisation og dets afhængighed af en lokal godsejer.

Bogense opnåede altså at få købstadsprivilegier i hvert fald i 1288 og muligvis tidligere, idet man må antage, at ordet »stadfæstelse« indebærer, at der på et tidligere tidspunkt er udstedt privilegier. Men i hvert fald 20. juli 1288 stadfæstede kong Erik Menved byens privilegier. Originalen af dette privilegiebrev er bortkommet, og det findes kun i en afskrift fra 1648, hvor der kort og godt står: »Kong Eriks stadfæstelse under Dato 1280-erne i det 8. år i Haderslev på St. Margrethes dag«.

Det næste privilegium for Bogense købstad er fra 1327 og lyder:

»Vi, Valdemar, af Guds nåde, Danmarks og Sveriges konge, gør vitterligt, at vi med dette vort åbne brev stadfæster alle de friheder, nådebrev og love, som Bogense By vides at være benådet med af vore forfædre, kongerne i Danmark og Sverige, og ved nærværende vor sendelse forbyder vi strengt, at nogen af vore landsmænd, embedsmænd eller hvad stand de kan være understår sig i på nogen måde at besvære dem imod denne vor givne nådesakt under vor kongelige hyldest og nåde.

Til yderligere sikkerhed har vi hængt vort segl nedenunder.

Odense 1327 på torsdagen efter Sct. Knuds dag.«

Navnet Bogense

I ovennævnte privilegium, udstedt af Valdemar III., finder vi altså navnet Bogense omtalt for første gang i historien. Men hvad betyder nu selve navnet, og hvad kan det fortælle os om byens historie? Den første stavelse i navnet er Bog-; det er sandsynligt, at denne stavelse henviser til bøgen (på gammeldansk bok) eller dens frugter. Byen er vokset op på et næs (sandsynligvis sidste stavelse i bynavnet) eller en ø, hvor der har vokset bøgetræer.

Dette er den enkle og vel mest indlysende forklaring på byens navn. Formen

Erik Menveds og dronning Ingeborgs gravplade i Sankt Bendts Kirke i Ringsted. Kong Erik Menved stadfæstede i 1288 Bogense bys købstadsprivilegier. (Erik Kjersgaard, Borgerkrig og Kalmarunion 1241-1448. Politikens Danmarkshistorie bd. 4.)

vel den almindelige forklaring stadigvæk, at navnet skyldes de mange bøgetræer, som har vokset på næsset, hvor Bogense blev anlagt.

Middelalderens byliv i Bogense

Vor viden om borgernes tilværelse i den tidlige middelalders Bogense er lille og kan kun bygge på slutninger ud fra det foreliggende spinkle kildemateriale, der oftest ikke omhandler forholdene netop i Bogense; parallelslutninger ud fra kildemateriale om andre byer synes dog at give muligheder for at skitsere et billede af middelaldertilværelsen i Bogense købstad.

Erhvervsmæssigt har der givetvis været tale om i hvert fald fiskeri, som vel har været det naturlige erhverv for de første mennesker, der bosatte sig på stedet. Sidenhen har en del indbyggere også drevet egentligt landbrug. Handel som erhverv er opstået, efterhånden som håndværket har udviklet sig og pengeøkonomien er trængt igennem, således at omsætningen er blevet lettere. Det fremgår af de mange privilegiebreve til købstæder fra disse år, at handelen var et vigtigt erhverv, og det er tydeligt, at kongerne har ønsket at støtte byernes borgere som handlende; dette skal også ses i sammenhæng med den stadige konkurrence med de stærke nordtyske byer, hvilket ofte gav problemer for den danske konge. Det blev en bevidst politik for de danske konger at støtte byerne netop for at skabe en dansk handels- og købmandsstand som modvægt over for den tyske. Derfor tog de danske konger byerne under deres beskyttelse og fik herved loyale undersåtter i købstæderne, der ofte kom til at føle sig hævet over de omgivende landdistrikter, som ikke havde denne specielle forbindelse til kongemagten.

Vi kan tillade os at slutte, at Bogense falder ind i dette mønster. Der har været et antal købmænd og en vis handel i Bogense i midten af 1200-tallet; ellers havde der ikke været basis for at udstede et privilegiebrev i 1288.

Men hvorledes så det middelalderlige Bogense ud? Den gamle hovedgade (den nuværende Adelgade-Odensevej) har været det oprindelige udgangspunkt for bydannelsen. Denne vej sluttede ved vandet, hvortil fiskerne kom med deres laster. Forbindelser til Torvet via Kirkestræde og Torvegade må formodes at være etableret meget tidligt som følge af den naturlige vareudveksling mellem torv og strand (fiskerleje). De ovennævnte gader og Torvet med kirken må høre til den ældste del af Bogense. Disse oprindelige gader har ikke haft megen lighed med de gader, vi kender i dag; der har ikke været brolægning og fortove, og man skal heller ikke forestille sig sammenhængende bebyggelser langs gaderne og Torvet i det 13. århundrede.

Købstadens gårde og boder (huse) var en fortsættelse af landsbyens bebyggelse. Således finder vi også i byen den firlængede gård med en gårdsplads i midten - formen er endnu bevaret i flere af Bogenses ældre bebyggelser, ofte således at hovedfacaden vender ud mod hovedgaden (Adelgade eller Østergade),

medens sidelængerne vender ud mod tilstødende gader eller stræder. Tid efter anden blev husrækkerne sammenhængende, hvilket i øvrigt indebar en betydelig risiko for byen set i relation til brandfaren. I denne forbindelse må man erindre sig, at træ var det vigtigste byggemateriale, og at husene var stråtækte.

Når det gælder byens styre i den ældre middelalder, er vi også tvunget til at slutte ud fra paralleltilfælde i andre danske købstæder, da kildegrundlaget er utilstrækkeligt for Bogenses vedkommende.

I tidligste tid har byen sandsynligvis været styret af samtlige byens mænd i »bylaget« med valgte oldermænd i spidsen. I det 13. århundrede begyndte rundt om i Danmark dannelsen af byråd, således som det kendes tidligst fra Ribe i 1252. Institutionen var overtaget fra de nordtyske byer og bredte sig i den følgende periode ud over Danmark. Rådets medlemmer benævntes rådmænd (consules) og var oprindeligt valgt af byens borgere. Efterhånden blev rådet dog selvsupplerende, så rådet selv udpegede afløserne for de rådmænd, der forlod rådet. I begyndelsen af det 14. århundrede blev det endvidere almindeligt at udskille 2 borgmestre (proconsules) fra rådet, således at »borgmestre og råd« blev den almindelige betegnelse for byernes øvrighed. Som en mindre by fik Bogense dog kun 1 borgmester. I rådets styre medvirkede også en byfoged, der repræsenterede kongemagten. Men ofte var han en lokal borger, der var udpeget af kongen, eventuelt efter rådets indstilling.

Efterhånden som dette styre blev udviklet, opstod der et behov for retsregler, som kunne gælde for byøvrighedens udøvelse af dømmende og administrativ myndighed. Vi kender ikke nogen bestemt stadsret for Bogense fra denne periode; det var almindeligt, at mindre købstæder overtog og tillempede retsregler fra større byer. Dette har givetvis været tilfældet også i Bogense, hvor Odense har været det naturlige forbillede. Reglerne blev nedskrevet og godkendt af borgerne, hvorefter de tilstilledes kongen til stadfæstelse; kongen var jo den øverste byherre, og han havde ret til at lovgive for byerne.

Hvorledes situationen helt præcist har været i Bogense i ældre middelalder kan ikke siges med sikkerhed, men i hvert fald har en udvikling i retning af det ovenfor skitserede fundet sted. Vi ved, at borgmester og rådmænd nævnes i Christian I.s privilegiebrev til Bogense fra 1449, medens fogeden nævnes allerede i 1425 i Erik af Pommerns privilegium til byen. Vi ved også, at Bogense i 1544 havde 1 borgmester og 8 rådmænd; det er ikke muligt at sige noget præcist om antallet af rådmænd i tidligere perioder.

Bogense pantsat, men tro imod kongemagten

Efter i det foregående at have beskrevet byens opståen og udvikling til købstad vil vi i dette afsnit følge de vigtigste konkrete begivenheder i byen og på egnen i den udstrækning, det eksisterende kildemateriale gør det muligt.

Året 1327 er vigtigt for Bogense. I dette år stadfæstede Valdemar III. som tidligere omtalt byens privilegier, og i den følgende periode bliver byens købstadsstatus bekræftet gennem privilegier i 1425, 1442, 1449, 1485, 1508, 1504 og 1517. Vi skal senere vende tilbage til en nærmere omtale af privilegierne fra 1504 og 1517.

I begyndelsen af 1300-tallet var den danske kongemagt stærkt svækket. De reelle magthavere blev i højere og højere grad enten danske herremænd eller udenlandske panthavere. I 1317 blev således Fyn pantsat til grev Gert af Rendsborg, som herefter overtog de kongelige funktioner på øen. Den 12-årige Valdemar III., som kunne udstede privilegier i 1327, var altså kun konge af navn, hvilket måske også understreges af, at han 15. juli 1327 ved en dom i Nyborg bestemte, at Harritslevgård med dens »fang« (herunder Bogense) skulle tilhøre den svenske kong Valdemars søn prins Erik som mødrene arv efter dronning Regisse. Der må vel siges at være en vis modstrid mellem den politik, der ligger i privilegiet tidligere på året, og den afgivelse af indflydelse, som er en konsekvens af Nyborg-dommen.

Under Valdemar Atterdag (1340-1375) kom pesten »Den sorte død« til landet, og over en tredjedel af befolkningen blev udryddet af denne sygdom. Også på Nordfyn og i Bogense hærgede sygdommen, der viste sig med sorte bylder og blodigt opspyt. Man begravde ligene i store kuler på kirkegårdene og plantede torn derover, for at ingen i fremtiden ved at dvæle eller grave dér skulle udsætte sig for smitten. På Bogense Kirkegård stod i sin tid, skriver S. H. Klavsen i *Litris Mando* i 1859, en lignende torn, som ingen turde røre ved, »fordi der lå en trolde begravet under den«. Trolde har givetvis været den frygtede pestsmitte.

Der skete dog også det positive under Valdemar Atterdag, at kongen i 1348 indløste den nordlige del af Fyn med byerne Bogense, Kerteminde, Nyborg og Odense fra de holstenske panthavere.

Men 1300-tallet var stadigvæk en usikker tid for Nordfyn og for landet som helhed. I tiåret fra 1388 til 1398 plyndrede sørøvere (de såkaldte fætaljebrødre, der normalt skulle forsyne svenskerne med levnedsmidler) fra Rostok og Vismar de fynske kyster og afbrændte flere byer. Den danske kongemagt var endnu ikke i stand til effektivt at beskytte landets territorium mod sådanne overgreb, selv om der kan iagttages en betydelig aktivitet fra kongemagtens side også i det nordfynske område. Således nævnes i 1394 Niels Thomsen Qvitzov til Sandager som dronning Margretes (1387-1412) marsk eller krigsminister. I 1396 befalede dronningen, at der hver 4. mil skulle lægges kroer ved vore landeveje. Ved Midelfartvejen blev nu Rugård anlagt som kongsgård eller kongelig station og herberg; Rugårds betydning for Bogense skulle blive meget stor. I 1399 pantsatte samme dronning Margrete Bogense til ridder Bern Skinkel til Hindsgavl; senere

gik Rugårds len over til hans søn Otto Skinkel, der døde 1450 - Bogense har antagelig fulgt med.

En vigtig begivenhed for Bogense fandt sted i 1406, hvor Nikolajkirke blev opført som stenkirke. Der har antagelig på samme sted tidligere været en stenkirke (se i øvrigt det senere afsnit om kirken s. 165).

Begyndelsen af 1400-tallet var præget af voldsomme naturbegivenheder. Der berettes i 1405 om en voldsom regnkatastrofe. Det regnede næsten uafsladeligt fra juli til december, så folk måtte ro omkring på markerne i både. I tiden efter disse oversvømmelser fulgte naturligvis knaphed og hungersnød, så mange mennesker omkom af sult. I 1409 berettes om et jordskælv på Fyn søndag den 25. august; det har dog næppe været særlig voldsomt, da der ikke er beskrevet følger af det.

Fremgangstider for Bogense

Under kong Christoffer III (af Bayern) (1440-1448) blev byens gode forhold til kongemagten bekræftet, idet denne konge for det første stadfæstede byens privilegier i 1442; det kan tages som et udtryk for, at bogenserne havde været pålidelige forbundsfæller for ham under hans kampe med bønderne i de foregående år. Endvidere besøgte kong Christoffer i 1444 Rugård og Brenderup, og i 1445 udstedte han et beskærmelsesbrev, som gav bogenserne toldfrihed overalt i landet undtagen på Skånemarkedet.

Kildegrundlaget gør det ikke muligt at følge udviklingen i byen særlig systematisk i denne periode. I sidste del af 1400-tallet var Bogense i en periode pantsat til forskellige adelslægter; under kong Hans (1481-1513) var Bogense dog tilbage direkte under kongens styre, hvilket nok også var at foretrække frem for at være afhængig af en nærmere boende adelsmand. Kongerne var som regel mere langmodige og hensynsfulde i forbindelse med skatternes inddrivelse. I 1504 skal dronning Christine, gift med kong Hans, have været i Bogense og ved samme lejlighed have bekræftet byens privilegier.

Også forskellige lokaliteter i Bogenses omegn påkalder sig opmærksomhed i 1400-tallet.

Vi ved, at Enggård (det senere Gyldensteen) var en betydelig hovedgård, hvis første kendte ejer var Niels Thomsen (Lunge ?), der nævnes i et brev fra 1409. Gården gik herefter over til Skinkel-slægten, hvor ridder Otto Skinkel (dør i 1450) også ejede Rugård. Skinkelslægten havde i det hele taget en række betydelige godser på Fyn i denne periode.

Sandagergård omtales allerede i 1385 med væbner Fin Nielsen (kaldet Skrifer) som ejer. I forbindelse med Sandagergård må det nævnes, at Jesper Henriksen til Sandagergård i 1479 blev udnævnt som den første rektor ved det nye universitet i København. Jesper Henriksen, der var født ca. 1425, havde efter stu-

Bogense kirke, som er viet til de søfarendes helgen, Sct. Nikolaj. Kirken blev bygget 1406 som erstatning for en ældre kirke, der har ligget på samme sted. (Emmy Larsens samling.)

dieophold i udlandet erhvervet magistergraden, som gav adgang til en gejstlig karriere. Han fik da også forskellige embeder flere steder i landet, men lod dem passe af vikarer, mens han selv koncentrerede sig om embedet som dekan ved Vor Frue Kirke i København. Det var med dette embede som udgangspunkt, han i 1479 kunne overtage rektorposten ved det nye universitet. I 1480 tilskødede han sin svoger Henning Jensen (Qvitzov) Sandagergård for fuldt ud at koncentrere sig om universitetsarbejdet. Jesper Henriksen synes igen omtalt som rektor i 1483, men døde muligvis samme år.

Sandagergårds ejere var ofte betydningsfulde folk. I begyndelsen af 1500-tallet var det Jørgen Henningsen Qvitzov (dør i 1544), som blev landsdommer på Fyn og rigskansler.

Bogense og Bogense-egnen havde altså mange forbindelser til den øvrige del af det danske samfund, også på allerhøjeste plan. Et andet eksempel på dette er Roskilde-bispen magister Oluf Mortensen, som havde været universitetets første kansler. Denne Oluf Mortensen skal være født i Bogense; han døde i 1485. En slægtning af ham har givet store gaver til kirken i Bogense. Der er mange ting, der tyder på, at byen i denne periode har tiltrukket sig opmærksomheden også hos rigets øverste ledelse. Herfor taler også det føromtalte dronningebesøg i 1504.

De Bogense Herremænds tid

En væsentlig faktor og sandsynligvis en hoveddrivkraft i byens udvikling på denne tid var »de Bogense Herremænd« med Tue Nielsen som slægtens stamfader. Vi ved ikke meget om ham ud over, at han har levet omkring 1450, og at han grundlagde Vor Frue Vikari i Bogense kirke. Vikarier eller vikariater var altertjenester, som privatpersoner stiftede og gav til kirken i katolsk tid. I almindelighed forbeholdt stifteren sig og sin slægt retten til at bruge denne altertjeneste. Tue Niensens søn, Niels Tuesen fuldendte oprettelsen af dette alter. Med dennes søn, Erik Nielsen begynder der at spredes lidt mere lys over slægten.

I 1480 var Erik Nielsen oldermann i Bogense gilde, og senere blev han en af byens rådmænd, idet vi i 1495 for første gang får opregnet nogle medlemmer af Bogense byråd, nemlig foruden Erik Nielsen borgmester Peter Smid og rådmændene Klavs Bager og Peter Sovel. Erik Nielsen var gift med den adelige Anne Olufsdatter - begge er begravet under en ligsten inden for Bogense kirkes korsdør (se afsnittet om Bogense kirke s. 172).

Hvor boede »de Bogense Herremænd«? Hvor lå deres gård? Det er ikke muligt at sige noget præcist om dette spørgsmål; det synes sikkert, at de har boet i Adelgade, som har fået navn efter dem. Endnu i 1774 fandtes rester af deres gård, men i dag kan ingen med sikkerhed påvise dens beliggenhed, selv om det

Dronning Christine, gift med kong Hans, kastede glans over Bogense ved at besøge byen i 1504. Billedet er fra Claus Bergs altertavle i Sankt Knuds Kirke i Odense. Dronningen havde selv bekostet denne altertavle. (Erik Kjersgaard og Johan Hvidtfeldt, De første oldenborgere 1448-1533. Politikens Danmarkshistorie bd. 5.)

har været hævdet, at det skulle være over for Jernbanegades udmunding i Adelgade.

Erik Nielsen var død år 1500. Af hans og Anne Olufsdatters børn kender vi sønnen Klavs Eriksen og datteren Anne Eriksdatter. Vi ved også, at Klavs Eriksen har ernæret sig bl. a. ved handel med okser. Det var typisk for den såkaldte

købstdsadel, at den netop drev handel og ofte storhandel med udlandet; således også Klavs Eriksen som i 1512 fik brev på at lade uddrive 130 okser over Elben og videre mod vest, idet han lovede, at de ikke skulle komme kongens og rigets fjender til gode. Der er også tegn på, at Klavs Eriksen har haft andre aktivi-

Ligsten fra Bogense kirke over Jørgen Klavsen (døde 1592) og hans hustru Mette Juels. Også andre medlemmer af Bogense-adelen blev begravet i kirken og fik graven prydet med ligsten af denne type. (Foto: Frank Nørgård.)

teter; i 1517 fik han og byens borgmester, Morten Sørensen, tilladelse til at opføre en vandmølle ved St. Jørgens Kapel. Den kongelige tilladelse blev tilsyneladende først udnyttet af sønnen Jørgen Klavsén i 1580'erne.

Kongen, Christian II., var ellers en støtte for byen, idet han ligeledes i 1517 stadfæstede byens privilegier med den tilføjelse, at intet skib måtte anløbe Nørreby Dyb i Klinte Sogn eller andre ulovlige havne på egnen for at handle dér til skade for Bogenses borgere. Under Grevefejden (1533-1536) greb den almindelige oprørsånd også Bogenses borgere, som plyndrede Æbelø og stjal forskelligt gods samt et skib fra ejeren af Sandagergård, lensmanden på Rugård, Jørgen Henningsen Qvitzov. Siden måtte Bogense underkaste sig Christian III. og betale en bøde på 300 lod sølv, en sum der var større end de bøder, som Assens, Fåborg, Nyborg og Svendborg måtte udrede. Størrelsen af bøden fortæller muligvis noget om byens rigdom på dette tidspunkt, men kan jo også være en følge af mere grov opførsel fra Bogenses side set med Christian III.'s øjne.

Andre faktorer synes dog også at bekræfte, at Bogense på denne tid var en betydelig by. Lægges man »sisen« (Accisen), som var en forbrugsafgift af øl og brændevin, til grund for bedømmelsen af byens velstand, så viser den, at Bogense i 1522-23 var nr. 2 eller 3 blandt Fyns købstæder. Bogense betalte 80 mark, Fåborg og Svendborg 50 mark, Middelfart og Assens 40 mark, Kerteminde 23 mark og Nyborg betalte slet ingen accise på grund af fattigdom.

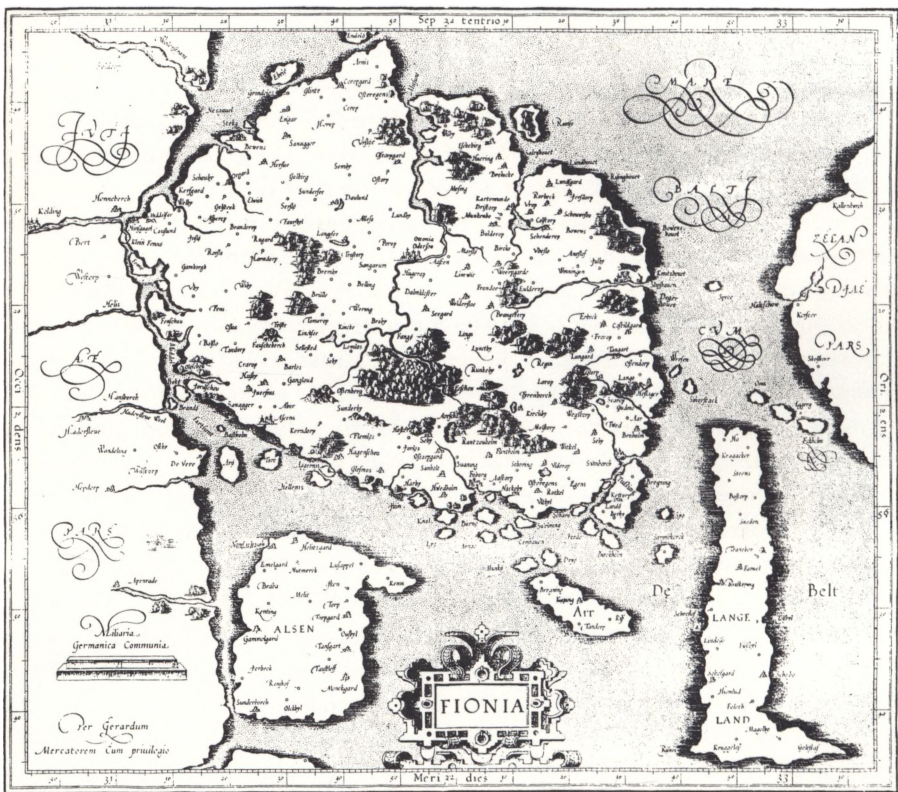
Det er vel ikke usandsynligt, at det netop er denne fordums storhed, der har været baggrunden, når Idon Møller i »Historiske bidrag om Bogense« fra 1885 kan skrive:

»Sagnet fortæller, at Bogense har været en anselig by og haft en betydelig udstrækning, ja det siges endog, at Bogense har strakt sig ud over Harritslev og Tofte, to landsbyer, begge beliggende $\frac{1}{4}$ mil derfra, og at Harritslevgård skal have ligget i byen, hvilket vist er mindre sandsynligt. Bogense skal have udgjort tre kirkesogne og haft syv kirker, som man skulle anse for at være en overdrivelse; men til kirkerne henregnedes også klosterkirkerne og de mange kapeller, som i den katolske tid i så stort tal fandtes i byerne. - Foruden hovedkirken St. Nikolai var i Bogense St. Annas Klosterkirke, St. Jørgens Kapel, St. Gertruds Hospital, vor Frue Gildes Hus, til hvilke man i historien finder spor. - Om byens udstrækning mod Øst siger sagnet, at på Tovegade, en grund mellem Stegø og Æbelø, der ved lavvande er tør, har en af byens gader i fortiden ligget. På denne grund og langs kysten der i nærheden træffer man på levninger af mursten, hvilket synes at bekræfte sagnet. Der fortælles også om Tovegade, at denne grund i gamle dage var en ø og beboedes af en konge, der skal have haft sin borg. Han havde en datter, som han lod indespærre i et bur og bevogte af en drage; men en havmand dræbte dragen og bortførte prinsessen til havets bund, hvor hun blev moder til fire børn. Omsider sank øen bagefter prinsessen i havets

skød; men af borgen kjendes endnu ved lavt vande dens røde tegltag, og her på Tovegaden have nu havmandens og prinsessens børn eller børnebørn deres legeplads og opholde sig der undertiden i flere dage.

Bogense skal også have strakt sig længere ud mod den sydlige side, og Tyrekrogstedet omtrent $\frac{1}{4}$ mil fra byen, der i almindelighed kaldes Skrallækroen, har ifølge sagnet været byens sydlige port. »Skralle« vil man udlede af et gammelt nordisk ord, som betyder led eller lukke; men det siges også, at kroen har fået sit navn efter en der boende krokone, som havde en skrallende stemme, hvilket bekræftes af ældre folk på egnen.»

Så vidt Idon Møller og traditionen fra det 19. århundrede. Bogenses storhed er uden tvivl overdrevet i disse sagn, selv om byen altså i 1520'erne havde en stærk stilling blandt de fynske købstæder. Men storheden var på retur; der var tale om en almindelig tilbagegang for købstæderne efter Christian II.'s afgang i

Kort over Fyn fra 1595 udført af hollænderen Gerard Mercator. Bogense (Bowens) er med på kortet og har i forhold til f. eks. Middelfart, Kerteminde, Svendborg og Rudkøbing en stor bysignatur. (Bo Bramsen, Gamle Danmarkskort.)

1523, men Bogense synes mere hårdt ramt end andre byer, måske på grund af en særlig hårdhændet behandling af lensmanden Jørgen Qvitzov til Sandager, som i 1525 havde fået Bogense i pant af kronen. Vi har hørt, hvordan bogenserne under grevefejden gjorde oprør mod Jørgen Qvitzov, der sandsynligvis har gjort sin indflydelse gældende, da bødernes størrelse skulle fastsættes i 1535. Reformationen i 1536 svækkede også byerne, idet kapeller og dertil hørende embeder blev nedlagt, og jord, der havde tilhørt kirke og gejstlighed, blev frataget byerne.

I 1537 måtte de fynske købstæder betale en ny krigsskat - Odense 2000 lod sølv, Svendborg 600, Kerteminde 500, Bogense 300, Assens, Fåborg, Middelfart og Nyborg hver 200. I 1545 og 1548 måtte Bogense til kronen udrede henholdsvis 100 og 150 daler i ekstraskatter.

På trods af den almindelige tilbagegang overlevede »de Bogense Herremænd« i bedste velgående. Den førømtalte Klavs Eriksen bekostede endog i 1550 altertavle og prædikestol til Bogense kirke. Han døde samme år og efterlod sig fem børn, hvoraf den mest interessante er Jørgen Klavsens søn, som kom i strid med den højere adel på Fyn. Striden stod først og fremmest mellem Jørgen Klavsens søn og lensmanden på Rugård, Jørgen Skinkel, der betvivlede, at Jørgen Klavsens søn var en fri mand, der kunne eje frit gods på linie med andre adelige. Den efterfølgende retssag fik tilsyneladende et positivt udfald for Jørgen Klavsens søn, men sagen er et godt udtryk for det almindelige modsætningsforhold mellem den gamle etablerede landadel og den ny købstadsadel, som efterhånden kom i besiddelse af større og større jordejendomme i landet. Der kan næppe heller være tvivl om, at »de Bogense Herremænd« har været blandt de toneangivende, da man tidligere i århundredet lå i strid med Jørgen Qvitzov til Sandagergård.

Jørgen Klavsens søn, Rasmus Jørgensen, var tilsyneladende ikke gift; han døde i 1616 som slægtens sidste mand. Denne slægt har sat sit betydelige præg på byens udvikling i 1500-tallet. »De Bogense Herremænd« ernærede sig både ved lokalhandel og fjernhandel samt ved agerbrug (godsbesiddelse), og de havde stor indflydelse i byen på det økonomiske område og på det politiske i kraft af de rådmandspositioner, som både Erik Nielsen og Klavs Eriksen indtog.

FRA REFORMATIONEN TIL SVENSKEKRIGENE

Ildebrand og pest

Sidste halvdel af 1500-tallet var for Bogenses vedkommende præget af den almindelige tilbagegang samt af flere katastrofer, herunder store ildebrande og flere pestepidemier.

Ildebrande var på den tid byernes værste svøbe; der var overalt den største rædsel for brand, hvilket vel er forståeligt, når man erindrer, af hvilke materialer husene var opført. Byerne havde dengang kun få stenhuse, dvs. huse opført af grundmur og tækket med tegl. Langt de fleste huse havde derimod bindingsværksmure og stråtag; der var med andre ord meget brandbart materiale i disse huse, hvor murene mellem træammerne oven i købet var udfyldt af vidjefletning med påklinet ler. Dertil kommer, at gaderne ikke havde brolægning, men nogle steder en træbelægning langs med husrækkerne. Det er indlysende, at ildebrand i ét hus i en sådan husrække meget let kunne brede sig til hele rækken eller til hele kvarteret.

Bogense havde næppe mange stenhuse i 1500-tallet; kirken var bygget af sten, rådhuset var det vel også og måske herremændenes gård i Adelgade. Ildebrandene kom da også til at hærge byen, selv om det eksisterende kildemateriale efterlader nogen usikkerhed m. h. t. tidspunktet for brandene og deres omfang. Der berettes i kilderne om 3 ildebrande i årene 1550, 1570 og 1575; det er muligt, at alle 3 efterretninger drejer sig om én og samme brand, nemlig branden i 1575, som man med sikkerhed ved lagde hele byen med undtagelse af kirken og rådhuset og nogle få private bygninger i aske. Det er også muligt, at der har været mindre brande i 1550 og 1570. Kilden til branden i 1550 er en indskrift, som skal have stået over gadedøren i en ejendom på Adelgade, hvor Bogense Hotel nu ligger. Ejendommen tilhørte rådmand Niels Bang, og indskriften lød:

»Da man skrev femtenhundrede og halvtredsindstyve
den første oktober, jeg vil ikke lyve,
da brændte Bogense af i glød,
så hjælpe os Gud i vor sorrig, modgang og store nød.«

Problemerne med denne indskrift er for det første, at indskriften er omtalt i

Bogenses segl fra 1535 og 1565. Seglet til venstre fra 1535 viser et enmastet skib og indskriften »bogen«, som går ind på selve seglbilledet, hvad der er sjældent. På det nye segl fra 1565 er skibet blevet til en tremaster, der går for fulde sejl, og indskriften er nu blevet til en egentlig omskrift, der lyder: »SIGILLUM REIPUBLICAE BOGONIANAE 1565« (Staden Bogenses Segl). (Poul Bredo Grandjean, Danske købstæders segl indtil 1660.)

en præsteindberetning af 1755, men her er »halvtredsindstyve« ændret til »halvfjerdsindstyve«. For det andet måtte Bogense i årene efter 1550 betale påfaldende store ekstraskatter, hvilket næppe ville have været tilfældet, hvis byen var brændt ned. I 1551 måtte byen udrede 150 daler til kongen; i 1557 1000 daler samt 10 »væragtige« karle, 4 læster brød (1 læst er et gammelt dansk rummål for tørre varer mellem 1,3 og 3,1 kubikmeter) og 72 tønner øl, i 1562 en madskat på 40 sider flæsk, $\frac{1}{2}$ læst oksekød, $\frac{1}{2}$ læst fårekød, $\frac{1}{2}$ tønne smør og 5 læster øl - denne mængde var den samme, som Middelfart og Kerteminde måtte udrede; endvidere blev der fra Bogense udskrevet 6 mand til flåden af byens borgervæbning, som blev angivet til at være på 86 mand. Også i 1564 og 1565 blev der udskrevet betydelige ekstraskatter. Disse skatter var alle en følge af Syvårskrigen med Sverige (1563-1570), og opkrævningen af ekstraskatter ophørte, da krigen var forbi.

Det kan endelig nævnes, at Bogense i 1565 fik sit byvåben*, der viser et skib for fulde sejl. Dette våben er et vigtigt vidnesbyrd om en væsentlig side af byens erhvervsliv på den tid; det forekommer ikke sandsynligt, at byen i 1565 var særligt medtaget af en eventuel brand i 1550. Konklusionen må være, at der muligvis har været en mindre brand i 1550, men det mest sandsynlige er nok, at der ingen brand har været.

* Der kendes dog også et ældre byvåben (segl), som i hvert fald er blevet anvendt i 1535 og sandsynligvis endnu tidligere.

Den 10. oktober 1570 »brænder det meste af Bogense«, hedder det i Literis Mandos »Bogense Byes og Skovby Herreds Topographi og Historie fra Sagntiden til Nutiden«. Vi ved heller ikke meget om denne brand og må i hvert fald stille spørgsmålstegn ved det angivne omfang af branden.

Der er større sikkerhed i vor viden om branden i 1575. Den 14. oktober 1575 afbrændte hele Bogense med undtagelse af kirken og rådhuset samt købmand Klavsens gård og smedens gård i Tjæregade (nu Østergade). Disse gårde blev ifølge sagnet skånet på grund af beboernes retfærdighed.

Denne brand er bl. a. omtalt i et digt af Chr. Hansen Bang (født ca. 1545 i Østrup på Fyn, siden sognepræst i Hesselager og død ca. 1629), der hedder »Digt om den skrækkelige ildebrand i Bogense, en by på øen Fyn, den 14. oktober 1575« (Originalteksten er på latin). I indledningen hedder det:

»Jeg synger om Bogense-egnens ulykkelige undergang,
som den grumme vulkan brændte ved påsat ild
og ganske lagde i aske.
Hvem kan, når han taler om sligt, holde sig fra tårer?«

Betydelige dele af digtet er blot en afskrift fra forskellige klassiske forbilleder, men det indeholder dog også reelle oplysninger om Bogense og om ildebranden. Det oplyses, at Bogense ligger på den vestlige side af det frugtbare Fyn, og at byen er svagt befæstet, men stor af navn. Bogense er en rig by, og især familien Klavsens har samlet store midler. Skibe bringer varer fra fremmede lande, fiskeriet blomstrer, jorden er frugtbar, og kvæget trives. I Bogense er en kendt skole, hvor ungdommen forberedes til livet. Sådan var situationen i Bogense før ildebranden.

Digteren fortæller, at ilden begyndte ved stranden, hvor fiskerne tørrede tang; blæst fra alle verdenshjørner forøgede ildens kraft. Ved indgangen til byen lå nogle hytter, hvis tage var af strå, og hvis vægge var kviste; ilden fik fat i dem, og snart var den udbredt over hele byen. Borgerne kastede vand på, men forgæves. Overalt hørtes jammer og skrig, overalt flygtede gamle og unge fra hus og hjem; kun kirken og rådhuset fik ilden ikke lov at røre.

Digteren har nu nogle trøstende ord til indbyggerne i anledning af deres uoprettelige tab, og han opfordrer andre til at tænke på den ulykkelige by, der før var så velhavende og nu har mistet alt, og som Gud har straffet ligesom fordom Sodoma og Gomorra. Til slut udtaler han, at en sådan straf vel er fortjent, men han beder Gud have nåde og barmhjertighed med menneskene. Så vidt digteren.

Byens forhold var forfærdende efter branden; indbyggerne kunne ikke skaffe sig husly, og de kunne vanskeligt udøve deres erhverv, når værksteder, redskaber m. v. var brændt. Kong Frederik II var opmærksom på byens elendighed og

Således straffedes heksene i de danske købstæder i 1500-tallet. Dette kobberstik stammer ganske vist fra Holland, da der ikke findes samtidige stik af heksebrændinger på dansk grund. (Thorkild Hansen, Jens Munk I.)

gav i 1576 Bogense skattefrihed i 5 år. Branden blev for øvrigt fulgt op af en pestepidemi, som kostede mange af indbyggerne livet.

Bogenserne spekulerede naturligvis over, hvad grunden kunne være til, at deres by skulle rammes af denne ulykke; mange kom til den overbevisning, at det var troldkvinde, som med deres heksekunster havde sat ild til byen, og 5. januar 1577 udstedte Frederik II en kongelig befaling på Frederiksborg, hvori det hedder, »at eftersom borgerne i Bogense havde givet til kende, hvorledes de havde bekommet nogle troldkvinde, som have bekiendt med deres troldskab at have gjort, at Bogense by er bleven afbrændt, og hvilke have udlagt nogle andre troldkvinde, som skulle have været med dem udi råd og gierning og ere skyldige derudi, hvilke skulle opholde dem andensteds, så vel på vort og Kronens som på adelens gods, da, efterdi slige folk ikke bør at håndhæves, bede og byde vi vore fogeder, embedsmænd, herredsfogeder og alle andre, som med dette vort brev besøges, at de ere førte Bogense borgere behjælpelige samme troldkvinde,

som ere udlagte, at pågribe og holde tilstede og dennem forhjælpe over dennem som lov og ret«.«

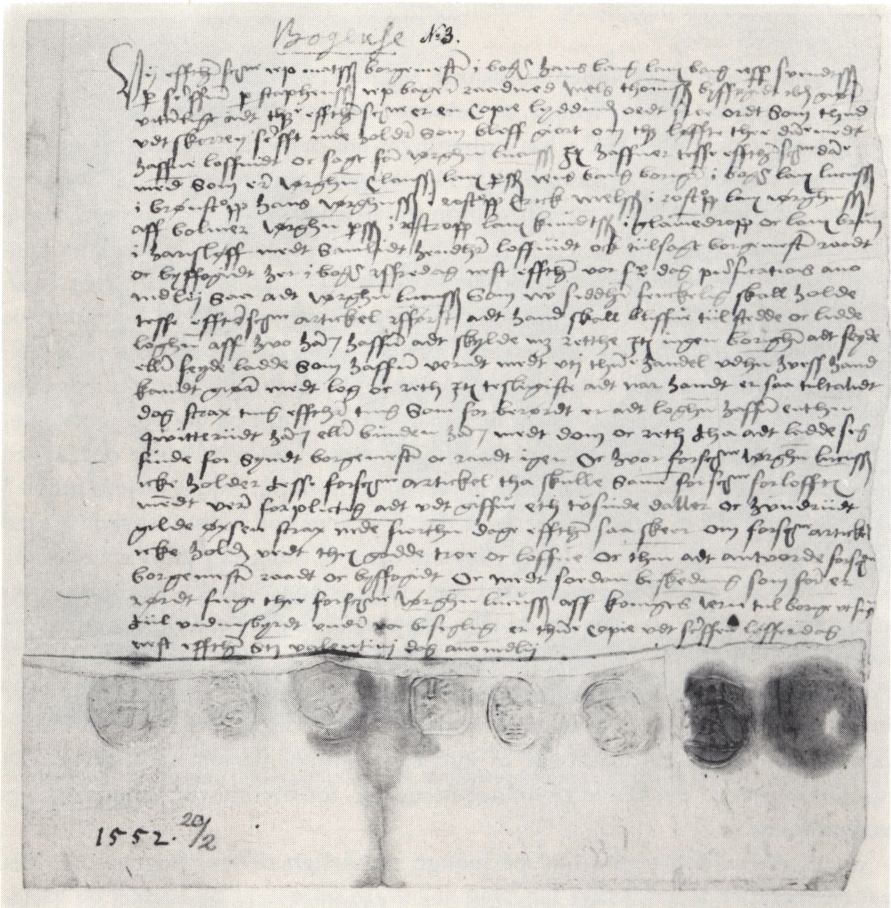
Kongen kunne tilsyneladende tilslutte sig tanken om at lade disse kvinder undgælde, og det er sandsynligt, at heksene har fået den sædvanlige straf, døden på bålet, selv om vi ikke har oplysninger om det videre forløb i sagen.

Det gik umådeligt langsomt med at få byen genopbygget efter branden. Der var på den tid ikke noget, der hed brandforsikring, og kun få borgere kunne skaffe midler til genopførelsen af deres huse. Den 14. juni 1578 udgik en kongelig befaling fra Koldinghus, hvori det hedder: »Da vi komme i forfaring, at siden Bogense er blevet afbrændt, skal der være mange jorder, som ligge slet øde og ikke nogen bygning der igen påføres, hvilke jorder tilhøre såvel en part dennem, udenbyes ere, som inden, da, på det at jorderne må engang igen blive opbygte menigheden til bedste, så at deraf kan kaldes tyng og besværing (opkræves skatter og afgifter) så vel til os og Kronen, som til byen, så bydes det herved strengeligen alle inden- eller udenbyes, så mange som har jorder i byen, inden 3 år efter dette brevs datum på deres jorder at opføre god købstadsbygning med tegltag og andet, som dertil hører, ligesom også de huse, der bleve stående, da byen brændte, skulle behænges med tegl, så at, dersom nogen ildebrand eller sådan hastig ulykke påkom, der da ikke kunne skee så stor skade som sidste gang skeet er.«

Bogense blev dog ikke genopbygget så hurtigt, som kongen ønskede, og i 1587 måtte han gentage sin befaling om hurtig genopbygning og ledsagede nu sin befaling med trusler om fortabelse af jord og ejendom, dersom intet skete. Det hjalp ikke meget; der skulle gå mange år endnu, før byen havde tidligere tiders udstrækning.

Årene efter ildebranden bød på mange vanskeligheder for bogenserne. Det var tilsyneladende vanskeligt for byen at bevare sin eneret på handel og håndværk. Det kendes flere eksempler på fænomenet »landprang«, dvs. handel uden om byen, ligesom forskellige håndværkere i omegnen søgte at indføre deres produkter til byen. Et kongebrev af 6. juni 1578 indeholder oplysninger om, at byfogeden i Bogense, Niels Pedersen, havde beslaglagt nogle sko, som en skomager fra landet havde indført til byen. Det havde været umuligt for Niels Pedersen at finde lovmæssigt grundlag for beslaglæggelsen, og han var blevet dømt ved landstinget. Kongen opfordrede nu lensmanden, Jørgen Marsvin, til at lade sagen falde. Men Niels Pedersen havde altså fået en »næse« for sin villighed til at hjælpe byens håndværkere.

Der var også andre problemer i forholdet mellem by og land i disse nedgangstider for byen. Fra gammel tid gik den ene landsbys marker uden hegn eller adskillelse over i den andens. Markerne omkring Bogense har heller ikke oprindeligt været indhegnet, men i den svære nedgangstid, hvor byen skulle passe på

I Rigsarkivet findes dette brev fra 1552, som er et eksempel på en af de ældste skriftlige kilder til Bogenes historie. Brevet er signeret af borgmester, byfoged og 6 rådmænd i byen; læg mærke til seglene nederst. Det er et led i en sag mod en Jørgen Lucassen, som omtales nærmere i brevet. Sagen i sig selv er muligvis interessant, men breve af denne art er også med til at karakterisere bystyret nærmere, f. eks. vedrørende antal rådmænd og navnene på disse. Rigsarkivet. (Topografisk samling.)

Brevets tekst:

Vij efftherschreffne iep matssen borgemester i bogense hans bang laus bang iesper svendtssen per schriffuer per staphenssen iep bagere raadmend niels thommessen byffogidt ibidem giøre vitterligt adt thette efftherschreffne er en copie lyddendis ordt for ordt som thend vdtkorren schriffit indeholder som bleff giort om thet løffte thee dannemendt haffue loffuidt oc sagt for iørghen lucussen. Item haffuer tesse efftherschreffne dannemend som ere iørghen claussen laus perssen iens bang borgere i bogense laus lucussen i brønstropp hans iørghenssen

i rostropp erick nielssen i rostropp laus iørghenssen aff bolmer iørghen perssen i rostropp laus knudtssen i glammedrop oc laus brun i haresløff medt samlidt hendher loffuidt och tiilsagt borgemester raadt oc byffogidt her i bogense ffredag nest effther vor frve dag purificationis anno mdlj saa adt iørghen lucussen som nv siddher fenckelig skall holde tesse efftherschreffne artickel fførst adt hand skall bliffue tiilstedde on lidde loghen aff hvo hannem haffuer adt skylde meth retthe. Item ingen borgher adt feyde eller feyde ladde som haffuer veridt medt vti thenne handel vdhen hvess hand kandt giøre medt log oc reth. Item tesligiste adt nar handt er saa tiiltalidt dog strax ting effther ting som forberørdt er adt loghen haffuer enthen qwitteriidt hannem eller bunden hannem medt dom oc reth tha adt ladde sig finde for syndt borgemester oc raadt igen. Oc hvor forskreffne iørghen lucussen icke holder tesse forskreffne artickel tha skulle samme forskreffne forloffes mendt vere forplictig adt vdtgiffue eth tvsinde dal-ler oc hvndriidt gelde øxsen strax inden fiorthen dage effther saa skeer om forschreffne artickel icke holdis vedt theris godde troe oc loffue oc thennem adt antworde forskreffne borgemester raadt oc byffogidt oc medt soedan beskedning som for er rørdt finde thee forskreffne iørghen lucussen af Kongens iern tiil boringe vt supra tiil vidnesbyrdt vnder vor besegling er thenne copie vdtchrefften løffuerdag nest effther sancti Valentini dag anno mdlj.

sit, fik borgerne af kongen i november 1580 tilladelse til at indgrøfte og indhegne byens mark, da de hidtil havde lidt stor skade ved, at de omkringliggende landsbyers kvæg var gået ind på marken. Allerede i febr. 1580 måtte kongen dog revidere sin oprindelige tilladelse efter protester fra flere landsbyer i omegnen; bogenserne fik ordre til at udsætte deres indhegninger, indtil kongen havde fået sagen yderligere undersøgt. Den endelige afgørelse forelå først i 1583, hvor der blev indgået et forlig mellem Bogense og landsbyerne i omegnen, således at en deling af området blev accepteret af alle parter.

Det følgende år, 1584, rummer flere begivenheder, som givetvis har optaget bogenserne. Til de alvorlige hører pesten, som atter hærgede byen, og som bl. a. kostede provsten Hans Jespersen livet. Borgerne bad nu bispem om en mere fredelig mand end den nyligt afdøde, og de foreslog især en ung mand, Kristen Nielsen, der havde prædiket for provst Hans Jespersen ved flere lejligheder. Men biskoppen sendte dem sin stedsøn, Niels Mule, der var blevet afsat fra sit præstekald i Nysted. Niels Mule mødte megen modstand både i Bogense og Skovby, hvor menigheden med Jørgen Svane til Harritslevgård i spidsen forsøgte at fordrive ham. Vi skal senere vende tilbage til Niels Mule.

Til de alvorlige begivenheder hører også, at ejeren af Enggård (Gyldensteen),

Ligsten over rådmand Niels Bangs datter Margrete. Stenen findes i dag i Bogense kirke og vidner om en betydningsfuld slægt fra 1500-tallets Bogense. Margretes farfar, Hans Bang (død i 1560) havde også været rådmand i byen og tillige jordbruger og storkøbmand. Han havde været svigersøn af Rådmand Klavs Eriksen, som var adelig. Hans Bang var i midten af århundredet opført på den fynske adels rostjenestelister sammen med sin svoger Jørgen Klavsen. De to slægter hørte således til blandt de mest indflydelsesrige i landet. (Foto: Frank Nørgård.)

Jørgen Rud, den 27. september dette år blev dræbt i duel med sin fætter, Erik Bille. Enggård gik nu i arv til Knud Rud til Sandholt og Fuglsang, der senere blev lensmand på Rugård.

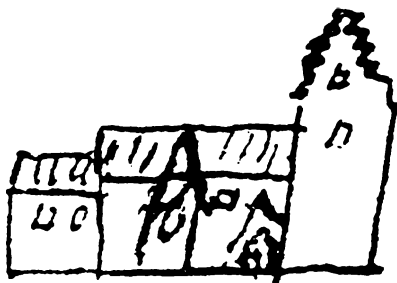
Til de interessante begivenheder, der kom til at præge egnen i 1584, hører nok også Frederik II's 25-års regeringsjubilæum. I juni gæstede kongen med dronning og børn Rugård, og 1. juli fejrede kongen sin 50-års fødselsdag i Odense, hvor prins Christian (senere Christian IV) blev hyldet på landstinget. Denne kongelige tilstedeværelse så tæt på byen har nok involveret forskellige fremstående bogensere og har helt givet været samtaleemne for mange af byens borgere i sommeren 1584. Det blev ikke denne gang til et rigtigt kongebesøg; det havde Bogense sidst oplevet i 1559, oven i købet af 2 konger, selv om den ene rigtignok var død. Ligtoget med Christian III's lig, ledsaget af Frederik II, var i 1559 gået fra Middelfart over Bogense til Odense, og det var ifølge Literis Mando »første og sidste gang, at Bogense blev gjæstet af en afdød konge«.

Et øjenvidne fra slutningen af 1500-tallet

I 1588 blev Jacob Madsen biskop over Fyns stift. Han havde indtil da været sognepræst ved domkirken i Ribe og havde dér gjort sig bemærket ved sin nidkærlighed i forbindelse med hekseprocesser; han havde også været med ved udarbejdelsen af en forordning imod overdådighed ved bryllupper og barselsgilder. På Fyn kontrollerede han de kirkelige tilstande gennem hyppige visitatser (tilsynsbesøg) i hele stiftet. Vi har kendskab til hans virksomhed gennem den visitatsbog, som han har ført og hvori forholdene i hvert sogn er omhyggeligt refereret.

Jacob Madsen visiterede Bogense første gang den 22. maj 1588 og besøgte, ifølge visitatsbogen, byen 20 gange fra 1588 til 1603. Allerede ved Jacob Madsens første visitats på Fyn i Vigerslev den 4. april 1588 fik man et indtryk af hans store grundighed og nidkærlighed i gerningen. Det hedder i visitatsbogen, at præsten i Vigerslev, Simon Andersen, var en god prædikant og af god karakter. Derimod var der problemer med kapellanen hr. Rasmus, som var en slægtning af præsten; hr. Rasmus havde besvangret sin hustru som jomfru før brylluppet og havde måttet stå offentligt skrifte.

Linien var således lagt for Jacob Madsens visitationsvirksomhed, da han den 22. maj samme år indfandt sig i Bogense. Præsten i Bogense, den tidligere omtalte Niels Mule, har nok været noget utryg ved, at det ikke længere var stedfaderen, der var biskop i Odense, og han har ikke set frem til den nye biskops første visitats. Det hedder da også i Jacob Madsens visitatsbog om Niels Mule, at »han har et dårligt rygte på grund af sin hidsighed«; vi begynder at ane, hvorfor Niels Mule var blevet afsat i Nysted. Biskoppen måtte i øvrigt ved denne visitats forlige præsten og borgmesteren Peder Jørgensen, hvis datter var gift med præsten. Problemet har tilsyneladende været, at borgmesteren, som svigerfar, var

Biskop Jacob Madsens tegning af Ore Kirke. I Jacob Madsens visitatsbog er der tegninger af de fleste kirker, han besøgte, desværre ikke af Bogense kirke.

utilfreds med, at en »belejen kvinde« havde udlagt præsten som barnefader. Det lykkedes dog siden for præsten at rense sig for disse beskyldninger.

Også latinskolens forhold blev undersøgt af Jacob Madsen. Der var på dette tidspunkt 29 børn i skolen i Bogense; uheldigvis var skolemesteren syg den pågældende dag, og biskoppen kunne altså ikke overvære undervisningen. Skolehuset var, ifølge Jacob Madsen, »ret passende«, og det fortælles, at skolemesteren havde sin bolig på selve skolen, ligesom skolemesterens indkomst omtales.

Bogense kirke havde på det tidspunkt rådmænd Niels Bang og Mads Ibsen som kirkeværger, og Jacob Madsen noterer med tilfredshed, at man netop har gennemført et restaureringsarbejde på kirken. Imidlertid beklager han, at man har bibeholdt altre og billeder fra katolsk tid; han forlanger dem nedtaget, hvilket siden sker. Det konstaterede han ved sin næste visitats i august 1588, hvor altrene var borte. Han besøgte igen skolen og kunne denne gang give skolemesteren et godt skudsmål.

I 1589 fortsatte Jacob Madsen sin omfattende rejsevirkosomhed og sit oprydningssarbejde efter katolicismen. I januar dette år lod han således to altertavler i Ore kirke nedbryde, fordi disse »skarnstavler« var prydede med jomfru Marias billede. På samme tid måtte han tage mere alvorlige forholdsregler over for Bogense-præstens utilbørlige levned: Han suspendede hr. Niels Mule fra embedet på grund af hor og andre forseelser; dog blev suspensionen kun midlertidig, da præsten havde flere »gode forbindelser«. Det var åbenbart fortsat en fordel for Niels Mule at være stedsøn af Jacob Madsens forgænger som biskop. Både i maj og juli 1589 besøgte Jacob Madsen Bogense: Der var fortsat problemer med både præsten og skolemesteren, idet det under maj måned i visitatsbogen hedder, »at der ingen børn var i skole«; ved besøget i juli var skolemesteren »syg«, noget tyder på, at »sygdommen« skyldtes umådeholdent drikkeri. Der afspejles i visitatsbogen interessante oplysninger om skolen i Bogense ved 1500-tallets slutning. Skolen havde elever fra både selve Bogense og fra omegnen, fra

Skovby kirke fra Jacob Madsens visitatsbog.

Guldbjerg, Sandager, Hårslev, Ejlby, Sørslev, Skovby, Ore, Klinte og Grindløse. Disse sogne måtte til gengæld yde økonomiske bidrag til skolens opretholdelse. Elevtallet var noget svingende. Det laveste tal er fra 1588, hvor der var 18 elever i skolen; det højeste tal er fra 1595, hvor der var 56 børn.

I 1591 var Jacob Madsen atter i Bogense, hvor eleverne i skolen kunne »lidet eller intet«. Og skolemesteren klagede over disciplinens forsømmelser - og rådet klagede over skolemesterens forsømmelighed og »stadige svirerier«. Præsten måtte love at behandle sin hustru bedre. Alt i alt, et ikke særligt smigrende indtryk af gejstlighedens og skolens folk i Bogense, og Jacob Madsen måtte så oven i købet skynde sig hjem til Odense for at begrave en fornem borger Laurids Knudsen, der var blevet »dødelig stungen i sin højre side«.

Året efter fik Bogense en ny skolemester, Mats Pors. Desværre var der også problemer med ham. Han forsømte skolen, og ved visitatsen i december 1592 måtte Jacob Madsen give ham en alvorlig irettesættelse og forlange en skriftlig erklæring fra Mats Pors, hvori han forpligtede sig til at passe sit arbejde. Alligevel måtte Bogense allerede i 1593 have en ny skolemester ved navn Michel Vinter; denne fik til gengæld »et godt vidnesbyrd« af borgmester og råd ved Jacob Madsens visitats i juli 1593.

Ved visitatsen i Skovby kirke i marts 1595 hørte Jacob Madsen på ny hr. Niels prædike. Niels Mule prædikede hver 3. søndag i Skovby; han prædikede »kort og godt«, står der i visitatsbogen, og de tog sammen til Bogense og »fik mad kl. 12«. For en gangs skyld ser det ganske fredeligt ud; de to mænd må jo efterhånden have lært hinanden at kende, og den positive karakteristik af hr. Niels's prædiken tyder da også på en ganske velvillig indstilling fra biskoppens side.

Værre gik det for sig i Sønder sø få dage efter, 2. april 1595, hvor Jacob Madsen måtte irettesætte præsten hr. Niels Næraa, som havde fæstet sin gård bort til en bonde, der lod den forfalde; men værre endnu, præsten havde i drukken-skab slået degnen Niels Pedersen med en tinpotte i panden og skubbet degnens

kone omkuld på kirkegulvet. Niels Nærrå måtte love at forbedre sig eller gå fra sit embede.

Den 30. april 1595 var der fornem begravelse i Bogense. Rådmand Niels Bangs hustru Mette, datter af biskop Per Hegelund i Ribe, var død 4 dage tidligere. Biskop Jacob Madsen var til stede sammen med sin hustru; fra Odense kom også Mette og Marine Mule, fra Assens kom borgmestrene Vilhelm Bang og Oluf Lang, og der deltog flere fornemme borgere fra både Jylland og Fyn, ligesom mange præster var med. Det har nok været en begivenhed, der satte sit præg på byen i nogle dage. Jacob Madsen benyttede lejligheden til en egentlig visitats; han roste skolemesteren Michel Vinter, skønt rådet hævdede, at denne var »en Del hengiven til Drik«. Biskoppen måtte give Michel Vinter en advarsel, og denne lovede forbedring.

Samme år i december måtte Jacob Madsen stifte forlig mellem Bogense-præsten og to jomfruer Lisbeth og Leonora Suabe, som beskyldte præsten for at have »sigtet dem med tilslørede ord« i sine prædikener. Det synes åbenbart, at hr. Niels har lagt stor vægt på at vogte de unge Bogense-døtres dyd til trods for sin egen skrøbelighed.

Præsten i Ore, Hans Jacobsen, blev i 1596 beskyldt for at have døbt 3 horebørn og måtte året efter opgive sit embede på grund af denne sag, der også førte til, at Jørgen Jepsen, tidligere foged på Oregård, og dennes hustru Karine blev dømt for hekseri og brændt på bålet ved Ore Birketing ved påsketid 1597. Biskop Jacob Madsen var øverste myndighed i sagen, og han viste sig således stadig som en konsekvent modstander af trolddom og hekseri.

Jacob Madsen visiterede Bogense hvert af de følgende år frem til 1602. Han var sjældent tilfreds med forholdene i skolen. Væggene var i dårlig stand, således at børnene ikke kunne være der om vinteren; det siger nok en del om byens fattigdom i disse år og vel om husenes tilstand i det hele taget. Eleverne kunne for lidt, og skolemestrene var stadig forsømmelige; til deres undskyldning tjener det måske, at de havde problemer med at få deres løn udbetalt. De sogne, der havde elever i skolen, skulle alle bidrage til skolemesterens løn. År 1600 måtte skolemesteren klage til Jacob Madsen over, at betalingen fra Hårslev sogn udeblev.

Jacob Madsens sidste visitats i Bogense fandt sted i 1602. Han døde i Odense 1606 og har muligvis været svagelig i de sidste år. Det må konkluderes, at Jacob Madsens visitatsbog er en meget vigtig kilde til Bogenses historie i slutningen af 1500-tallet. Til trods for bogens begrænsede interessefelt, kirkens og skolens forhold, afspejles der dog gennem den en del om samtidens Bogense, både hvad angår økonomiske og politiske forhold.

Det står klart, at det var en begrænset kreds af velhavende borgere, der styrede byen, borgere med forbindelser udadtil, til f. eks. Ribe, Kiel og Lübeck og

naturligvis til Odense. Et eksempel på forbindelserne til Tyskland er omtalen af Niels Bangs andet ægteskab i 1597 med en datter af Claus Madsen i Kiel. Alt dette vidner om Bogenses fortsatte position som handelsby med forbindelser til andre vigtige handelspladser.

Også forbindelserne til det nære opland træder tydeligt frem i bogen, dels gennem eleverne fra omegnens sogne, som undervises i Bogense skole og dels gennem det gensidige samarbejde mellem præsterne på egnen. Også omtalen af de store, vigtige gårde i Bogenses omegn - Sandagergård, Enggård, Oregård, Harritslevgård, Rugård og Elvedgård - taler sit tydelige sprog om magtforholdene i datidens lokalsamfund.

Det bør nævnes, at Jacob Madsen giver os en antydning af, hvorledes de landsskabsmæssige forhold på egnen var anderledes end i dag. Han nævner, at der var øer i Bogense sogn: Store Stegø, på hvilken der sås og pløjtes; Lille Stegø, på hvilken der sås og pløjtes og hvortil der kan køres, uden at højvandet generer; Broholm, på hvilken der gror 4 læs hø, som borgmesteren har for sit embede.

Vi får også et indtryk af mindre gode tider gennem beskrivelsen af de dårlige skolebygninger og gennem omtalen af skolemestrenes problemer med at få lønnen udbetalt. Vi får et indtryk af åndelig formørkelse gennem overtroen og hekseprocesserne, hvor biskoppen oven i købet står i første række. Vi får et indtryk af tidens intolerance over for enhver afvigelse fra skriftens bud, således som dette fortolkes af biskoppen.

Jacob Madsen meddeler ikke meget, der kan give os et indtryk af byens og gardernes udseende. Det er også en svaghed, at han udelukkende omgiver sig med »overklassen« i Bogense. Den jævne mands forhold træder næsten ikke frem i denne kilde; på dette punkt er visitatsbogen altså ikke anderledes end det øvrige kildemateriale fra 1500-tallet.

Bogense på Christian IVs tid

Under Christian IV (1588-1648) begyndte kongemagten at føre en langt mere aktiv politik overfor byerne end tidligere. Kongen slog ind på den såkaldte merkantilistiske politik, som gik ud på at fremme landets produktion (især i byerhvervene) og handel og fremme eksporten til udlandet. I denne forbindelse førte kongen en meget bevidst bypolitik, der som bekendt indebar grundlæggelse af flere nye byer forskellige steder i riget, men som også indebar en aktiv indgriben i de eksisterende byers styre og økonomiske forhold. Den afgørende reform m. h. t. byernes styre kom i 1619, og denne reform var først og fremmest et angreb på den hidtidige overklassens suveræne styre i købstæderne; fra nu af skulle valg af nye medlemmer til byernes råd bekræftes af kongen eller lensmanden, og også håndværkerne fik adgang til rådet. Kontrollen med rådets virksomhed blev

Brandspande af læder. De viste spande er ganske vist fra 1700-tallet, men illustrerer under alle omstændigheder afmagten over for ildebrande, som var så katastrofal for Bogense i 1575. Spandene findes på Nordfyns Museum i Bogense. (Foto: Frank Nørgård.)

skærpet, således at både kongemagten og de menige borgere i byerne fik større mulighed for indsigt i byernes styre.

Også Bogense fik de nye tider at mærke. Byen var stadig mærket af ildebrandskatastrofen i 1575. Den havde tilsyneladende vanskeligt ved at opfylde sine forpligtelser over for statsmagten m. h. t. indbetaling af skatter og afgifter. Vi har således meddelelser om restancer i 1588, 1592, 1593, 1594 og 1597, hvor byfoged Hans Lauridsens regnskab for øvrigt udviste en betydelig kassemangel på 41 daler.

En anden forpligtelse hvilede ligeledes tungt på Bogense. Byen skulle stille bøsseskytter og bådsmænd til rådighed for kongen; der var tale om 20-30 personer, som enten skulle underholdes af byen og opholde sig i byen eller skulle sendes til København. Nogle år var der også tale om, at kongen ønskede håndværkere i forbindelse med de omfattende byggerier, som han udførte.

Christian IV indførte endvidere taksérborgere i købstæderne, dvs. borgere

der hvert år skulle ligne byens skatter med hjælp fra kæmnerne, der havde en betydelig viden om borgernes kår. Taksérborgerne (2 eller 4) skulle vælges af hele borgerskabet blandt byens gode forstandige borgere, som havde boet dér en rimelig tid og kendte forholdene. For Bogenses vedkommende kender vi allerede fra 1596 en Christoffer Valkendorf, der fungerede som taksérborger i forbindelse med opkrævningen af en særlig brudeskat til kongens søster Augusta. Valkendorf skulle påse, »at enhver borger takseres efter sin handel, vandel og formue, så den rige hjælper den fattige og at der ikke bliver handlet efter vid, venskab eller anseelse«.

Under hensyn til de forskellige krige, som kongen førte, var det naturligt, at han interesserede sig meget for byernes militære styrke. I 1598 fik lensmanden Knud Rud besked på at undersøge, hvorledes borgerne i Bogense var »stafferede med våben og værger«. Kongen havde erfaret, at dette ikke var, som det burde være, og at borgerne ej heller var rigtigt takserede for hvad slags våben og værger, de skulle holde og have i forråd. Grunden var, hedder det, »at man hidtil kun har brudt sig lidet derom, og at enhver næsten har rådet sig selv og holdt de våben, han lystede.« Lensmanden fik ordre til at kalde borgerne i byen til sig og takser dem således, at enhver holdt våben og værge i forhold til formuen. Det skulle så vidt muligt ordnes sådan, »at hvor der er 100 mand, udgøres der 60 skytter, hver med stormhue, 20 med lange spidser og fuld rustning, som dertil hører, og 20 med hellebarder.« Lensmanden skulle siden indsende register over borgerne til kancelliet og oplyse, hvor mange harnisker, bøsser, lange spidser og hellebarder der manglede, og give alle dem, der manglede våben, ordre til inden påske at skaffe sig penge til de våben, de manglede. Kongen ville siden for en billig betaling skaffe dem visse våben, som han allerede havde bestilt udenlands. Det hedder endvidere i brevet, at Knud Rud »nøje skal påse, at borgerne bliver takseret efter deres yderste formue, og at der ikke bliver set gennem fingre med nogen.«

Vi ved desværre ikke, hvordan det er gået med denne sag for Bogenses vedkommende, men man har vel lov til at gætte på, at byen næppe har været særligt veludrustet, og at dens borgere næppe heller har haft penge til at købe mange nye våben. Det ser imidlertid ud til, at også de øvrige fynske byer har haft svært ved at stille kongen tilfreds. Det hedder således i et sendebrev til Bogense fra 6. februar 1604: »Kongen har bragt i erfaring, at den gemene håndtering og købmandshandel i købstæderne på Fyn år efter år forringes mere og mere i højere grad end i andre velordnede stæder, hvilket med tiden, hvis der ikke bliver truffet forholdsregler derimod, vil forårsage stor armod blandt borgerne. Da kongen som en kristen øvrighed intet hellere see, end at byernes håndtering og næring daglig må formeres, skulle de af hver by udnævne en borgmester og en forstandig købmand, hvilke skulle møde i Bogense 6. marts. Kongen vil så sende

fuldmægtige did, der i forening med dem skulle drøfte, ved hvilke midler købstædernes og borgernes håndtering og købmandsskab kan fremmes her i riget ligesom andetsteds.«

Vi kender ikke det nøjagtige forløb af dette møde i Bogense, hvor kancellisekretær Jonas Charisius som kongens repræsentant skulle forhandle med borgerne om, hvilke forholdsregler der ville være gavnlige for byernes trivsel. Det er dog den almindelige opfattelse, at dette møde og et tilsvarende møde i Horsens for de jyske købstæder ikke fik nogen afgørende betydning for Christian IVs bypolitik. De reformer, der blev gennemført, var først og fremmest et resultat af kongens og hans personlige rådgiveres overvejelser.

Hvorfor skulle mødet holdes i Bogense? Var det udtryk for, at man tillagde netop denne by særlig betydning? Svaret må nok være, at enten valgte man Bogense som mødested, fordi det var praktisk i forbindelse med overfarten til Jylland til og fra det tilsvarende møde i Horsens, eller man valgte Bogense, fordi forholdene her var så dårlige, at enhver kunne se, at der måtte gøres noget til gavn for byerne. Måske er kongens folk også ved denne lejlighed i marts 1604, hvor det har været vinter eller tidligt forår, blevet opmærksomme på de dårlige veje omkring Bogense. I hvert fald hedder det i et sendebrev af 23. maj 1604 til de menige bønder i Skovby herred, at kongen har erfaret, at der skal være en meget dårlig vej gennem Harritslev birk til Bogense, så man om vinteren ikke uden stor fare kan komme frem eller tilbage, og da recessen byder, at menige herredsmænd skulle holde de alfare veje i stand, påbydes det dem strengelig at istandsætte den dårligste vej gennem Harritslev birk, Tofte gyde og til Bogense inden høst. Hvis nogen viser sig ulydig, når han tilsiges af lensmanden på Rugård og ikke møder med heste og vogn, vil han blive tiltalt for ulydighed mod kongens påbud.

I det hele taget havde Christian IV en betydelig interesse for Bogense-egnen i disse år. I januar 1607 indgik lensmand Knud Rud til Enggård, Fuglsang, Odensegård, Rubjerg, Rugård og Sandholt ægteskab med Ellen Marsvin til Lundegård og Nørlund. Blandt de mange bryllupsgæster var kongen, som forærede bruden en kostbar ring. Literis Mandos beskrivelse af Ellen Marsvin fortjener at gengives:

»Denne mærkelige dame var en datter af Jørgen Marsvin og Kren Gyldenstjerne og var født på Landskrona slot fredag 1. februar 1572. Sytten år gammel ægtede hun amtmand Ludvig Munk, hvis smukke skriver, Otto Seblad, stod sig så godt hos den unge frue, at, da den skinsyge ægtemand satte ham i Odense Rådhuskælder, hun i den grad sørgede for ham, at han endog hver aften havde musik udenfor sin underjordiske bolig. Men den »fromme munk« kunne nok ligesålidt som fruen undvære den fiffige fyr. Han får igen sin frihed, Munk sin skriver og fruen sin tilbeder. Men nogen tid efter træffer Munk sin skriver hos

Ellen Marsvin (1572-1649). Hun indgik i 1607 sit 2. ægteskab med lensmand Knud Rud til Enggård, Rugård og flere andre besiddelser. Christian IV var blandt bryllupsgæsterne, og han giftede sig i 1615 med Ellen Marsvins datter af første ægteskab, Kirsten Munk. (Svend Ellehøj, Christian 4.s tidsalder 1596-1660. Politikens Danmarkshistorie bd. 7.)

sin frue i hendes sovekammer, men også af denne fatale forlegenhed ved hendes nådes snildhed at frelse fyren, idet hun kommer sin mand i forkøbet med følgende udbrud: »Tænk engang, Otto Seblad er kommen herind under fire øjne

at begære min kammerpige, Gitte, tilægte, skulle vi ikke give vort samtykke dertil?» Munk havde intet derimod, og krisen, der truede med galgen, endte med giftermål, og istedet for at komme i »brummen« kom fyren i brudeseng rigtig nok »ganske imod sin tanke«. Imidlertid var denne forbindelse ikke uden lykke og velsignelse, Otto Seblad blev rådmand og borgmester i Odense, og hans Birgitte Larsdatter fødte ham fem børn, der årtede sig vel. I sit 30. år blev Ellen Marsvin enke efter Ludvig Munk og i sit 40. enke efter Knud Rud. Nu blomstrede ret den Ellen Marsvinske periode; hun blev kongens svigermoder (i 1615) og ejerinde af det ene gods efter det andet.«

Det skal tilføjes, at det gode forhold mellem Christian IV og Ellen Marsvin senere blev alvorligt belastet, da Ellen Marsvins datter Kirsten Munk var kongen utro og blev skilt fra ham i 1630. Men hvorom alting er, så var det ikke en ganske ligegyldig person, der i 1607 blev gift med kongens lensmand på Rugård.

Også i 1608 viste kongen de fynske byer opmærksomhed, idet han udsendte forsikringsbreve til alle øens købstæder om håndhævelsen af deres privilegier. Den 7. august dette år var kongen med sin familie på Rugård, hvor Knud Rud forærede den 5½ årige kronprins Christian en lille hest. Den næste dag var Christian IV sammen med dronning Anna Katrine og det store følge på besøg i Bogense, hvorfra de blev færget over til Jylland. Man ved, at færgefolkene fik 5 daler i drikkepenge, hvilket med sikkerhed har imponeret bogenserne, der ikke på den tid kendte til overflod.

Heller ikke i 1600-tallet var alt fred og idyl i Bogense. I 1609 opstod en ikke helt almindelig strid mellem to brødre i byen, en strid der var så alvorlig, at kongemagten blev indblandet. Der foreligger et sendebrev til borgmester og råd, hvori det hedder: »Dette brev viser Rasmus Jørgensen, borger i Bogense, har berettet, at hans broder, Claus Jørgensen, i mulm og mørke er kommen bag ind i hans gård og pludselig har overfaldet ham med hug og slag, ligesom han også har vist anden modvillighed, så han endog ved nattetid med fare for sit liv har måttet rømme sin gård. Da han har anmodet om at måtte blive forsvaret mod sådan overlast, pålægges det alvorligt borgmester og råd i forening med byfogden at tage en streng forpligtelse og borgen af Claus Jørgensen, at han i alle måder vil være sin broder og dennes folk ubevaret, med mindre han kan gøre det med lov og ret.«

Brevet fortæller noget om borgmesterens og rådets opgave på den tid; det fortæller noget om vilkårene for befolkningen, der dengang måtte klare sig uden et så velordnet og perfekt retssystem, som vi kender i vore dage. Selvtægt eller forsøg på selvtægt har været langt mere almindeligt end i vor tid.

I de følgende år støder vi gang på gang på krav fra kongemagten om flere soldater og mere arbejdskraft til den stadige byggeaktivitet, som kongen oprettholdt. Det har givetvis hele tiden været tungt for byen, som stadig med mellem-

Landbohjemmet (Erik Menveds Kro), Østergade 2 er en af byens ældste eksisterende bygninger. Bygningen synes opført i 2 omgange, idet den nordlige del er ældst og fra ca. 1600. Billedet her er taget under husets restaurering i 1934. (Foto: Nordfyns Museum.)

rum blev hærget af pesten, datidens betegnelse for mange forskellige typer af infektionssygdomme, der havde det tilfælles, at man intet kunne stille op over for dem. Der var tale om både kvægpest og pest, som angreb mennesker; dertil kom i flere år meddelelser om oversvømmelser, som man ligeledes stod magtesløs overfor. En enkelt begivenhed fra 1616 kan omtales som citat fra Literis Mando: »Efter et stormfuldt liv døde den letsindige og trættekjære provst Niels Mule i Bogense - han efterfulgtes af den unge hr. Buxen Veile, der året tilforn var bleven kandidat.« I 32 år havde Niels Mule således siddet i Bogense - en fornyelse i embedet må have været tiltrængt og ønsket af mange.

Langt om længe begynder kildematerialet nu at give oplysninger, der tyder på en vis fremgang for byen. Der kom stadigvæk krav om flere bådsmænd fra kongens side. Der foreligger et brev fra kongen fra november 1618, ifølge hvilket Bogense skulle stille 15 mand, Fåborg og Nyborg 14 mand, Assens 13 mand, Middelfart 10 mand og Rudkøbing 6 mand. Odense skulle stille 20 mand, Svendborg 18 og Kerteminde 16. Det må anses for sandsynligt, at disse tal giver udtryk for byernes kapacitet både økonomisk og befolkningsmæssigt, og det ses således, at Bogense ikke mere ligger i bunden blandt de fynske købstæder. Det

samme indtryk får man af oplysningen om, at Bogense i 1619 skulle skaffe borgerleje penge for et bøsseskyttehold på 13, hvor Assens kunne nøjes med 11, Middelfart 10 og Rudkøbing 6.

Et andet udtryk for en vis velstand og fremgang er det vel, at byen i 1623 fik kongelig bevilling til at købe Æbelø. Bevillingen lyder som følger: »Vider, at vi af vor synderlig gunst og nåde så og af øvrigheds magt nådigst have undt, bevilget og tilladt, at os elskelig borgmester og råd udi vor købstad Bogense må sig tilforhandle af os elskelige Henrik Podebusk til Kjørupgård, vor mand og tjener en ø af skov beliggende udenfor fornævnte vor købstad Bogense, efterdi vi underdanigst lader berette ellers ingen synderlig ildebrand at være derudi byen, og hvis skov, dertilforuaret have, at være derfra kommen til adelen.« Det bør nok tilføjes, at »ildebrand« i denne forbindelse betyder brænde, således at byen med købet af Æbelø sikrede sig brænde til opvarmning og vel også tømmer til forskellige formål. Bogenserne købte siden øen af Henrik Podebusk for 4000 daler. (Se i øvrigt det senere afsnit om Æbelø s. 153).

I december 1624 udstedte Christian IV sin forordning om indretning af et almindeligt postvæsen. Der blev oprettet faste postruter; hovedruten over Fyn gik gennem Odense til Middelfart og derfra til Kolding, hvor landets første postkontor uden for København blev oprettet. Alle købstæder skulle bidrage til postbudenes lønninger; Bogenses bidrag udgjorde i perioden 1626-1633 8 daler årligt. Oprettelsen af et postvæsen er naturligvis ikke bare udtryk for fremgang i Bogense, men er udtryk for fremgang og udvikling i samfundet i det hele taget.

Fra 1625 får vi en betydelig forbedring af kildegrundlaget, når det gælder Bogenses historie, idet byens rådstueprotokol er ført fra dette år og er tilgængelig i Landsarkivet for Fyn. Borgmester i Bogense var på det tidspunkt Hans Bang, og netop i 1625 opstod der en heftig strid mellem borgmesteren og byfogeden Mads Andersen. Striden drejede sig om byjorden, som også tidligere havde givet anledning til problemer (se side 57). Borgmesteren ville forbyde, at de borgere, som ikke selv brugte deres part af byjorden, udlejede den til folk, der ikke boede i byen. Ikke alle var enige med borgmesteren i denne sag, og resultatet var, at da borgmesteren og rådet mødte op på bymarken den 29. september 1625 for at afmærke ny jord, der skulle tages under plov, kom byfoged Mads Andersen som ordfører for nogle borgere med en økse i hånden og brugte grov mund mod borgmester og råd og nægtede at modtage seddel på sin jord, og han meddelte højrøstet, at han ville hugge sit navn med sin økse på sit mål, når det blev ham anvist. Sagen fik sin afgørelse i rådstuen, hvor de pågældende borgere frafaldt, at de havde givet byfogeden fuldmagt til at handle på deres vegne. Det lykkedes også borgmesteren at give borgerne det indtryk, at jorddelingen var til borgernes og byens bedste, og han benyttede sig for øvrigt af anledningen til at få byfogeden afskediget.

hun ville i kirke.« Christian IV måtte således tage ganske stærke forholdsregler i anvendelse for at forhindre forbindelsen mellem Anne Lykke og kronprinsen.

Byen fik krigen tæt ind på livet, da den kejserlige oberst Slabate med sin flåde på 70 skibe i 1627 røvede alle kreaturerne, der græssede på Æbelø. Dette betydelige tab for byens borgere har ikke gjort det lettere at låne kongen sølv til krigsførelsen, selv om begivenheden nok har bidraget til at ophidse stemningen mod landets fjender. I 1628 blev i Bogense udskrevet 12 mand til krigstjeneste; senere på året meddelte kongen, at han ville lade de hvervede folk, som en tid havde ligget på Fyn, føre fra landet og bruge dem andetsteds, medens han ville lade pladserne, hvor der var behov for det, især Bogense, Middelfart og Assens, bevogte af danske folk og også ellers have god agt på alt, således som denne farlige tide krævede det. Kongen ville med det første sende endnu et skib og en galej der under landet, foruden dem der allerede var kommet. Krigen var blevet en realitet for byen, og det var svært for den at opfylde sine forpligtelser. Dette kommer f. eks. til udtryk gennem de manglende toldindbetalinger; i 1629 havde tolderen i Bogense restancer helt tilbage til 1626, og Christian IV måtte true med at rejse tiltale, såfremt restancerne ikke blev betalt straks.

Borgmesteren i Bogense var stadig Hans Bang, og i 1629 kom han i strid med den ny byfoged Lars Pedersen Leck. Da byfogeden blev afkrævet sin skat af borgmesterens bud, svarede han, at borgmesteren kunne tage skatten af de 400 rigsdaler, som han tidligere havde hævet fra ham og hans søster. Borgmesteren blev meget vred over dette svar, og på et rådstuemøde 9. november kaldte han byfogeden for en løgner. Senere blev de dog enige om, at sagen ikke mere skulle omtales. Freden varede imidlertid kun til året efter, da byfogeden havde det uheld, at en fange brød ud af arresten; borgmesteren gottede sig og lyttede gerne til klager fra en mand, som byfogeden havde truet, fordi hans svend tilsyneladende havde hjulpet fangen til at komme over Lillebælt. Byfogeden fik efter alt at dømme sin afsked for uheldet, men tabte dog ikke sin kampgejst, for da den ny byfoged og dennes søn og fuldmægtig ville pante ham for skat, kaldte han ham en skælm og en langnæset hund, og han greb en ildskovl og hans kone en stok, hvormed de gik løs på dem, så de begge måtte ud ad døren uden at få skatten. Der foreligger ikke efterretning om, hvorledes sagen blev endeligt afklaret.

I de følgende år støder vi gang på gang på efterretninger om restancer i skatterne for Bogenses vedkommende. Der synes desværre heller ikke at være den store lyst til at bedre kårene; således kan borgmesteren ikke overvinde borgernes ulyst til at opdyrke heden uden for byen, og han var også utilfreds med borgernes påpasselighed i forbindelse med aftøjringen af kvæget, hvorfor der måtte indføres en bestemmelse om, at den, der tøjrede på andres område, skulle bøde med en tønde øl til byen og betale den forvoldte skade. Det blev også forbudt at

holde gæs på byens marker, og gjorde man det alligevel, skulle gæssene gives til de fattige og vedkommende straffes. Det skal tilføjes, at byen havde en egentlig byfold, hvor løsgående kreaturer, der gjorde skade på de dyrkede marker, kunne lukkes ind. Et problem var det, at dette indelukke ofte blev åbnet ved selv-tægt; man besluttede som følge deraf på et rådstuemøde i september 1641 at retsforfølge dem, der på eget initiativ åbnede for indhegningen. Det blev på samme møde besluttet, at hvis nogen afbrød gærdet om byens haver, da skulle vedkommende bøde for skaden og tillige stå i byens halsjern på torvet. Det kan vel synes at være en voldsom straf for en sådan forseelse, men her er det nok vigtigt at gøre sig klart, at haverne for Bogenses vedkommende var byens grænser; der var ikke noget egentligt voldanlæg, som man kender det fra andre byer. Det betød også, at der skulle være et forsvarligt hegn af sten eller palisader om disse haver, således at byen var effektivt lukket, når byportene var lukket. Det var dog så som så med effektiviteten, hvilket afsløres af en advarsel til borgerne fra januar 1642 om, at »hvem der skjuler dem, der oprykker løg, kål eller andre urter fra nogen have, han skal selv lide eller stå til regnskab som for andet ulovligt«. M. h. t. byens jorder skal det nævnes, at Christian IV 23. november 1642 udstedte bekræftelsesbrev angående fællesjorden syd for byen og dennes deling og skiftning mellem jordejerne i byen og med Henning Valkendorff til Glorup.

Selv om der nu var tegn på et vist initiativ omkring ordningen af jordforholdene, var det stadig vanskeligt for kongen at få skatterne inddrevet fra Bogense, og det lykkedes oven i købet for borgmester og råd at få eftergivet en restance på 700 daler på betingelse af, at byen ikke oftere kom i en sådan situation.

Literis Mando meddeler forskellige interessante træk fra livet i Bogense i de sidste år af Christian IVs regeringstid. I 1635 var således biskop Dr. Mikkelsen på visitats i Bogense, og han gav ved den lejlighed rektor Jensen en drøj reprimande, fordi han dagen i forvejen i fuldskab havde skældt borgmester Bang og provst Buxen ud. I de følgende år har der åbenbart fortsat været problemer med rektor Jensen, idet Literis Mando i 1644 skriver, at »den drikfældige rektor A. Jensen blev suspenderet«.

Et tegn på en vis fremgang er måske anlægget af en Strandvej ved Bogense i 1636, ligesom Gregers Krabbes opførelse af den to etagers høje hovedbygning på Enggård i 1640 må have været en bedrift, som i høj grad har tiltrukket sig bogensernes opmærksomhed.

I 1646 blev borgmester Bang afløst af Jens Madsen Harritslev. Den føromtalt provst Buxen døde og blev efterfulgt af den 26-årige Hans Bang fra Middelfart. Vi noterer os endnu engang navnet Bang; denne slægt var overordentlig centralt placeret i de fynske købstæder i 1600-tallet. For Bogenses vedkommende bør også nævnes slægten Fanø, der omtales hyppigt fra midten af 1600-tallet, f. eks. Jørgen Fanø, der i 1641 lå i strid med Jørgen Brok. Bogense kirkebog be-

gynder i 1646, hvilket naturligvis gør det lettere at følge de forskellige slægter. Fra 1646 kan også omtales en begivenhed, der sandsynligvis er blevet fulgt med betydelig nyfikenhed af de fleste bogensere. Literis Mando skriver: »Den 8. august blev rådmandssønnen Hans Mouridsen i Bogense anklaget og siden henrettet for Dyriskhed (»krimen bestialitatis, bedreven med en hoppe«). Begivenheden fortæller noget om et samfund, der absolut ikke kendte til tolerance i den slags sager, men tværtimod reagerede med stor strengthed og konsekvens over for dem, vi i vore dage kalder afvigere.

Kong Christian IV døde på Rosenborg Slot i februar 1648. For de danske byer og således også for Bogense havde hans lange regeringstid betydet, at statsmagten (kongemagten) i langt højere grad end tidligere interesserede sig for deres forhold og greb ind på mange måder både for at regulere og forbedre byernes vilkår, og perioden under Christian IV havde også medført, at adelens magt i landet var blevet formindsket til fordel for kongemagten og til fordel for byernes borgerskab. Enevælden var på vej.

SVENSKEKRIGENES TID

Bogense i 1650'erne

Den 19. april 1648 underskrev i København de danske købstæders repræsentanter valgbrevet for Frederik III; blandt underskriverne var også på Bogense bys vegne borgmester Jens Madsen. Byens privilegier blev samme år bekræftet af kongen med den tilføjelse, at byen tilstås al den ejendom og overdrift, som til den henhører med undtagelse af Harritslevgårds jorder. Forholdet mellem kongemagten og byerne undergik ikke væsentlige forandringer i de følgende år, hvor et karakteristisk træk var de stadige opkrævninger af ekstraordinære krigsskatter, som virkede stærkt tyngende på byerne. Tabellen viser krigsskatternes udvikling for Bogenses vedkommende:

1649	104 rdl.
1650	104 rdl.
1651	104 rdl.
1652	104 rdl.
1653	208 rdl.
1654	—
1655	200 rdl.
1656	413 rdl.
1657	Krigen begyndte og byrden forøgedes

Der var tale om betydelige beløb, hvilket måske kan antydes ved at sammenligne med byskatten for Fåborgs vedkommende, som fra 1631 til 1656 udgjorde 34 rdl. som det mindste beløb og 272 som det højeste; det skal tilføjes, at Fåborg betalte andre skatter end byskatten, men også at Fåborg havde ca. dobbelt så mange indbyggere som Bogense. Bogense betalte også andre skatter; således told og accise (sise), der f. eks. i 1656 udgjorde 216 rdl. Accisen var en afgift på »fremmede drikke«, øl og brændevin; den opkrævedes gennem bortforpagtning til vederhæftige mænd i byerne. Bogenses accise var usædvanlig lav; hvor Bogense betalte 216 rdl., betalte Middelfart med ca. dobbelt så mange indbyggere 2072 rdl., altså ca. 10 gange Bogenses beløb. Spørgsmålet er så, i hvilket omfang borgerne var i stand til at undgå afgiftsbetalingerne. Det har nok dengang

som nu været en yndet sport at snyde tolderne og skattevæsenet; et vidnesbyrd om dette har vi fra december 1655, hvor borgmester og råd i Bogense bekendtgjorde, at dersom der efter nogen afdød fandtes større formue, end han i sin velmagt havde skattet af, da skulle det øvrige være forbrudt, dvs. da skulle det øvrige inddrages af det offentlige.

At borgernes ærlighed lader noget tilbage at ønske, fremgår i øvrigt af en interessant rådstuebeslutning fra september 1649, affattet i 6 artikler.

1. Borgerne må ikke handle med tyve eller være deres hælere.
2. Alle stråtækte huse aflyses, de må snarest tækkes med tegl, hvis ejerne ikke vil straffes derfor, og sker der dem nogen skade, må de selv tilskrive sig skylden.
3. Byfogeden befales at lade broer ved stranden gøre færdig, og de, som det med rette tilkommer, skal befales det uden forsømmelse, såfremt han ikke derfor selv vil stå til rette.
4. Alle, som har lejet jord til udenbys folk, må ikke noget deraf understå, såfremt de ikke vil stå til rette som utro borgere og som de, der havde handlet mod deres borgerlige ed.
5. Alle, som have ejendomsjord i købstaden, befales at opføre god købstadsbygning derpå.
6. Alle lodsejere skal lade kaste grøfter i deres mark, så vandet desbedre kan afledes, og ligesom borgmesteren grøfter for, skal de andre gøre deres grøfter efter, og grøfterne skal være færdige til førstkommende Mikkelsdag, af hver, der ej er færdig, skal bødes 24 skilling for hver grøft og 3 mark for ulydighed.

1 rdl. (rigsdaler) = 6 mk. (mark) = 96 skil. (skilling)

Dokumentet viser, at der stadig var problemer med at få husene forskriftsmæssigt opført, så ildebrande ikke fik de samme katastrofale konsekvenser som tidligere. Det viser, at flere udenbys folk ejede jord i byen, og at der var flere ubebyggede tomter. Vi træffer igen på problemer med bymarken, som tilsyneladende var vanskelig at administrere for bogenserne.

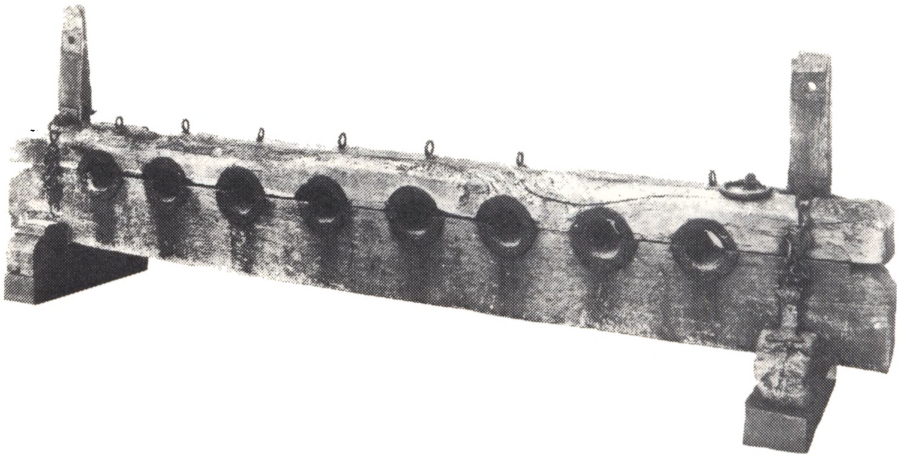
Var Bogenses borgere end plaget af høje skatter og diverse krav fra bystyrets side, var der dog trøst at hente andetsteds. Efter kongelig befaling foretog byens råd 17. december 1650 en optælling af byens værtshusholdere. Der viste sig at være i alt 19 udskækningssteder til de godt 400 indbyggere, som byen havde på det tidspunkt. Der var 3 mænd, som solgte brændevin og treskillingsøl. Blandt dem var toldereren Frands Jørgensen, som vi senere skal høre mere om. Der var 9, som solgte brændevin og toskillingsøl; der var 6, som kun solgte toskillingsøl,

deriblandt byens tidligere borgmester Hans Bang. Endelig erklærede rådmænd Anders Thomsen, at han havde til hensigt at handle med fransk vin, men at han endnu ikke havde noget på lager.

Øllet, der her var tale om, var i henhold til betegnelserne dansk øl af forskellig styrke og kvalitet, hvis pris for øvrigt blev fastsat af borgmester og råd. Kvaliteten var i almindelighed dårlig, og det var kun de mindre bemidlede, der nøjedes med den danske bryg. De velhavende drak tysk øl, selv om regeringen søgte at begrænse importen ved at lægge høje toldafgifter på det udenlandske øl. Handelen med vin, og især fransk vin, var noget nyt i Bogense. Hidtil havde man drukket mjød, når det skulle være særligt festligt, og den fynske mjød var forresten kendt som landets bedste og blev leveret til de kongelige fester. I 1500-tallet var vindriking begyndt at vinde indpas, først ved hoffet og siden hos adelen og den velhavende borgerstand. I mange byer var rådhuskælderen vinstue, og den med vinsalget forbundne indtægt tilfaldt borgmesteren og rådmændene. Vi ved ikke, om det har været tilfældet i Bogense, men vi har i hvert fald konstateret, at en af rådmændene viste stor interesse for vinhandel.

Rådet i Bogense afslørede i 1654 en vis bevidsthed om hygiejnens betydning, idet man vedtog, at alle gæs og kalkunske høns skulle være »prisgivne og fredløse«, ligesom svinene skulle konfiskeres og den halve værdi tilfalde kongen og den anden halvdel byen og de fattige. Her kan naturligvis ikke være tale om, at man ikke mere måtte have de pågældende dyr i byen; men man har ønsket at blive fri for de gæs og svin, der til daglig gik rundt i byens gader, således som det var almindeligt ikke blot i Bogense, men i alle landets købstæder. Gaderne var opholdssted for alle mulige to- og firbenede skabninger; alt affald fra husene blev kastet ud til dem, og når det regnede, var her et ælte, som man kun vanskeligt kunne passere, medens der på varme sommerdage herskede en ulidelig stank. Dette miljø var et udmærket arnested for og beforder af pest og andre smitsomme sygdomme. Fra nu af skulle alle husdyrene være indelukket, så det værste svineri kunne undgås. Allerede i 1648 havde man forbudt løsgående hunde i gaderne, og man havde endog for at sikre forbudets overholdelse bestemt, at rakeren skulle gå gennem gaderne og slå eventuelle hunde ihjel for ejerens regning.

I det hele taget var rådet under Jens Madsens Harritslevs ledelse meget aktivt i disse år. Man ønskede også, at borgerne skulle føre et i alle henseender kristent liv og levned, hvilket kom til udtryk i et påbud om, at borgerne skulle søge kirken med hustru og husstand og holde sig fra drikkeri og leve skikkeligt. Dersom nogen skulle drikke før kirketid, skulle de straffes efter Christian III's recès, i hvilken det var påbudt, at borgmestre og råd skulle lade opsætte gabestokke i byerne på torvet, hvori de skulle anbringes, som drak før højmessens, og som lod sig høre med banden og sværgeren. Det lå dog stadig i 1654 tungt med kirkebesøg-

Gabestok med plads til 4 »klienter«. Synderne sad på jorden med benene fastlåst i hullerne i gabestokken. Et sådant straffeinstrument har været anbragt på Torvet i Bogense. (Foto: Johnny Thiecke, Fattigdom og forbrydelse.)

et, og borgmester og råd måtte igen befale, at borgerskabet med familie flittigere end før skulle søge kirken, og kun så mange blive hjemme, at de kunne tage vare på ild og lys; hvis dette ikke skete, skulle de sættes i gabestokken.

Borgmesteren lagde også vægt på, at borgerne benyttede byens skole. Det hedder herom: »Der findes i byen en del borgerskab, der ikke holder deres børn og ungdom i den danske skole, men hellere lader dem bruge leg og lediggang, hvori Gud i himlen har stort mishag. Da, efterdi der her i byen er forordnet dansk skolemester, som ungdommen i deres katekismus og børnelærdom kan informere, befales og foreholdes enhver, at de tilholder deres ungdom i skole og til Guds frygt og i så måde at efterkomme både Guds og kongelig majestæts befaling og bud, med mindre de sig straf vil have og forvente.«

Også det praktiske livs problemer kunne borgmesteren løse. I 1654 var broen over bybækken blevet så skrøbelig, at den var direkte farlig at anvende. Borgmester Jens Madsen lovede nu, at han ville lade den istandsætte, »hvis han måtte nyde byens dam«, dvs. den dæmning, der var ved siden af broen, hvor vandets kraft blev udnyttet til drift af en stampemølle, der stampede (valkede) og behandlede det hjemmelavede tøj.

Ind imellem kom problemerne da også borgmesteren på nært hold; herom har vi et eksempel fra 1655, hvor kræmmeren Mikkell Pedersen forfulgte toldereren Niels Pedersen helt ind i Jens Madsens hus, hvor toldereren fik et slag i hovedet, idet han løb ind ad døren. Vi ved ikke præcist, hvad der var kommet dem imellem, men gætter vel ikke helt galt, hvis vi antager, at der var problemer omkring kræmmerens betaling af toldafgifter. Ved støjen kom borgmesteren til og

befalede kræmmeren at forsvinde, hvis han ikke ville sættes ved sine ben (anbringes i gabestokken). Men nu truede kræmmeren borgmesteren og råbte, at hvis han satte ham i gabestokken, skulle han få en sådan ulykke, at han ikke i fremtiden kunne sætte nogen. Endelig, da borgmesterens folk fik manden sat på gaden, støjede og råbte han, at borgmesteren skulle få en ulykke, og kunne han ikke nå at hævne sig på ham, skulle han nok ramme hans børn. Kræmmeren blev dømt til at sidde under to mands bevogtning i sit hjem på egen bekostning.

I 1656 var der kongebesøg på Bogense-egnen. Det ser dog ud til, at Frederik III først og fremmest har besøgt Laurits Ulfeld på Harritslevgård, hvor en sal sidenhen til minde om besøget kaldes kongesalen.

Rådet i Bogense besluttede dette år i februar, at enhver borger hver lørdag aften skulle holde sit fortov rent under en straf af 4 skilling for første og 8 skilling for anden gangs forsømmelighed. I 1656 formanede borgmesteren igen til bedre skolegang: Vi skal senere konstatere, at Jens Madsen også under svenskekrigene oprådte som en markant borgmesterskikkelse, indtil han døde i 1659.

Vi ved, at han under krigen har lånt byen ca. 300 daler, som hans arvinger i 1665 fik dækning for i byens jorder, øde damme og grave. Hverken han selv eller hans slægt fik nogensinde en egentlig position i byen. Han var ude fra landet; som navnet siger fra Harritslev, hvor han i sine unge dage havde været ridefoged på Harritslevgård under den tidligere omtalte fru Anne Lykke, som i en periode havde stået i så høj gunst hos kronprins Christian. I 1625 havde kronprinsens velvilje endog været så stor, at også hendes ridefoged blev begunstiget, idet han udstedte følgende: »Os elskelige Jens Madsen og hustru et sådant brev, at de på livstid måtte være kvit og fri for al skat og borgerlig tyngde, når de nedsatte sig i Bogense eller andetsteds.« I 1626 benyttede Jens Madsen sig af brevet og flyttede til Bogense, hvor han efter 20 år i 1646 blev valgt til borgmester. Han arbejdede, som vi har set, meget på at afskaffe forskellige uheldige forhold i byen, men måske har hans mange påbud og indgreb været lidt for meget for det etablerede borgerskab i Bogense. Han blev 2. februar 1659 begravet i Bogense kirke og blev betegnet som »viis, velærlig og velfornem«.

Svenskekrigene 1657-1660

I februar 1657 blev der afholdt et stændermøde i Odense, hvor landets adel, gejstlighed og borgerstand sammen med Frederik III traf beslutning om store bevillinger til hær og flåde. Det var den almindelige opfattelse, at man rustede sig til en ny krig med Sverige, selv om dette ikke blev direkte udtalt på mødet. Kongen vurderede, at tidspunktet var gunstigt for en krig med svenskerne, som havde store vanskeligheder i Polen, som fik hjælp fra Østrig og Brandenburg. Danmark kunne således også forvente støtte fra Polen og Brandenburg, og 1. juni 1657 erklærede man Sverige krig.

Men allerede i det tidlige forår havde man på Fyn mærket krigsforberedelserne; der var en stadig bevægelse af tropper over øen, tropper, der først og fremmest skulle til Hertugdømmerne, men som trods alt skulle indkvarteres og forsynes med proviant under rejsen. I januar havde Kaj Lykke på Rantzausholm (senere Brahetrolleborg) fået tilladelse til at hverve et rytterregiment, der skulle hedde Kongens Livregiment. Disse ryttere skulle indkvarteres på Fyn, og ifølge indkvarteringsplanen skulle Odense modtage 324 ryttere, Nyborg 144, Svendborg 112, Middelfart 98, Assens 90, Fåborg 70 og Bogense 60. Enhver rytter skulle daglig i sit kvarter modtage 2 måltider mad og 3 potter øl (1 potte = 0,066 l); til hvert måltid skulle der gives to retter mad. Der måtte ikke af rytteren kræves mere ild og varme, end husværten selv havde. Kvarterværterne skulle naturligvis også sørge for hestene; en hest skulle dagligt have en halv skæppe havre og månedligt et læs hø til en værdi af 8 skattemark. For hver rytter fik værten daglig 12 skilling, som dog blev ydet i naturalier bestående af byg og malt.

Købstæderne på Fyn skulle også bidrage til krigen på andre måder. I april blev det bestemt, at de skulle skaffe heste til artilleriet i følgende forhold: Odense 62, Nyborg og Svendborg hver 30, Assens 20, Kerteminde 14, Middelfart 12, Bogense 11 og Fåborg 7. I denne forbindelse skulle byerne også sørge for sadler, hammelreb, seletøj og tømmer samt et antal kuske. Købstæderne måtte endvidere sende bådsmand til flåden; Bogense sendte således i april 4 af »de dygtigste bådfolk« til arbejde på Bremerholm.

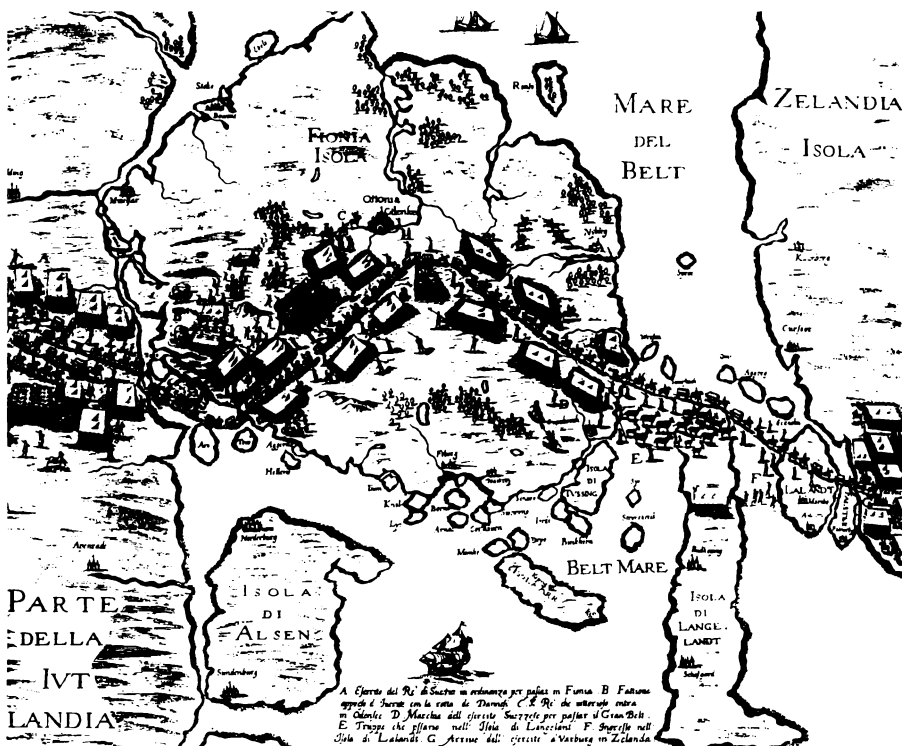
Efter krigserklæringen i juni blev det alvor. Kampene i krigen kom aldrig til direkte at vedrøre Bogense, men både forberedelserne til og konsekvenserne af krigen kom i allerhøjeste grad til at påvirke byen. I juli begyndte således mønstringen af Kaj Lykkes regiment; generalkrigskommissær von Körbitz til Hellestrup foretog mønstringen i Bogense, hvor der var »alarm- og samlingsplads« på Harritslevgårds fæled. Samme sommer blev en ny byrde lagt på Bogense, idet det blev bestemt, at byen sammen med de øvrige fynske købstæder skulle sørge for forsyninger til garnisonen i Frederiksodde (senere Fredericia), som blev anslået til 6000 mand. Hver søndag og mandag skulle Bogense levere brød bagt af 60 tdr. rug, og hver mandag skulle der desuden sendes 50 tdr. øl til Frederiksodde; det skal siges, at man fik tilførsler af korn udefra for at kunne klare opgaven, og det skal siges, at mange fynske skippere var begejstrede for de betydelige fortjenester, som den omfattende sejlads til og fra Frederiksodde gav mulighed for, indtil fæstningen faldt for den svenske storm den 25. oktober.

Bogense havde på det tidspunkt en vis strategisk betydning som overfartssted til Jylland. Det fremgår klart af et brev, som landkommissær Henrik Podebusk til Kørup sendte til oversekretær Erik Krag 1. september. Henrik Podebusk påstår, at saltmanglen på Fyn skyldes den ulovlige trafik, der foregår mellem Bo-

gense og Jylland. For at forhindre denne foreslår han, at der bliver indkvarteret soldater i Bogense og på Æbelø. Han er i det hele taget utilfreds med øvrigheden i Bogense, hvorfor han tidligere havde henvendt sig til borgmester og råd i anledning af strandvagten. Han havde anmodet om, at der blev sørget for bedre vagt i byen, især ved færgebroen og på Æbelø, hvis man ville undgå soldatervagt, ryttere eller borgerskabet fra Odense. Byen burde tage vare på alle skuder og både, der hørte hjemme i byen og på Æbelø; ingen måtte overføres til Jylland, og kun med øvrighedens tilladelse måtte skibe sejle fra Fyn til Jylland, og skibe, der kom fra Jylland, skulle anholdes, folkene forhøres og skriftlig indberetning sendes til ham. Borgmester Jens Madsens svar er skarpt og afvisende og »præget af borgerlig standsfølelse«, som Å. F. Blomberg skriver i sin disputats om Fyn under svenskekrigene. Skuder og både, der ankom til byen, skulle nok blive tilbageholdt, men han anmoder om at få besked på, hvorledes han for fremtiden skal forholde sig over for det, som adelen lader udskibe fra Bogense såvel som over for fremmede skippere, der kommer til byen med adelens gods; endvidere vil han gerne have at vide, om der er forbud mod, at bådene overfører adeliges eller »bekendte godtfolks« gods. Hvad strandvagten angår, så vil man i Bogense gå frem som i den forrige fejdes tid, og såfremt man behøver hjælp af andre, skal man nok anmode Henrik Podebusk herom, men en sådan hjælp har man i øjeblikket ikke brug for. Hertil svarede Henrik Podebusk, at adelens gods måtte udskibes fra Bogense til Sjælland, men ikke til Jylland. Alle fremmede skibe, der ankom fra Jylland, skulle anholdes og måtte ikke sejle tilbage; ingen adelige eller andre måtte sejle til Jylland med gods uden tilladelse, så længe Frederiksodde var belejret og fjenden var i Jylland.

Sidenhen måtte Bogenses borgmester dog acceptere, at der kom flere tropper til området, så strandvagten kunne blive effektiv. I det hele taget blev kysten omkring Fyn nu bevogtet for at forhindre en svensk landgang på øen. Det gav problemer med de mange soldater både i by og på land; tyverier og plyndringer blev udøvet af soldaterne i drukkenskab, hvorfor man i Bogense i september 1657 vedtog at forbyde aftapning af øl til rytterne »efter trommen er slagen om aftenen«. I samme måned måtte Bogense for øvrigt stille alle disponible skibe og pramme til rådighed for flåden ved Middelfart, så forbindelsen til Jylland kunne sikres.

Frederiksodde måtte som nævnt opgives den 24. oktober, og nu måtte kræfterne sættes ind på at sikre forsvaret af Fyn; tømre fra Bogense deltog således i befæstningsarbejder ved Middelfart og andre steder. I november blev der en betydelig flådeaktivitet i Lillebælt. Fra dansk side var det Peter Bredals eskadre, som havde ordre til at blive i farvandet, indtil isen ville forhindre det. Den svenske flåde havde hovedbase i Sønderborg og blev på dette tidspunkt kraftigt for-

Svenskekongen Karl Gustavs togt over Fyn 1658. Der må tages kraftigt forbehold over for korrektheden i den viste fremstilling; de svenske styrker var ikke så store, at de kunne række fra Jylland til Sjælland, og Lollands og Falsters størrelse og placering er også langt fra virkeligheden. (Svend Ellehøj, Christian 4.s tidsalder 1596-1660. Politikens Danmarkshistorie bd. 7.)

øget. Bredals skibe fik forsyninger over Bogense, hvilket igen understregede byens centrale beliggenhed i forhold til de krigsmæssige begivenheder.

Imidlertid gik svenskekongen Karl Gustavs tropper over isen til Fyn i slutningen af januar 1658 og slog fuldstændigt de danske styrker i slaget ved Tybrind 30. januar. De svenske tropper plyndrede og hærgede i den følgende tid over hele øen. Rugård blev således hårdt medtaget; svenskerne efterlod kun »noget lidt træboskab, som dog blev næsten istykkerhugget og opbrændt«, hedder det. Fra Bogense-egnen forekommer adskillige mere eller mindre sagnagtige beretninger fra denne tid. Literis Mando beretter: »Da svensken kom til Padesø, opriftede ejeren, Klavs Pedersen, en dyne og spredte fylden omkring i gården. Herved lod det første sæt svenske sig skuffe og red videre i den tro, at gården alt var udplyndret. Men da han mærkede, at dette kneb ikke i længden ville forslå til hans frelse, så indrettede han en hule i skoven for kone og børn, og selv red han på sin grå hest omkring i Rugårds store skove for at samle fødevarer til fa-

milien, som han besøgte hver nat og stundom også om dagen, men havde da ud-kig fra sit hustag, så han enten red på sit hus eller sin hest. Engang kom dog de svenske over ham, og han måtte i hast flygte på sin hest, men tabte sin hat i flug-ten, og nu måtte han i flere dage ride med blottet hoved i den hårde vinter, men da - siger sagnet med beklagelse og naivitet - frøs hjernen ud af hovedet på ham, og han døde.

I Ejlskov blev en hel familie, som havde søgt tilflugt i en bagerovn, kvalt i samme.

Ore sogn er især rig på fortællinger fra den tid. Bønderne havde dér vovet at gøre svenskerne landgangen stridig og flere af disse var derved druknede. Men de mange tilbageblevne hævnede sig grusomt. Skåstrup beboere skjulte sig i sne-en i Nyhave Skov ved Hugget, hvor mange mødre og børn døde af hunger og kulde. - En mand i Ore ved navn Abraham havde en smuk datter, der udstoppe-de sig en pukkel på ryggen og en høj hoft, lagde noget under sin ene fod for at kunne halte, besmurfte sit ansigt og tog så slette klæder på, at uagtef hun stedse måtte gå og opvarte svenskerne, dog nød for deres efterstræbelser den ønskelig-ste ro. Forresten flygtede også denne bys beboere ad skoven til ved fjendens an-komst og blandt dem en moder med sine to små i armene; men da hun fornåm, hvor bidende koldt det var, og indså, at hendes børn måtte omkomme af kulde, vendte hun tilbage igen, krøb op til sin ovn og lukkede lågen for. Lidt efter kom de svenske, og da de havde opdaget flæsket, gjorde de ild på arnen uden for ovnen og gave sig til at stege flæsk. Mens flæsket stegtes, gik de to at snuse efter hønseæg, og den tredie blev ene tilbage. Konen kommer til at hoste, svenskeren lukker lågen op, og da han ved blusset af en brændende spån får øje på konen og hendes små, rækker han i al stilhed tre stykker flæsk og et stykke brød ind til hende og lukkede atter. Da derpå hans kammerater var komne tilbage og havde fortæret deres måltid, forlod de uden videre undersøgelse huset, og konen og hendes børn fortærede nu deres flæsk og brød med velsignelse over den ædelmo-dige fjende.«

Literis Mando beretter altså her for en gangs skyld om en svensker, der ikke oprådte grusomt over for indbyggerne i det besejrede land. Som regel er det dog de hærgende og plyndrende svenskere, der fortælleres om - således også i det følgende:

»En bonde ved navn Bris, der beboede Jørgen Pils gård i Skåstrup, havde væ-ret i Bogense efter et læs brædder, som egentlig var bestemte til Ore Skole, (der blev opført i samme år) og hjemkom, ligesom svenskerne satte ild på hans gård. Hurtig river han en af hestene fra vognen og søger at undkomme, men svensker-ne sørgede nu ikke blot for, at bondens vogn med brædderne kom på bålet, men også den bortflygtende Bris blev indhentet. Han måtte finde sig i at blive soldat.

I Ørbæk var konen og pigen i nuværende (1859) Jørgen Knudsens gård i færd

med at kærne (smør), da fjenden strømmede ind i gården. Begge undkom ad en bagdør, men forglemte i forvirringen at medtage et lille barn, som et umenneske blandt de grusomme gæster tog og puttede ned i kærnen, hvor den ulykkelige moder fandt det kvalt. Hendes mand havde nedgravet noget flæsk i jorden og ville en aften stille sin egen og familiens hunger med noget af dette forråd, men nogle svenskere, som blev det var, jog ham bort og bemægtigede sig flæsket. Svenskerne havde megen respekt for Ore Skovmølle, der lå i et uføre mellem skovbakker. De var bange for at komme på dette terræn, hvor de risikerede, at danskerne kunne ligge og således stjæle livet af dem. Da omegnens bemedlede bønder bemærkede dette, sendte de efterhånden deres penge og værdisager til møllerfolkene med bøn om at gemme dem. Men da mange af de mænd, der havde betroet mølleren deres kostbarheder, omkom under krigen, kom han i besiddelse af stor rigdom, der siden skal have vedligeholdt sig her.«

Literis Mando beretter også om, at man for få år siden (dvs. få år før 1859) har fundet en kiste med rugmel i nærheden af Ore. Kisten var aldeles ubeskadiget og sad så fast, at man måtte løsgøre den med en jernstang. Fundet må stamme fra Svenskekrigenes tid og har således stået ca. 200 år i jorden.

Om Sandager sogn fortæller Literis Mando: »Sandager sogn herremand, Erik Qvitzov, var oberst ved den danske hær og således fraværende; de øvrige, især kvinder og børn, skjulte sig så godt de kunne i huler og grøfter, i moser og skove, under broer og under sneen, hvor mange omkom af kulde og sult. Således fandt man under broen ved »Jørgen Møllers Led« på vejen til Enggård en moder med sit barn ved brystet, begge døde. - I Sandager Skov og i Sandager og Smidstrup Moser har man fundet skeletter og ben af ca. 100 mennesker, der her må have tilsat livet. Muligen svenske, hvoraf også her i sognet blev en tilbage i levende live, nemlig bødker Frederik Falk, der bosatte sig i »det røde hus« ved Gyldensteen.

En svensker, som overfaldt en pige ved Axelbæk, blev fældet af en bonde fra Eskildstrup, som pløjede i nærheden. Efter at have dræbt ham med sin plovstav, rodede han liget ned i dyndet på bækkens bred. En anden svensker gik det ikke bedre. Som plyndrer gæstede han en velhavende kone i Kærby. Hans første spørgsmål var naturligtvis, hvor hun havde sine penge, og dette spørgsmål søgte han at give eftertryk ved at svinge sin blanke kårde for hendes ansigt. Konen tabte ikke fatningen derover, men sagde, at hun ganske rigtig havde en kjon lille skat, og den skulle han med fornøjelse få, hvis han selv ville tage den. Dernæst førte hun ham ind i storstuen og åbnede en kolossal egekiste, (som der endnu er nogle tilbage af i egnen; en i Hårslev kan rumme 7 tønder). Denne kiste var fyldt til det øverste og oveni lå noget halm. Dernede på bunden lå hendes penge, sagde hun. Underofficeren gav sig med hjertens glæde og anstrengelse til at rode op i kisten, men konen passede på, smak det tunge kistelåg ned på hans hals, rev

med det samme en sæk mel, der hang over kisten ned på den. Slaget og vægten gjorde en sådan virkning på den for andre indtryk ufølsomme ransmand, at han tabte sans og samling, og konen dræbte ham med hans egen kårde, der opbevarede på gården, indtil den for 30 år siden blev omsmedet.«

Nogle svenskere bosatte sig på egnen - herom skriver Literis Mando: »Tvende svenske blev tilbage i Skovby, og begge skal på deres gamle dage bittert have beklaget deres voldsomme adfærd i krigen og navnlig, at de hver havde dræbt et barn. Lignende beklagelse ytrede en tredje, der bosatte sig i Kærby. En fjerde bosatte sig i Tofte og en femte i Harritslev (i Ivers gård). Om dem fortælles intet ondt og navnlig roses den sidste, der kaldtes Børge Skrædder, som en eksemplarisk familiefader. Ætlinger af begge påvises endnu, og end blomstrer navnet Børge både i Harritlev og i Tofte.«

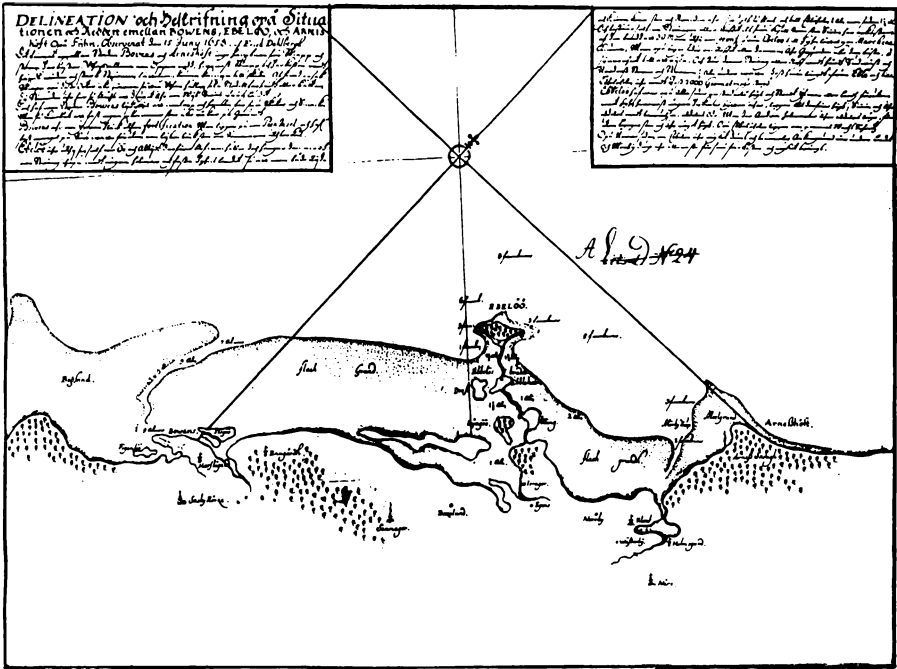
Der var også polakker med i det svenske felttog, idet Karl Gustavs hær jo netop var kommet til Danmark fra det besejrede Polen. De polske soldater omtales også af Literis Mando: »Til polakernes fortjeneste regnes her, ikke blot indførelsen af tobak og brændevin, men også af rotter, formodentlig af den grund at de åd kattene. Men at de imidlertid ikke lod sig nøje med katte, derom vidner sagnet, der siger, at alt det hornkvæg, som horderne efterlod her i herredet, var en eneste tyr. Om polakernes plyndregeni og udmærkede pengelugtesans fortælles flere sagn i Skovby, dog fik de ikke alle deres røvede skatte med herfra; thi en Skovby-bonde, der skulle køre med deres bytte til Middelfart, benyttede lejligheden til at forsvinde med læsset i skoven, medens de polske snaphaner plyndrede i Bro Mølle, og de vagthavende polske kvinder, dels af nødvendighed og dels af dumhed, lod sig narre fra bonden, der 3 dage efter vendte tilbage til byen med byttet og blev modtaget med glæde, som da fader Abraham i gamle dage vendte tilbage til Sodoma med indbyggernes tilbageerobrede kostbarheder.«

De svenske soldater fortsatte imidlertid fra Fyn over Tåsinge og Langeland til Lolland og Sjælland, idet den strenge isvinter fortsat gjorde det muligt at benytte isen som overfartsvej mellem de forskellige landsdele. Dermed brød al dansk modstand sammen. Efter forhandlinger måtte Frederik III 26. februar 1658 slutte freden i Roskilde, hvor Danmark afstod Skåne med Bornholm, Blekinge samt Bohus og Trondheim len. Man måtte også acceptere, at de svenske tropper skulle have underhold i Danmark indtil 1. maj samme år; dette betød, at svenskerne stadig kunne opholde sig i landet, og at de havde ret til at kræve de nødvendige forsyninger fra den danske befolkning. Efter fredsslutningen blev betydelige svenske styrker oven i købet overført fra Sjælland til Fyn, som således i høj grad kom til at mærke byrderne ved den fjendtlige besættelse. Underholdet af tropperne blev ført ud i livet ved hjælp af en såkaldt brandskat, der var en slags løskøbelsessum, som skulle garantere indbyggerne, at deres huse og gårde

ikke blev plyndret og brændt. Brandskatten for hele Fyn blev anslået til 170.575 rdl., hvoraf købstæderne skulle udrede de 25.000. Sammenlignet med f. eks. lensindtægterne for hele landet, som i 1656 beløb sig til ca. 154.000 rdl., var det en meget tung byrde, der blev lagt på fynboerne. Bogense måtte betale 500 rdl. i brandskat, selv om borgernes antal ifølge en fortegnelse over »alt mandskabet i byen«, som borgmester og råd, efter ordre fra den svenske kommissær Michelsted, havde udarbejdet, ikke var større end 85. Man kan naturligvis nære en vis skepsis over for dette tal, som næppe er for stort. Det måtte være i borgmesterens og rådets interesse at meddele svenskerne det mindst mulige tal, når de vidste, at tallet skulle være udgangspunktet for en beskatning af byen. Assens skulle betale 800 rdl., Fåborg 700, Middelfart 1000, Kerteminde 1500, Svendborg 1500, Nyborg 4000 og Odense 15.000.

Om svenskernes tilstedeværelse i Bogense på den tid vidner i øvrigt Bogense kirkebog, hvor det er anført, at en svensk soldat blev begravet på byens kirkegård 25. april 1658; 4. maj begravedes ligeledes en svensk soldat, der var engelsk af fødsel, og senere på måneden yderligere 2, der også var engelske af fødsel. Disse soldater stammede sandsynligvis fra den engelske generalmajor Vavasours fodregiment, som i 1657 var gået i svensk tjeneste.

Det var aftalen, at svenskerne skulle rømme landet i maj 1658. Det skulle imidlertid trække ud med denne rømning. Oberst Erik Qvitzov, ejeren af Sandagergård, var blevet udnævnt til guvernør i Frederiksodde og var 1. maj parat til at overtage fæstningen fra svenskerne. Der blev indkøbt proviant i Odense, Bogense og Middelfart. I dagene 2.-6. maj blev der lejet 28 vogne, der kørte provianten (flæsk, ost, oksekød og humle) fra Odense til Bogense, og denne proviant blev sammen med 170 tdr. rug og 130 tdr. malt, der var indkøbt i Bogense, kørt ned til stranden og i både ført ud til en skude, som skulle bringe varerne til Frederiksodde. (Der var på den tid ingen havn i Bogense, og den besværlige fremgangsmåde med omlæsning fra småbåde måtte altså anvendes.) Qvitzov kom imidlertid ikke til at overtage Frederiksodde, da svenskerne i løbet af sommeren 1658 besluttede sig til at genoptage krigen med Danmark. I august 1658 begyndte Karl Gustav krigen, og de svenske krigsplaner var nu at udrydde den dansk-norske stat og gøre landet til en provins af Sverige. De svenske tropper gik i land ved Korsør den 8. august og styrede derefter mod København; på Fyn blev oberst Qvitzovs styrker afvæbnet, og han selv taget til fange på Sandagergård. Den følgende tid blev også hård for fynboerne, der stadig måtte underholde mange svenske soldater og for en dels vedkommende endog acceptere at blive udskrevet til svensk soldatertjeneste. En del af befolkningen blev også udskrevet til befæstningsarbejder ved kysterne - således bl. a. på Nordfyn. I dette område befandt sig til stadighed svenske tropper med hovedkvarter på Enggård. I december 1658 befandt et svensk rytterregiment sig i Bogense, og byen måtte

Et interessant kort over Bogense-egnen fra svenskekrigenes tid. Kortet er tegnet i 1658 af en svensk officer, Erik Dahlbergh, som havde til opgave at undersøge mulighederne for landgang forskellige steder på Fyn. (N. E. Nørlund, Danmarks kortlægning.)

finde sig i svenskerne tilstedeværelse hele det følgende år, indtil de blev slået afgørende i slaget ved Nyborg i november 1659. Danmark havde nu fået hjælp af både Nederlandene, Brandenburg, Østrig og Polen, og svenskerne måtte opgive deres planer efter den forgæves storm på København i februar 1659 og slutte fred i 1660.

Fra året 1659 kan nævnes en række begivenheder i Bogense. I februar måned døde den tidligere omtalte borgmester Jens Madsen Harritslev, og han efterfulgtes som borgmester af Oluf Svendsen. Under den 3. marts meddeler Literis Mando, at en kvinde, som døde i Hans Kullmands ovn, hvorhen hun var flygtet for svenskerne, blev begravet på Bogense Kirkegård. Under den 10. september meddeles det, at svenskerne slog Søren Rasmussen, en 38-årig gårdmand i Nørre Esterbølle ihjel, fordi han ville forhindre dem i at røve alle hans gæs. I november kom de første allierede hjælpetropper over til Fyn, og skriver Literis Mando, »denne ulykkelige ø fik nu langt værre plyndrere og plageåndere i polakkerne og brandenburgerne, skønt de var hidkaldte som hjælpere«. Rådstueprotokollen fra Bogense giver et eksempel på disse troppers fremfærd: En gruppe brandenburgske, kejserlige og danske ryttere kom til Bogense for at plyndre og

fouragere; en borger, Anders Christensen (Bager), sluttede sig til dem og meddelte, at der var en svensk korporal i tolder Frands Jørgensens hus, hvad der imidlertid viste sig at være urigtigt. Det forhindrede dog ikke, at toldereren herefter blev udplyndret, og under påskud af, at de søgte efter svenskeren, trængte de efter Anders Christensens anvisning ned i tolderens kælder og plyndrede dér for 50 rdl. (Vi husker, at toldereren udskænkede brændevin, så soldaterne har nok været godt tilfredse med stedet (se side 76)). Under plyndringen kaldte Anders Christensen borgmester Oluf Svendsen for en svensk skælm, hvilket medførte, at rytterne plyndrede borgmesterens hus og optrådte truende over for borgmesteren. Den 13. november beklagede borgmesteren sig under et møde på rådhuset over Anders Christensens opførsel og stævned ham; han nægtede intet, men undskyldte sig med drukkenskab, og da borgerskabet gik i forbøn for ham, slap han med en bøde på 40 daler at betale i to terminer, og det gav han Oluf Svendsen hånd på. Blomberg skriver om Anders Christensen, at han må have været populær i byen, for i januar 1661 gav hans medborgere ham det skudsmål, at han »i den besværlige krigstid« havde båret krigens »tyngde« og i alle måder opført sig som en god mand. Det kan da også undre, at en bøde på 40 rdl. var tilstrækkelig straf, når man får det indtryk, at Anders Christensen med de grove beskyldninger rent faktisk bragte borgmesteren og andres liv i fare.

Svenskerne led som sagt det afgørende nederlag ved Nyborg i november 1659. Dette betød imidlertid ikke, at krigens byrder forsvandt for fynboerne. Nu skulle de sejrende styrker underholdes af befolkningen, således som det fremgår af en ordre fra generalkrigskommissær Otto Pogwisch til alle toldererne angående ind- og udførsel af varer. Hans brev til toldereren i Bogense Frands Jørgensen blev i begyndelsen af december læst på rådhuset, og samtidig fik byfogeden ordre til at beslaglægge alle både ved stranden, såvel byens egne som fremmedes, og ingen måtte udføre eller indføre noget, uden at det var meldt til toldereren; det viste sig hurtigt, at bestemmelsen blev omgået, så borgmester og råd i februar 1660 måtte indskærpe borgerne, at de skulle rette sig efter generalkrigskommissærens ordre. Formålet med ordren var naturligvis at sikre de nødvendige varer til tropernes underhold.

På samme tid beordrede Otto Pogwisch for øvrigt, at Bogenses skomagere skulle levere 30 par sko til soldaterne inden Helligtrekonger.

Der var overalt problemer i disse år med tyverier, røverier, overfald og selv-tægt. I begyndelsen af december 1659 forbød borgmester og råd i Bogense borgerskabet at købe noget af ryttere og soldater for derved at sikre den private ejendomsret og begrænse tyverierne, men det var lettere sagt end gjort, da denne handel ofte var ganske profitabel. Allerede et par måneder efter blev det nødvendigt at indskærpe forbudet, og der indførtes pligt til at anmelde dem, der handlede ulovligt. Lignende forbud er sandsynligvis søgt gennemført i de

andre købstæder. Nøden og elendigheden havde også i mange tilfælde som tidligere nævnt drevet folk fra hus og hjem ud på landevejene; det må ses som et forsøg på at tilvejebringe normale forhold, når man i Bogense ved samme tid forbød borgerne at tage fremmede ind i husene uden borgmesters og råds viden, og når borgerskabet blev »advaret« om at holde deres drenge og piger flittigt i skole, er det sikkert udtryk for, at det var almindeligt, at de strejfede om i byen og på landet.

I januar 1660 blev 6 mand fra Bogense udskrevet til soldatertjeneste, og -hvad værre var - i februar måned udstedte generalløjtnant von Ahlefeldt ordre om, at Bogense by skulle betale 100 daler månedlig til oberst Brockenhuus' regiment. I ordren er der en stærk opfordring til byen om at erlægge disse penge, da obersten ellers vil få tilladelse til at inddrive dem på anden vis. Senere blev en del ryttere fra dette regiment indkvarteret i Bogense, hvilket førte til flere klager fra byen.

Fra denne tid stammer også et sagn, som fortæller om de polske hjælpetropers besynderlige levemåde. Vedel Simonsen skriver: »Endelig ved sagnet endnu at fortælle et og andet om de polske hjælpetroppers besynderlige levemåde. Det hedder nemlig således, at de såkaldte tater (hvorunder i almindelighed i almuens sprog polakkerne forstås) også den tid var her i byen og at blandt andet 7 à 8 af dem var indlagt på rådstuen i kvarter; men under deres ophold her blev byen blottet for katte, dem de (ligesom senere spanierne) med en sjælden begærlighed spiste; da de derpå drog herfra, tog de til skibs med en skipper Krøll, som de til den ende havde hyret, og da de kom ud i søen, sad en taterkvinde eller, som hun af andre kaldes, en polsk kvinde nogen tid og betragtede et sygt barn, hun havde med sig; derpå klædte hun det af, tog det ved det ene ben og kastede det ligegyldigt ud i søen; skipperen, som satte dem over, bebrejdede hende denne handling og spurgte hende, hvorfor hun dog ville gøre det; men hun svarede ganske roligt, fordi det ikke duede noget, da det havde »gule« ben. Også fortælles der om disse tater eller polakker, at når nogen af dem på marchen blev syge eller trætte og ikke kunne vinde (følge) med de andre, så begravede man dem sans facon levende, hvilket de da kaldte »at lade dem gå under ud«. Allerede i 1600-tallet var der fordomme over for »fremmedarbejdere« i Danmark.

Efter krigen

Freden blev sluttet i København i februar 1660, og her opnåede Frederik III at få Trondheim len og Bornholm tilbage, derimod var Skåne tabt for stedse. Efter 3 års krig, kulde, sult og udplyntring længtes befolkningen efter at vende tilbage til normale forhold. Dette har helt givet også været tilfældet i Bogense og på Bogense-egnen, der også havde mærket krigens trængsler på forskellig vis.

Det blev i efteråret 1660 overdraget landkommissær Erik Kaas til Lindskov og lensmanden på Hindsgavl Tyge Belov at undersøge de fynske købstæders tilstand efter krigen. For Bogense foreligger fra borgmester og råd en udførlig beretning, dateret 16. november 1660. Byen bestod på det tidspunkt af 128 gårde, huse og øde pladser; det mærkelige er, at kun 52 tilhørte borgerne, resten ejedes af udenbys boende. Af de 128 steder var de 66 ganske øde og kunne intet svare, og resten var for en stor del nedbrudte og forfaldne. Byens bygninger og grunde blev ansat til 7073 daler. Fra april 1657 og de følgende år havde dels kongens rytterheste og dels svenskerne opædt alt kornet på Bogenses marker, og kun en liden del af det var blevet kørt hjem til byen. Bogense by havde vidtstrakte by- og markjorder, og dyrkningen af bymarken var således en vigtig del af byens økonomi; det var derfor katastrofalt, at kun en tredjedel eller en fjerdedel af byens jord var blevet tilsået i krigsårene, fordi ingen havde »formået« at tilså den, og i 1660 og også i 1661 lå jorderne uden om byen ubenyttet hen. Markjorderne var som tidligere anført opdelt i 81 gårdsejer, hvad der var noget ganske særligt for Bogense. Oprindelig var bymarken i de danske købstæder delt i lodder, som blev udlejet af byen til borgerne, der betalte lejeafgift.

Bogense bymark var allerede i 1630 opdelt i gårdsejer, og gårdsejet var forbundet med en ejendom i byen. Forbindelsen mellem gårdsejet og ejendommen eller gården i Bogense var i årene før Karl Gustavkrigene gået i opløsning; gårdsejerne blev solgt og delt og kunne lejes ud (se s. 70, 73). Byfoged Niels Nielsen Basse havde i 1674 et gårdseje i brug, som Hans Pedersen, forpagter på Hvolgård i Jylland, havde ejet, men »kort efter ufredstid« havde givet Niels Basse lov til at bruge uden afgift mod, at han førte tilsyn med forpagterens gård i Bogense. En jysk forpagter ejede altså før 1657 en gård med gårdseje i Bogense. Af de 128 steder i byen ejedes som nævnt 76 af udenbys boende, og af de 81 gårdsejer besad borgerne 23; hvert gårdseje blev i 1660 vurderet til 80 rdl., så borgerne ejede i alt for 1880 rdl. af markjorderne. Af »guldjord«* og »damhaver« ejede de desuden for 400 rdl. samt af Æbelø for ca. 500 rdl. Resten af Æbelø og af markjorderne tilhørte adelspersoner, præster, præsteenker, umyndige og udenbys personer samt kirken. Samtlige 128 steder havde i 1657 en værdi af ca. 20.000 rdl., hvoraf byens borgerskab, når gælden var fratrukket, kun ejede ca. 5.000 rdl.

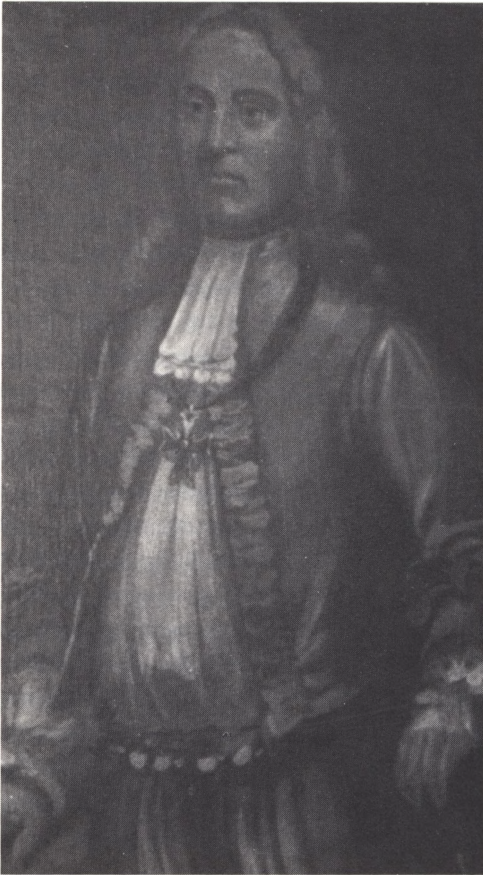
Også de øvrige fynske købstæder var hårdt medtaget af krigen. I Fåborg var 40 huse nedbrudte og ødelagte, og i Rudkøbing var 60 ud af 117 gårde og huse lagt i ruiner. Tabellen nedenfor er ligeledes et godt udtryk for krigens virkninger på de fynske byer:

* Jord, vurderet til en vis værdi i guld. Betegnelsen stammer oprindelig fra Kong Valdemars Jordebog fra 1230'erne.

Samlet formue for Assens, Kerteminde, Bogense,
Fåborg og Svendborg
1657... 208.000 rdl.
1674... 72.000 rdl.
1682... 150.000 rdl.

Det er vel forståeligt, når der flere steder kom efterdønninger i form af utilfredshed og indbyrdes strid mellem borgerne m. h. t. fordelingen af byrderne. I Bogense blev der uro i anledning af et kongeligt brev af 30. december 1659 om afregninger, restancer m. v. Borgmester og råd befalede 2 mænd at gå til Oluf Svendsen, der havde fungeret som borgmester i 1659, og bede ham aflevere, hvad han havde af regnskaber; Oluf Svendsen erklærede, at de regnskaber, »som var falden i denne krigstid, havde kærneren«. Samtidig fik de borgere, som havde deres kærnerregnskaber »uklareret« hos sig, besked på at aflevere dem. I løbet af foråret 1661 førte forbitrelsen over troppeindkvartering og skattebyrde til en lille revolution, rettet mod borgmester og råd og organiseret af toldereren Frands Jørgensen. I en skrivelse, forfattet i hans stue 8. april 1661, klagede man over indkvarteringsbyrden og over, at mange adelige og udenbys havde ejendomme i byen; man krævede en retfærdig beskatning, og de udenbys og de adelige skulle hver »a parte« betale af deres ejendomme til »indkvarteringskontribution«. Tolderen har nok følt sig presset fra flere sider; han havde året forinden modtaget en kongelig påmindelse om at forhindre toldsvig. Literis Mando finder da også anledning til at drage tolderens grundighed i tvivl og skriver: »Den gode tolder havde vel sagtens kun liden tid tilovers fra sine borgerlige forretninger som brændevinsbrænder, ølbrygger og vært.«

Det er vanskeligt at vurdere rigtigheden af denne betragtning. Det synes imidlertid sikkert, at Frands Jørgensen var en central figur i byens liv på denne tid. Han fik dog ikke større held med sit angreb på borgmester Hans Jørgensen Husum, der i juni 1660 var blevet indsat af lensmandens fuldmægtig. Hans Jørgensen var oprindelig brygger i København og havde i 1657 været borgmester i Frederiksodde og samtidig proviantskriver. Som borgmester i Bogense repræsenterede han byen ved stændermødet i København 1660, hvor enevælden blev indført. Det er sjældent, man hører om befolkningens reaktioner på statsvæltningen, men i Bogense rådstueprotokol findes et referat af mødet på rådhuset 2. november 1660, hvor borgmesteren søger tilslutning til sin deltagelse i arvehyldningen af kongen i september samme år. Sammen med de andre byers fuldmægtige havde han hyldet Frederik III, og han forespurgte nu borgerskabet i Bogense, om det var tilfreds hermed og med ed ville bekræfte, hvad han havde samtykket; dette skete, og han udbad sig et rådstuevidne, som han fik underskrevet af 35 borgere.

Borgmester Hans Jørgensen Husum.
Han var borgmester i Bogense fra 1660 til 1681. Efter Hans Jørgensen fulgte ingen borgmester, og byen blev fra 1682 til 1869 styret af kongeligt udnævnte byfogeder. (Portræt i privat eje.)

Som nævnt var det dårlige tider for byen, og i 1664 ansøgte borgmester Hans Jørgensen om tilladelse til at »sælge en del af byens jorder, øde damme og grave« for at kunne afbetale »den store gælds vidtløftighed«, som skyldtes den overståede krig. Den kongelige tilladelse kom samme år, og borgmesteren fik selv glæde af den. Byen skyldte den afdøde borgmester Jens Madsen, der var Hans Jørgensens svigerfar, 300 rdl., som han havde udlagt for byen under krigen, og man skyldte Hans Jørgensen 135 rdl., som denne havde lånt byen i forbindelse med forskellige rejser, han havde foretaget i embeds medfør bl. a. til arvehyldningen i København i 1660. I 1665 fik Hans Jørgensen og Jens Madsens øvrige arvinger udlæg i byens jorder, øde damme og grave. Endvidere fik borgmesteren i 1666 skatte- og tiendefri brug og nytte af Æbelø i 20 år, fordi han havde indløst den, da den under krigen var blevet pantsat, og fordi han havde udmærket sig ved at oprykke dens mange trærodde.

Borgmester Hans Jørgensen var gift 2 gange og havde 9 børn i første ægteskab. Han efterlod sin 2. hustru som enke, og hun giftede sig siden med toldereren Christian Pedersen. I skiftet efter borgmesteren glemte man, at Æbelø kun var overladt Hans Jørgensen for 20 år, men man betragtede den som hans ejendom og fordelte den følgelig til arvinger og kreditorer.

Der fulgte ingen borgmester efter Hans Jørgensen, idet byens styre blev ændret i henhold til forordningen af 28. januar 1682, hvori det hedder, »at i de små købstæder er for mange øvrighedspersoner, som alle af de få borgere vil leve«. Fra 1682 til 1869 blev Bogense og de fleste mindre købstæder i landet styret af kongeligt udnævnte byfogeder. Men herom nærmere i det senere afsnit om byens styre, side 103.

TIDEN CA. 1660-1787

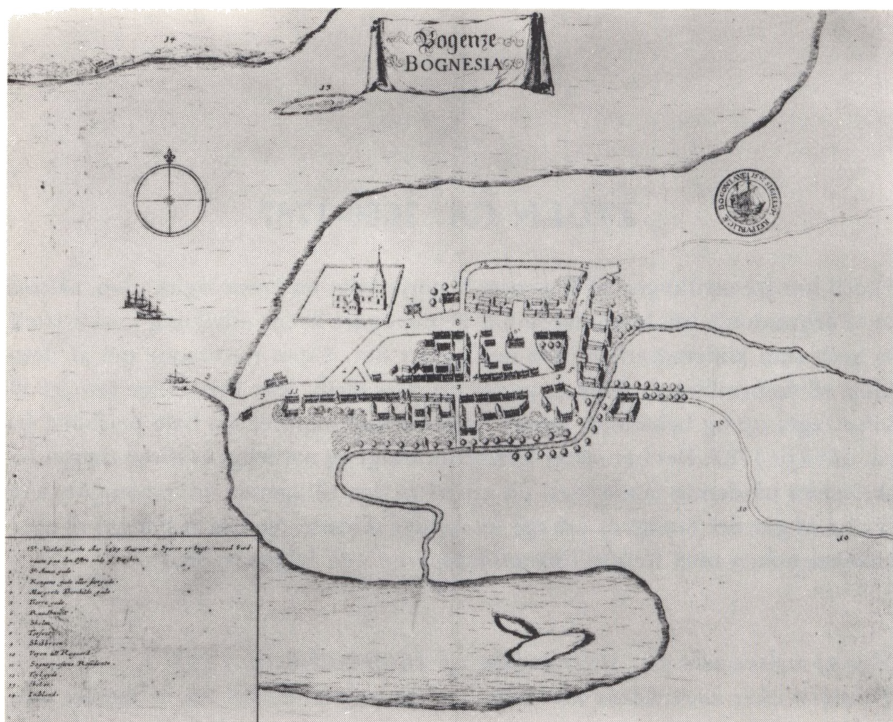
Hidtil har fremstillingen af Bogenses historie fulgt en kronologisk plan, således at vi århundrede for århundrede har gennemgået byens udvikling i store træk, så godt som kildematerialet har muliggjort det. I den resterende del af dette bind vil fremstillingen følge et andet grundprincip, idet forskellige temaer vil blive taget op og behandlet samlet i afsluttende kapitler for hele perioden fra ca. 1660 til 1787. Det har været hensigtsmæssigt og naturligt at tilrettelægge beskrivelsen på denne måde, dels på grund af den tiltagende kildemængde, som fra nu af gør det muligt at udtage forskellige temaer, og dels af hensyn til overensstemmelsen med fremstillingsprincipperne i de følgende bind.

Byens udseende fra slutningen af 1600-tallet til 1787

Perioden efter enevældens indførelse var en stagnationstid for de danske købstæder, og Bogense var ingen undtagelse, men snarere et godt eksempel på en købstad i stilstand eller endog på visse områder i direkte tilbagegang. Kun landets hovedstad havde fremgang. København havde i 1672 ca. 41.000 indbyggere, og ved den første folketælling i 1769 var den nået op på 93.000 indbyggere. De øvrige købstæder var kun små byer i forhold til vore dages forestillinger; kun Aalborg og Helsingør havde mere end 4.000 indbyggere. Tabellen viser indbyggertallene i de fynske købstæder i 1672, hvor Bogense var den mindste lige efter Rudkøbing.

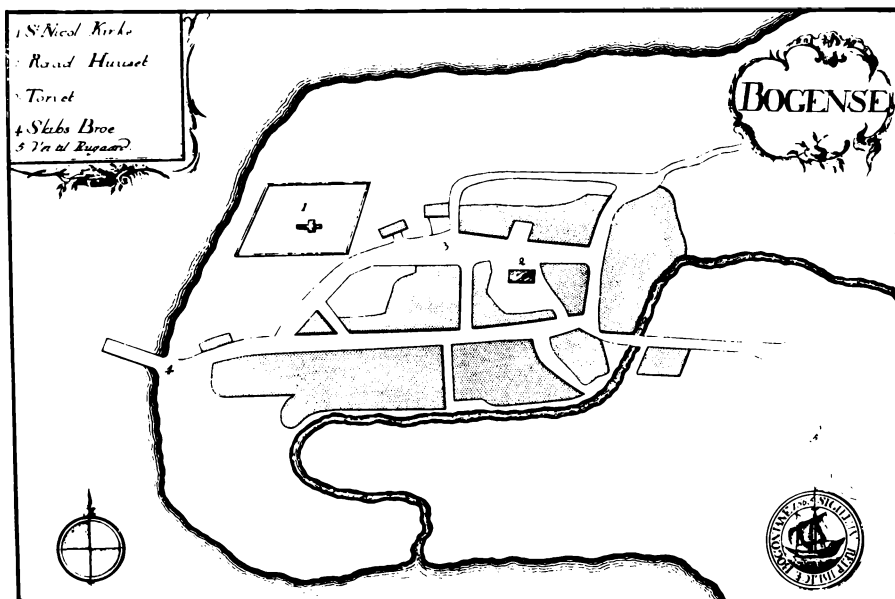
Indbyggertal i fynske købstæder 1672

Odense	3808
Nyborg	1160
Assens	1084
Svendborg	1009
Fåborg	841
Middelfart	756
Kerteminde	642
Rudkøbing	478
Bogense	438

Resens prospekt over Bogense fra 1677. Peder Hansen Resen var juridisk professor og højesteretsdommer. Han blev dog mest kendt for sin historisk-topografiske beskrivelse af Danmark, Atlas Danicus, hvorfra prospektet stammer. Det ses, at vore dages bykerne var etableret i 1600-tallet, og beliggenheden på et næs fremgår endvidere tydeligt. (Det kongelige Bibliotek.)

De to kort side 96-97 giver et indtryk af byens udseende på denne tid. Det ældste og mest detaljerede kort stammer fra Resens Atlas fra 1677, medens kortet på side 97 er fra Pontoppidans Danske Atlas fra 1767. En sammenligning af de to kort viser tydeligt, at der ikke er sket nogen udvikling af betydning i de næsten 100 år, som der er mellem kortene. Byens beliggenhed på et næs falder naturligvis i øjnene; der var ikke sket inddæmninger på dette tidspunkt, så byen havde dengang hav på tre sider. Bybækken dannede en naturlig grænse for byen på den fjerde side, hvor der også var foretaget en beplantning med træer. En befæstning af byen har der derimod ikke været tale om, selv om den forholdsvis let kunne etableres med kun én landværts side; byens lidenhed og fattigdom har imidlertid bevirket, at spørgsmålet ikke var aktuelt. Beliggenheden har betydet, at Bogense ofte har været udsat for naturens luner, først og fremmest i form af oversvømmelser, der nu og da helt har afbrudt forbindelsen mellem byen og omverdenen. Vi hører om storm og oversvømmelse i 1672, hvor Laurids Jørgen-

Pontoppidans kort over Bogense fra Danske Atlas udgivet i 1767. Erik Pontoppidan var præst, men blev mest kendt for sit topografisk-geografiske forfatterskab. Danske Atlas er forgængeren for det senere topografiske hovedværk *Trap Danmark*. Kortet her er mindre detaljeret end Resens, men det ser i øvrigt ikke ud til, at der er sket store forandringer i Bogense i hundredåret efter 1677. (Odense Universitets Bibliotek.)

sen fra Kile blev fundet død på Bogense Bro; der meldes om oversvømmelse i 1694, 1701, 1708, hvor al forbindelse med »landet« standsede en hel dag, 1753 meldes om »vandflod« i byen, 1764 var der Nytårsdag oversvømmelse i Bogense og på flere steder af landets kyster. Muligvis overdriver Literis Mando, når det fortælles, at der 24. juni 1776 rasede »et skrækkeligt uvejr over Bogense og omegn med lyn, torden og hagl så store som valnødder«.

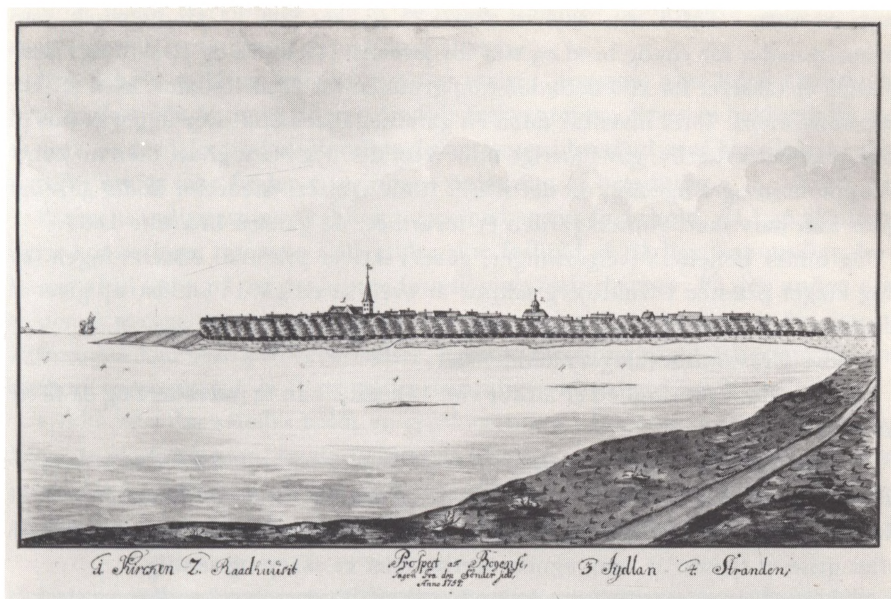
Det fremgår af kortene, at grundtrækkene i den indre by, som vi kender den i dag, var lagt i 1600-tallet. Der er heller ikke tvivl om, at dette mønster er endnu ældre (se side 39). Vi ser, at hovedgaden (den nuværende Adelgade) går fra bygrænsen til Skibbroen; i Resens Atlas omtales den som Kongensgade eller Storgade. Fra hovedgaden udgår Østergade, som kaldes Tjæregade, Rådhusstræde, Torvegade, som kaldes Margrete Therkilds gade og Sct. Annagade, der dengang gik helt fra Østergade over Torvet og fortsatte i det nuværende Kirkestræde. Teglgade (den nuværende Teglgårdsvej) udgik fra Torvet og gik helt i udkanten af det daværende Bogense. Vi lægger mærke til kirken, som er den dominerende bygning i byen med det høje spir - dengang som nu byens vartegn både set fra land- og søsiden. Rådhuset i Sct. Annagade var vel efter kirken den

betydeligste bygning; detaljerne kan ikke ses af Resens kort, men i hvert fald har også rådhuset et tårn med spir. Latinskolen på Torvet er tilsyneladende ikke nogen imponerende bygning, hvorimod præstegården på hovedgaden har et betydeligt omfang med anselige bagbygninger omkring en gårdsplads. Langs gaderne i den indre by er der stort set tale om en sammenhængende bebyggelse og i mange tilfælde med bagbygninger og gårdspladser. Det er vanskeligt at beskrive detaljer i byggeriet ud fra disse kort, men en vis ensartethed synes at fremgå. Ganske vist er der tilsyneladende nogle steder bygget i to etager, og det hænder, at gavlen vender mod gaden, men det er undtagelsen fra et bybillede med lave sammenhængende huse med langsiden mod gaden. Vi har tidligere (side 90) hørt om øde pladser i Bogense efter den svenske besættelse; vi ved også, at det varede længe, inden byen blev genopbygget efter krigen. Det kunne se ud til, at en del af disse øde pladser har ligget omkring Torvet og i Sct. Annagade syd for kirken. Her »mangler« i hvert fald bebyggelse på begge kort, men naturligvis kan også en del af de viste bygninger tænkes at ligge øde hen.

På kortene ses en skibsbro, der rager ud i havet og angiver en slags havn. Der er dog tale om en overdrivelse, idet der på steder kun var en ca. 15 m lang og måske 2 m bred stendæmning, som udgik fra det sted, hvor Kirkebakken nu begynder. Det var kun fladbundede både, der lagde til her, medens de egentlige fragtskibe måtte ligge på åben red et godt stykke ude og omlodse godset til og fra Bogense.

Parti fra Østergade. Den første ejendom i venstre side af billedet har været i familiens Fahnøes besiddelse helt tilbage til 1700-tallet, og vi ved, at den ca. år 1800 ejedes af købmand Jacob Fahnøe. (Emmy Larsens samling.)

Prospekt af Bogense fra Frederik V's Atlas fra 1754. Billedet giver et godt indtryk af byens beliggenhed på næsset før inddæmningernes tid. De dominerende bygninger i byen er kirken og det gamle rådhus i Sct. Annagade, som blev nedrevet i 1846. (Det kongelige Bibliotek.)

Over land var der to veje fra Bogense; den sydlige omtales på kortet som vejen til Rugård, den var oprindelig også vejen til Odense, som således fra Bogense gik over Tofte, Hårslev og Gamby og derefter videre ad Rugårds Landevej. Den nordlige vej, som fra Bogense går mod øst, er »Slettens Landevej«, som ligeledes fører til Odense, men er noget længere end den første.

Byens ringe udvikling i århundredet efter svenskekrigene bekræftes af resultatet af den første folketælling i Danmark, som fandt sted i 1769. Bogense havde da 430 indbyggere, dvs. en tilbagegang på 8 i forhold til opgørelsen fra 1672. Der var i 1769 kun 8 købstæder i landet, der var mindre end Bogense. Vi har fra dette hundredår flere vidnesbyrd om byens slette tilstand og stagnation; et godt eksempel er sognepræst Anders Jacobsen Cheldorphs indberetning om sine indtægtsforhold m. v. fra 1690. Præsten redegør først for tiendeindtægter fra sognet og anneksognet; dernæst omtaler han bygninger m. v., der hører til embedet: Det hedder: »Præsten bor i kirkens residens, som er kun slet og ringe, et stuehus på 16 fag og et lille lavt ladehus på 14 fag, og giver grundskat 5½ mark. Haverummet er kun en lille kålhave. Jord dertil er et gårdseje til 4 skæpper hartkorn; en lille rodhav i Teglgårdsgyden, som præsten har mageskiftet til kapellanen mod hans have, hvori kan fås 2½ skæppe; en lille rodhav ved gyden til kirken, hvori sås en fjerding korn; en løkke i Skårup, som skylder 12 skæpper

byg; en ditto i Tofte, som skylder ditto; 23 stykker jord i Gammelmark, som præsten nyder for vin og brød og står for jordskat, 10 mark og 12 skilling. Residensen er takseret for 200 slettedaler og grunden for 20 slettedaler, men er ikke det halve værd. Intet inventar uden en gammel kistebænk. Der ligger et hus til præstekaldet i Kærby, gav i forrige tider 3 tønder byg i landgilde, men nu kun 1 skæppe korn og 1 ugedag, da det svarer fulde skatter, istedetfor andet gejstligt gods kun halv skat. Anneksgården er forarmet, da gården brændte 1685.«

Og under Beneficia (velgerninger, gaver) skriver præsten: Aldeles ingen (og dog klager præsten i Guldbjerg samme år over, at en gård i Smidstrup giver al sin tiende til præsten i Bogense).

Under Gravamina (klager) hedder det:

»a. Bogense byes ringhed er alt for vidt bekendt; kun få indvånere og de fleste af disse fattige.

b. Anneksgården forringes årligt; forrige år blev 3 gårde øde i Harritslev foruden den ene, der alt var det, og i Skovby og Eskildstrup er de så forarmede, at de om foråret hverken have at æde eller at så og ved midsommertid hverken lam eller grise at tiende af, som egnen overhovedet er skarp og sandig.

c. Sognepræsten pensionerer årligt 20 rdl. til Bogense bys kapellan og desforuden skaffer ham hest og vogn samt prædiker for ham til aftensang, hver gang han forretter tjeneste i annekset.

d. Residensen er så ringe, at præsten må leje hus i byen til sin avl og tiende.

e. Af Æbelø nydes ingen korntiende, fordi den, som sagt, derfor ifølge kongelig benådning er fri i 20 år fra borgmester Hans Jørgensens død, som først døde 1681.

f. Anneksgården i Kærby har siden den ulykkelige ildebrand (1685) ikke kunnet yde alt sit landgilde og rester over 20 tønder. Af huset sammesteds bekommes intet landgilde, fordi det skal svare fuld skat. Af de to løkker, som ligeledes giver fuld skat, svares stundom nogen og stundom ingen afgift.

g. Af Harritslevgård nydes nu ikke mere, som tilforn, afgift.

h. Nogle huse under samme gårds takst har siden den ny lovs offentliggørelse ikke villet tiende.

i. Stor mangel på hø og græsning, så at af det første kun avles 3 læs.

k. Ved Bogense er en mark, som kaldes Gammelmark eller »Guldjorden«, der aldeles ingen tiende giver.

l. Ingen trolovelsespenge gives her, som på andre steder, skønt trolovelserne er så sjældne, at der kun forefalder en hvert andet år.

m. Præsten må give personal-skat som en stor, rig og mægtig købstadspræst.«

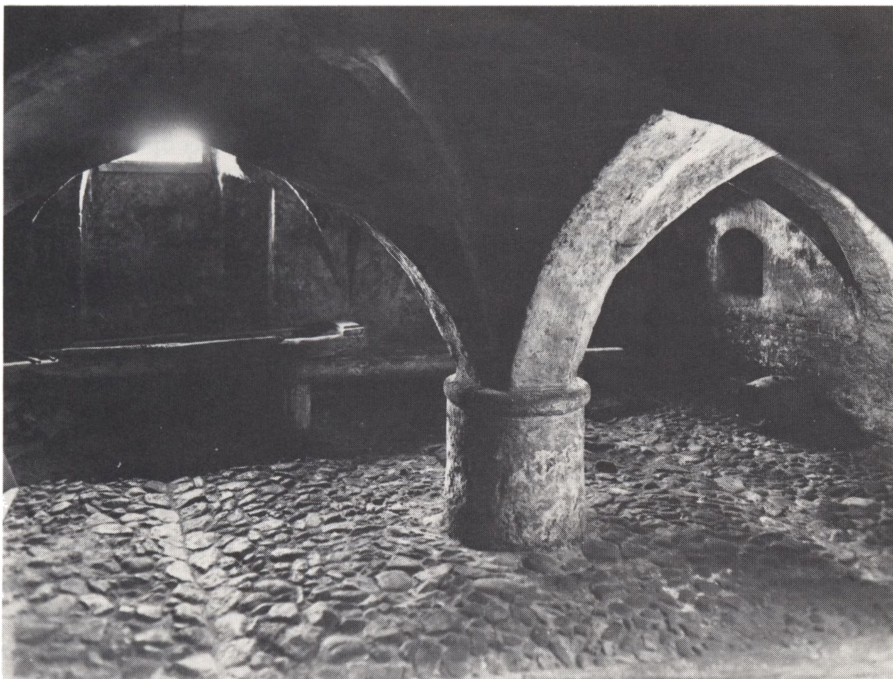
Angående hospitia pauperum (fattigherberg) skriver pastor Cheldorph: »Et gammelt brøstfældigt lerhus på 9 fag kaldes de fattiges boder, hvor 2 gamle

kvinder nyder frit ophold. En af Bogenses fordums borgmestre, Mads Ibsen, skal have stiftet det; men der er intet tillæg.»

Om Schola publica (offentlig skole) skriver præsten: »En liden latinskole, hvor undertiden 5, undertiden 6 disciple frekventerer.« Præsten beklager sig også over, at der ikke findes offentlige dokumenter i byen ud over kirkebogen, som han for øvrigt ikke finder giver nogen oplysning af betydning.

Præstens indberetning skal nok tages med et vist forbehold, da han sandsynligvis kunne have interesse i at skildre sine forhold så dårlige som muligt; han kunne altid håbe på, at det kunne føre til visse forbedringer. På den anden side er der så mange utvetydige tegn på tilbagegang og dårlige tider, at det næppe altsammen kan bero på overdrivelser, ligesom præstens meddelelser må siges at stemme overens med de fleste andre samtidige vidnesbyrd om byens tilstand.

I 1695 blev der således holdt en synsforretning i Bogense over de forhen bebyggede pladser i byen, og da fandtes $\frac{1}{3}$ at ligge øde hen fra ældre tid, uden at man kunne finde ud af, hvem pladserne tilhørte. Desuden var der 16 øde pladser fra den nyere tid; det vil sandsynligvis sige fra svenskekrigenes tid.

Den smukke gotiske kælder under Bryggergården, Adelgade 44. Kælderen kan ikke dateres præcist, men den er muligvis en rest af en gård, som et medlem af Bogense-adelen har opført på byens hovedgade i 1500-tallet. (Emmy Larsens samling.)

Pastor Lundagers præsteindberetning fra 1755 bekræfter det hidtidige billede af byen i denne periode, idet det hedder, »at Bogense By er en liden og ringe Kjøbstad«. Det samme hovedindtryk får man af Pontoppidans Atlas fra 1767 - om Bogense står der bl. a.: »Borgernes Tal er ligesom Næringen ikkun liden, og Byen blant de Fyenske Kiøbstæder den mindste.«

En enkelt undtagelse fra det dystre billede skal dog også nævnes. I 1697 forsøgte vicebyfoged Albert Friis i Bogense at tage forskellige initiativer til forbedring af byens forhold. Han rejste til København i februar og fik udvirket bevilling til, at der årligt måtte afholdes et kvægmarked i byen den 21. oktober, hestemarked på Torvet hver torsdag i fasten, samt en ugentlig torvedag hver torsdag »for at forhindre handel om søndagen«. Ved samme lejlighed fik Albert Friis udvirket tilladelse til en restaurering af det gamle rådhus, bevilling på en del af accisen (forbrugsafgift), bekræftelse på forbudet mod ulovligt krohold og landprang (se senere afsnit om erhvervsforhold), og han fik en udskrift med hjem fra rentekammerets landmålingsbøger, så byen fremover kunne administreres mere sikkert. Disse initiativer har givetvis været til gavn for byen, og vi ved, at restaureringsarbejdet på rådhuset blev gennemført i 1704 og kostede 172 daler. Det ser ud til, at Albert Friis har været en drivkraft også på andre områder, og i hvert fald finder vi ham omtalt i stiftamtmand Pritzbuers indberetning fra 1710 om de fynske byers tilstand, hvori han får megen ros for sin flid og omsorg for byens opkomst. Der tales altså direkte om opkomst for Bogenses vedkommende omkring 1710; det må nok her konstateres, at ordet opkomst betegner en overdrivelse, når det gælder Bogenses udvikling omkring år 1700. Byfoged Albert Friis forsøgte sig med nogle initiativer, men på langt sigt havde de desværre ikke synderlig effekt og formåede ikke at vende udviklingen til en virkelig fremgang. Dette bekræftes af de ovenfor anførte vidnesbyrd og af folketællingerne. Måske er en svag fremgangslinie at spore i slutningen af perioden, idet indbyggertallet stiger fra 435 i 1769 til 553 i 1787; antallet af gårde og huse stiger fra 104 i 1774 til 142 i 1790. Alligevel var byen fortsat ved slutningen af 1700-tallet den mindste af de fynske købstæder.

BYENS STYRE

Vi har tidligere behandlet principperne for byens styre (side 40) i den ældre periode. Bystyret fik fra omkring 1500 et stærkt aristokratisk præg; øverst sad de ledende købmandsslægter og folk som »de Bogense Herremænd« (se side 44-49), og under dem var håndværkere og andre borgere; »den menige almue« kaldte man dem. Skellene var ikke så stærke som mellem herremand og bonde, men der var i byerne en overklasse med meget stor indflydelse, så meget desto mere fordi byerne næsten ikke berørtes af statsmagtens indblanding på det tidspunkt. Byen blev styret af et *råd*, bestående af en borgmester og et antal rådmænd; i rådets styre medvirkede endvidere en byfoged, som repræsenterede kongemagten i byen, selv om byfogeden ofte synes udnævnt af rådet. Dette råd styrede ikke blot byens almindelige forhold, men var også sammen med byfogeden dommere i *rådstueretten*. Kongen kunne gribe ind i byens styre, eventuelt gennem sin lensmand på Rugård, men det var undtagelsen, og det skete kun i ganske særlige tilfælde. Borgmesteren blev valgt af rådet og som regel af dettes midte. Rådmændene valgtes af rådet for livstid; udtrædelse kunne kun ske med rådets eller kongens samtykke.

Som tidligere nævnt var det kun velstående købmænd eller adelige, der kunne vælges til rådet. Når der alligevel forekommer rådmænd eller borgmestre, som tilsyneladende er almindelige håndværkere, idet de bærer navne som Smed eller Skrædder, skyldes det enten, at de har ophørt med professionen eller at deres forfædre har drevet det pågældende håndværk, og at de simpelthen har arvet navnet. Byfogeden stod i rang og anseelse lavere end rådmændene; selv om han i princippet var kongens repræsentant, var byfogeden som regel en borger fra byen og altså ikke oprindeligt en person med en særlig uddannelse, som kvalificerede ham til embedet.

Hverken rådsmedlemmer eller byfogeder levede af deres offentlige hverv alene. De opretholdt deres borgerlige erhverv, selv om der var henlagt noget af byens jord til deres aflønning, og selv om de havde indtægter i forbindelse med visse retshandlinger; de var også fritaget for skatter og anden borgerlig tyng. Under rådet fungerede by- og rådstueskriveren, der udfærdigede skrivelser og førte de protokoller, som man i henhold til recessen af 1551 var pligtige til at føre. Skriveren blev ansat af rådet, som bestemte hans løn; det var som regel en næ-

ringsdrivende i byen, men mindre velstillet end rådsmedlemmerne, således at lønnen var af en vis betydning for ham.

Rådets opgaver var dels styrelsen af byens almindelige anliggender og dels byens retsvæsen. Rådets magt angik i første række byens pengevæsen; dvs. man besluttede, hvilke opgaver der skulle varetages af byen, og fastsatte i henhold hertil skatternes størrelse. Under Christian IV blev det dog almindeligt, at skatteligningen blev foretaget af rådet i samarbejde med et vist antal borgere (se side 64). Selve opkrævningen af skatten blev besørget ved borgerlige ombud. En eller to af rådsmedlemmerne, kaldet kæmnere, tog siden imod pengene og af lagde regnskab for rådet. Myndigheden over pengevæsenet fik en stærkt forøget betydning derved, at skatter til staten blev pålagt byerne med bestemte beløb, således at det blev overladt til rådet, hvorledes det ville skaffe pengene. Man opkrævede så pengene til staten sammen med de »lokale« skatter.

Rådet tog sig af mange forskellige opgaver i byen. Administrationen af byens marker henhørte under rådet; for Bogense var markerne af stor betydning og gav indbyggerne værdifulde indtægter, ligesom de bidrog til aflønningen af flere offentlige embeder. Vej- og gadeforhold, kirke- og skoleforhold, fattigvæsen og borgervæbning er andre eksempler på områder, som rådet tog sig af. Desuden havde rådet ret og pligt til at gribe ind i byens næringsliv, bl. a. for at sikre at byens monopol på at drive handel og visse håndværk ikke blev antastet.

Rådhusstræde. Denne gade er en af byens ældste og førte i sin tid fra Adelgade op til byens første kendte rådhus i Sct. Annagade, således som det fremgår af kortet side 96. (Foto: Frank Nørgård.)

Den anden side af byøvrighedens virksomhed var retsplejen, som foregik i rådstueretten og i byretten. En adskillelse af de to retter skete i 1619. Rådstueretten blev holdt af rådet, i hvis møder retssager behandlede side om side med de sager, vi har omtalt ovenfor. Borgere kunne være til stede ved disse møder, og retssagerne refereredes i rådstueprotokollen, som for Bogenses vedkommende går tilbage til 1625. Bytinget eller bytingsretten beklædtes af byfogeden og 8 stokkemænd som en slags vidner, der udnævntes en gang om året eller hyppigere enten af rådet eller af byfogeden; borgerne havde altid adgang til møderne i bytinget. Grænserne for de to retters områder var uklare. Hovedindtrykket er nok, at de større sager kom for rådet; det lå således fast, at hvis dødsdom kunne komme på tale, skulle rådet efter recessen af 1551 sidde til doms sammen med byfogeden. Det skal for øvrigt siges, at mange små sager endte uden dom ved forlig mellem de stridende parter. Både rådstuerettens og bytingets afgørelser kunne appelleres til landstinget.

Ifølge kongelig skrivelse af 17. oktober 1547 stod byerne under en kongelig lensmands opsyn; han havde byen i »forvar« eller »befaling«. Bogense hørte under lensmanden på Rugård, der skulle påse, at rådmændene og byfogeden passede deres gerning, og at borgerne opførte sig på rette vis over for rådet; alle skulle adlyde lensmanden og kunne henvende sig til ham, når der var noget at klage over.

Med forordningen af 7. april 1619 (se side 63-64) skete der forskellige ændringer i byernes styre. Man søgte med denne forordning at komme rigmandsherredømmet i byerne til livs, kongens og lensmandens indflydelse på bystyret blev øget, og man gav løfte om at fremme de fattiges tarv til fordel for byernes næringsliv. Det blev forudsat, at alle borgere kunne blive rådmænd, medens afsættelse kunne finde sted, når en rådmænd blev fundet udygtig på grund af »svagheit, alder, armod af hans egen forsømmelse og uduelighed forårsaget, eller uvittighed eller og beskyldes for uflittighed, utroskab eller andet sådant«. Lensmanden skulle da indberette sagen til kongen, som traf den endelige afgørelse.

Der blev som led i reformen af 1619 indført en række borgerlige myndigheder, som skulle effektivisere styret af købstæderne. En eller flere kæmner fik overdraget kontrollen med byens regnskaber; kæmnerne skulle udpeges blandt de fornemste borgere. Der blev indført taksérborgere, som skulle udpeges »blandt byens gode forstandige borgere, som havde boet der en rimelig tid og kendte forholdene«. Disse taksérborgere skulle den første søgnedag i februar ligne byens skatter i samarbejde med kæmneren, der sad inde med gode erfaringer om borgernes kår (se side 65). Borgerne skulle have mulighed for at gøre sig bekendt med ligningen, som de kunne klage over. Klagemål blev forelagt et udvalg bestående af lensmanden, borgmesteren og to rådmænd; dette udvalg havde i øvrigt til opgave at kontrollere hele ligningen og tilse, at ingen blev favorise-

ret eller beskattet for hårdt. En ny myndighed var også overformyndere; skiftevæsenet havde hidtil sorteret under rådet, men det blev nu bestemt, at der i hver by som overformyndere skulle indsættes »to fine og fornemme borgere, som temmelig ere til alders og vel ved formue«. De skulle føre tilsyn med forvaltningen af umyndiges midler ligesom med børnenes forhold i det hele taget og forældrenes behandling af dem. Lensmand og råd valgte overformynderne for 4 år. Blev nogen ubrugelig på grund af »armod, varig sygdom og skrøbelighed, alderdom og uforstand, drik eller anden letfærdighed«, skulle lensmanden indbetrette det til kongen, der afgjorde, om afsættelse var nødvendig. Bogenses overformynderes forhandlingsprotokol findes i Landsarkivet i Odense.

Forordningen af 1619 indførte også overkøbmænd. Der skulle i hver by, hvor der fandtes nogen handel, årligt vælges en overkøbmand blandt købmændene; han skulle afgøre stridigheder i handelssager, således at hver af parterne i en strid valgte en købmand til dommer, medens overkøbmanden fungerede som opmand. Det ser ikke ud til, at Bogense nogensinde har fulgt forordningen på dette punkt, idet der ikke foreligger meddelelser om overkøbmænd i byen. Måske har byen simpelthen været for lille; der har ikke været så mange købmænd og så mange stridigheder, at det har været rimeligt at foretage en udnævnelse.

Ved enevældens indførelse i 1660 mistede købstæderne retten til selv at vælge borgmester og råd. Den 23. februar 1661 udgik en skrivelse til alle danske byøvrigheder, hvori det pålagdes dem, når et borgmesterembede blev ledigt, at sende den ældste rådmand til kongen for at høre hans vilje om postens besættelse, og i privilegierne blev det lovet, at kongen i fremtiden skulle »forsørge byerne med kvalificerede borgmestre og råd og sørge for, at de fik tilstrækkelige indtægter.« Denne ændring skal dog næppe opfattes som en reel indskrænkning i byernes selvstyre, idet lensmændenes kontrol samtidig faldt bort. Lensmandens udnævnelse af borgmestre og råd, deres kontrol på mange andre områder afløstes af en direkte forbindelse mellem byerne og den enevældige konge. Den meget større geografiske afstand, f. eks. mellem Bogense og København i forhold til afstanden mellem Bogense og Rugård, har sandsynligvis muliggjort et større reelt selvstyre i byen. Når lensmanden blev fjernet som mellemed, skyldtes det ikke primært et ønske fra kongemagten om at styrke selvstyret i byerne; forklaringen var den, at lensmændene var modstandere af den enevældige kongemagt. Samtidig var de mange steder i konflikt med borgerne i købstæderne, der blev betragtet som kongens allierede. Det var derfor logisk at fjerne lensmændene som kontrolinstans. De amtmænd, som lensmændene blev forvandlet til, var ikke byernes overherrer, men blev af kongen stillet sideordnet med byøvrigheden.

I 1682 kom en forordning, som medførte en væsentlig ændring i byøvrighedens sammensætning i vore købstæder. Der skete den generelle ændring, at an-

tallet af øvrigheds personer blev indskrænket; for Bogenses vedkommende betød det, at borgmesterembedet og rådet blev afskaffet. Herefter blev byen styret alene af en kongelig udnævnt byfoged. Ideen i reformen havde for så vidt ikke været, at én person bedst kunne styre - baggrunden var primært økonomisk. Det havde været vanskeligt at skaffe rimelige indtægter til de mange, der deltog i bystyret; når man reducerede antallet af øvrigheds personer, var der bedre muligheder for at skaffe embedsindtægter, som man kunne leve af. Man regnede dog fortsat med, at øvrigheds personer skulle have andre indtægter ved siden af embedets, og det hed da også, at byfogeder skulle udnævnes blandt »de bedste og vederhæftigste borgere, som længe har skattet og skyldet og bedst kender byens tilstand«. De anviste embedsindtægter var de traditionelle: dele af bymarken, visse indtægter af accisen, visse fritagelser for skat osv.

Efterhånden som byernes øvrigheds personer blev færre, opstod der et behov for at finde andre talsmænd for borgerne, der kunne være en garanti imod magtmisbrug fra byfogedens side samt en hjælp for stiftamtmanden i hans tilsyn med købstædernes styre. Rundt omkring voksede borgerudvalg frem i årene efter 1700 under betegnelsen »eligerede mænd«. Det er ud til, at initiativet på Fyn kom fra stiftamtmand Sehested, som i 1722 foretog sin første inspektionsrejse til de fynske købstæder. I hvert fald blev der i Bogense i 1723 udnævnt 3 eligerede mænd efter ordre fra stiftamtmanden; det ser ud til, at det skete til stor misfornøjelse for byfoged Friis og hans fuldmægtig Martinus Holst, der forsøgte at sabotere deres virksomhed. Men i 1727 måtte byfogeden endda acceptere, at Bogense fik 4 eligerede mænd, efter at stiftamtmanden havde henvendt sig til regeringen og fået udvirket et kongeligt reskript, som fastholdt udnævnelsen af de eligerede mænd. Sagen var dog ikke dermed slut; byfoged Friis henvendte sig til regeringen med en skrivelse om, hvor vanskeligt det ville være at styre byen med disse mænds medvirken. Ingen ville mere lystre ham, uden at de eligerede mænd underskrev hans ordrer. Resultatet blev, at Friis blev fritaget for deres medvirken. Både i Rudkøbing og Middelfart gik det på samme måde som i Bogense, og stiftamtmand Sehested måtte i første omgang opgive sine planer om eligerede mænd. I 1735 gjorde Sehested et nyt forsøg på at få de eligerede mænd inddraget i byernes styrelse. Han argumenterede over for regeringen med, »at byfogederne holder hus som de selv vil«; han beklagede, at man i 1727 havde forhindret hans planer. Om initiativet i 1727 skrev han: »Dette gode værk blev hindret og den forrige konfussion mere bestyrket end forandret.« Der var også i 1735 megen velvilje i regeringen over for Sehesteds planer, men der skete intet. Det lykkedes ikke at rokke ved byfogedernes enkeltmandsstyre i de små fynske købstæder. Man kan vel sige, at regeringen ikke ønskede at ofre ressourcer på spørgsmålet, da byerne var små og uden større betydning for de generelle forhold. De eligerede mænd blev således ikke af større betydning for styrelsen af

Bogense på dette tidspunkt; senere kom de dog til at indgå som et ikke uvæsentligt led i byens styre, således som det fremgår af f. eks. byfoged Bangs indberetning til stiftamtmanden fra 1789. Men herom nærmere i bind 2.

Det ovenfor omtalte bystyre med byfoged samt eligerede borgere fortsatte i store træk frem til 1837, men først fra 1869 blev borgmestertitlen genindført i Bogense.

Vi vil i det følgende se lidt nærmere på, hvordan dette bystyre fungerede i praksis. Som tidligere nævnt tog bystyret sig også af retsvæsenet. Der skelnedes mellem bytinget og rådstueretten. Bytinget blev også kaldt for det åbne ting, fordi det i almindelighed foregik under åben himmel på Torvet. Torvestenene markerede, hvor det foregik, og mellem disse sten, der var anbragt i en halvcirkel, sad de tidligere omtalte stokkemænd på deres stokke, når tinget skulle domme. Til stede var som regel også et større eller mindre antal borgere, nogle skulle fungere som vidner, andre var der kun af nysgerrighed. Tinget fandt almindeligvis sted én gang om ugen, oftest om tirsdagen, men hvis presserende sager ventede, kunne andre ugedage tages i brug. Fra ældre tid findes ingen optegnelser om dommene; senere blev dommene indført i tingbogen, hvoraf den ældste bevarede for Bogenses vedkommende er fra 1663.

Når dommen var afsagt, blev den ofte eksekveret med det samme. Til brug herfor var gabestokken med halsjern anbragt ved siden af tingstedet, medens der tilsyneladende ikke i Bogense har været nogen galge på Torvet, sådan som man kender det fra mange andre byer. Det var efter vor tids målestok hårde og barbariske straffe, der blev taget i anvendelse. Efter reformationen var straffene på de fleste områder blevet strengere, flere forseelser var blevet strafbare, og legemstraffe var trådt i stedet for tidligere bødestraffe. Dette skyldtes bl. a. den opfattelse, at menneskenes synder blev straffet umiddelbart af forsynet, »med krig, blodstyrtning, pestilenz og dyrtid«, som det hedder hos Peder Palladius. Man troede, det var muligt at afvende disse himlens straffe ved at gribe så hårdt ind mod synderne som muligt. Om mord og drab hed det, at liv skulle bødes med liv. I købstæderne var der også rejst en kag (pæl), hvor skøger og lignende syndere blev pisket. Hekseri og trolddom blev straffet med bålet. Tyveri blev hyppigt straffet med galgen, det samme gjaldt krybskytteri, med mindre forseelsen var lille; i så fald fik krybskytten øjnene stukket ud. Mange straffe medførte tab af æren, dvs. man mistede alle borgerlige rettigheder. Enkelte straffe kostede ikke æren, men var dog beskæmmende; det gjaldt afskæring af håret, at stå i gabestok, bære fedlen* og stå offentligt skrifte. Endnu i 1697 skærpedes straffen for mord, idet man indførte en bestemmelse om, at visse mordere skulle knibes

* Violinlignende straffeinstrument af træ med huller, hvori forbryderens hals og håndled blev fastspændt.

Parti fra Torvet i Bogense. Billedet er fra 1870'erne. Den store bygning er borgerskolen, som blev opført i 1853. Torvet har i 1600- og 1700-tallet haft færre huse, end det ses på billedet; på Resens prospekt fra 1677 er der ingen bygninger på den del af Torvet, som vises på billedet. (Emmy Larsens samling.)

med gloende tænger, og at deres kroppe efter henrettelsen skulle lægges på hjul og stejle. Samtidig med de strenge straffe var det almindelig at anvende tortur for at fremkalde tilståelser. Først under Struense i 1771 blev torturen afskaffet.

Bysvenden og skarpretteren har været til stede under tingets afholdelse for at være parate, når afstraffelsen skulle ske. For Bogenses vedkommende ser det ikke ud til, at man har haft egen bøddel eller skarpretter. Der har simpelthen været for lidt at gøre for en bøddel, der fik betaling for de enkelte ydelser. Det var da også almindeligt, at flere småbyer var fælles om en bøddel. I 1789 betalte byen således kun 2 rdl. til skarpretteren.

Gennem byfogedregnskaberne, som for Bogense kan følges tilbage til 1661, får man et indtryk af bytingets virksomhed. Til trods for eksistensen af de hårde og brutale straffe var bødestrafpen meget udbredt. I regnskaberne er de bøder, som bytinget har idømt, medtaget. De hyppigst forekommende er for helligbrøde, altså for arbejde udført på søn- og helligdage stridende mod helligdagsloven. Eksempelvis var bøden for arbejde om søndagen i gudstjenestetiden 1 rdl., 84 skilling. Sognepræsten fungerede naturligt nok som kontrolinstans i disse sager. Lejermålsbøder forekommer ligeledes i alle årsregnskaber; det var bø-

der, som idømtes såvel barnefader som moder i forbindelse med uægte fødsler. Deres størrelse var højst forskellig og har tilsyneladende rettet sig efter vedkommendes formueforhold, idet det mindste beløb, der forekommer, er 24 skilling, medens det højeste er hele 18 rdl., dvs. 72 gange så meget som det mindste beløb. Ud over bøden skulle de »skyldige« stå offentligt skrifte i kirken samt udstå en fængselsstraf på i reglen 8 dage. Først i 1814 bortfaldt straffen for denne type af forseelser. I pietismens blomstringstid i 1720-erne og 1730-erne har man derimod vogtet meget nidkært over borgernes moral; det kan nævnes, at man på landet fik opstillet gabestokke uden for kirkerne, hvor de indbyggere, der havde overtrådt helligdagsloven, blev anbragt, ved første overtrædelse (søndagsarbejde) 1 time, ved anden overtrædelse 2 timer osv. I 1735 fik byøvrigheden i Bogense også til opgave at kontrollere, at forbudet mod dans, maskerader, skuespil m. v. blev overholdt; dertil kom forbud mod ulovligt krohold og brændevinsbrænding på landet, som blev indskærpet i disse år. Her kunne øvrighedens opgaver kombineres med bogensernes erhvervsmæssige interesse, idet man følte en ubillig konkurrence fra disse foretagender på landet. Literis Mando skriver under 1734: »30. april udsteder kong Christian »Forbud om utilladelige Kroholdere og Brenderier på Landet«. Straffen var varernes fortabelse til de fattige og 20 daler til nærmeste kjøbstad, men man har mange fortællinger om, hvorledes bønder og kromænd her i herredet som de fleste steder vidste at narre inkvisitorerne (»Spederne«). En dag får således en mand i Hårslev ilbud om, at søgerne fra Bogense er i Gambby og at de nok agte sig til Hårslev. Manden er just i færd med »at brænde«, og da han hører, at han muligvis får fremmede, kommer han boghvedefer på mæskekarret for at dæmpe dampen, og i kedelmundingen anbringer han af hø en improviseret hønserede. Søgerne komme, se reden og vende om. En anden gang komme Bogense Betjente til Padesø; en af dem vil just til at undersøge maltet, hvor brænderitøiet er skjult; på engang erindrer den snilde kone et gammelt rygte om, at denne betjent engang havde stjålet flæsk, og udråber: »Det er flæsk! Pas han på, at han ikke atter smører sig på flæsk!« og dermed ilede betjente lamslået bort. Forslog list ikke, brugte bønderne magt og gennempryglede inkvisitorernes rygstykker, som tilfældet var i Søndersø sogn ifølge sagnet.«

I 1743 befalede kongen fra Frederiksborg »Kjøbstadsindvaanere, Birke- og herredsfogeder, Birke- og herredsskrivere, nøje at have indseende med ulovlig kroholderi, samt bryggen og brænden paa landet«. Opdagerne af noget ulovligt i så henseende skulle have bøderne. Denne sidste tilføjelse har nok ikke formindsket iveren efter at afsløre overtrædelser af disse bestemmelser, men har heller ikke bidraget til at nedbryde den mistillid og skepsis, der kunne præge forholdet mellem land og by. Retshåndhævelsen kunne altså også angå forhold uden for byen, og i den forbindelse kan det nævnes, at byfogeden i Bogense i 1737 tillige

blev birkefoged i Gyldensteen birk, måske først og fremmest som et forsøg på at tilføre embedet flere indtægter.

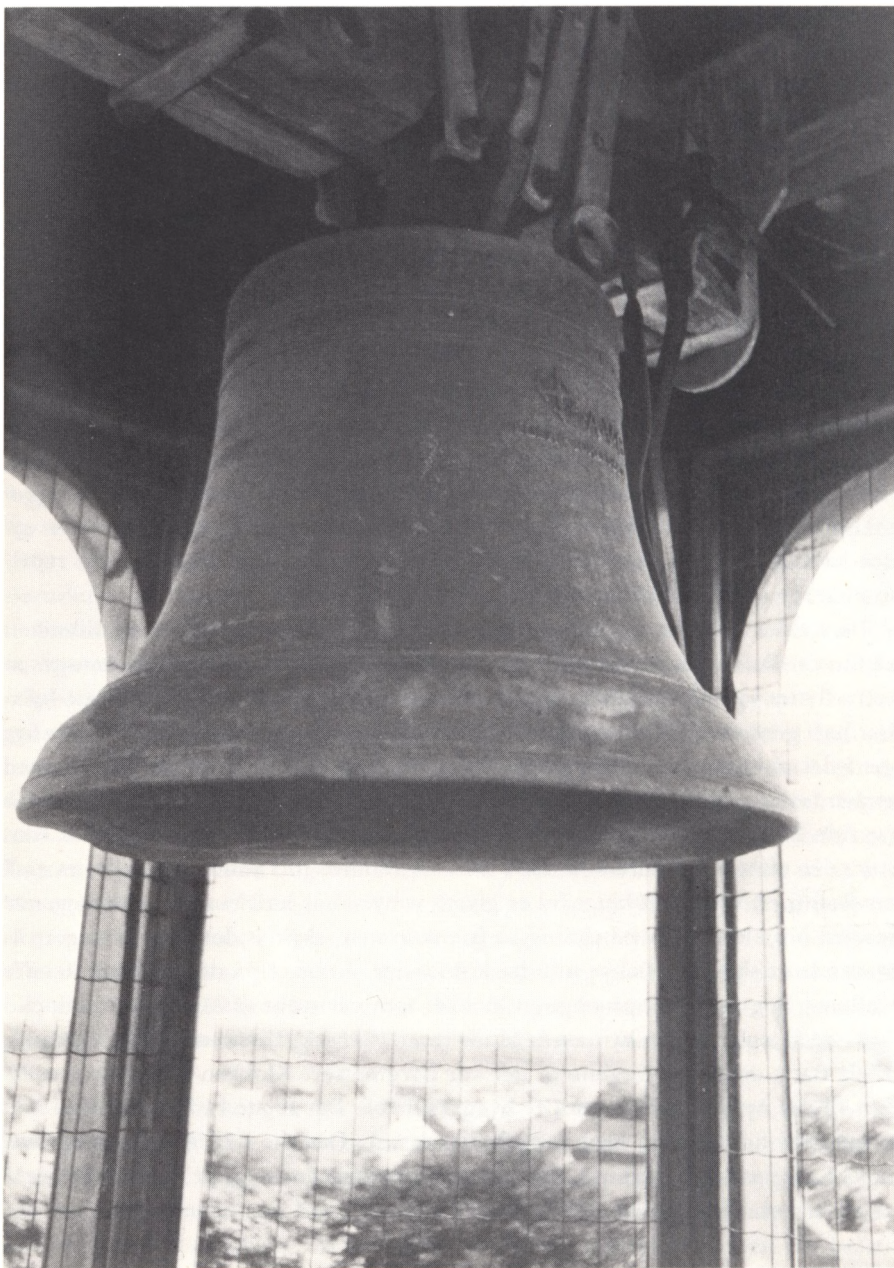
Byøvrigheden havde også en politisk funktion, dvs. byens styre måtte varetage byens interesser i forhold til omverdenen, hvad enten det var lensmand, amtmand, konge eller de omliggende landsogne, og byens styre måtte også tage sig af den interne fordeling af goderne mellem indbyggerne samt, hvad der var det vanskelige, fordelingen af pligter og byrder på borgerne. Som et eksempel på en udpræget politisk funktion kan nævnes byfoged Albert Friis's indsats, da han i februar 1697 rejste til København og opnåede resultater, som var af betydelig økonomisk værdi for byen og dens indbyggere (se side 102). I 1713 klagede samme byfoged Friis til stiftamtmand Krabbe over den »svare indkvartering (af soldater), som denne Kjøbing, der er blevet den ringeste i Landet, ikke kan udholde uden at blive en øde hob, som den var før min Tid«. At byfoged Friis i høj grad forsøgte at varetage byens interesser og vogte over dens rettigheder i forhold til omverdenen fremgår også af, at han i 1721 stævnedes oberst Bryggesmand til Elved for ulovlig jagt på Bogense bymarker, hvis jagt ligesom alle andre købstadsmarker var forbeholdt kongen. Obersten slap dog med en reprimande for dette forhold.

De fysiske rammer for bystyret havde oprindeligt været Torvet og sidenhen rådhuset. Da rådstueretten forsvandt med rådet i 1682, må bytinget antages at være flyttet ind på rådhuset. Det er svært at fastslå, hvor mange rådhus byen har haft gennem tiderne, men vi kender 3 af dem. Det ældste, hvis tilblivelse ligger i det ukendte, havde sin plads i Sct. Annagade på en fri plads lidt tilbage i gaden, således som det fremgår af bykortene fra Resens og Pontoppidans atlas (se side 96-97). Nogle har ment, at det var det forhenværende Sct. Anna Kloster, der efter reformationen 1536 blev omdannet til rådhus, men det er nok tvivlsomt, eftersom det langt fra er givet, at byen har haft et sådant kloster; når teorien om klosterets ombygning er fremkommet, skyldes det nok, at noget tilsvarende er sket i en række mindre købstæder. I tårnet på dette ældste kendte rådhus i Bogense var ophængt en klokke, som var støbt af Mathias Benninck i 1591 og skænket af tre bymænd, Mads Ibsen, der i 1591 nævnes som rådmand, Niels Bang og Peder Jørgensen, der var borgmester. Klokken blev senere overført til det nyeste rådhus, som er bygget i 1921. Det første rådhus var kun i én etage med høj kælder, hvor fangehullerne var. Det var dårligt bygget og som regel i en elendig forfatning. Det var også tarveligt indvendigt, hvilket fremgår af en inventarliste fra ca. 1700:

et tingbord

to lange bænke til vidnerne

en gammel træstol (senere afløst af 4 andre træstole à 3 mk. stykket)

Rådhusklokken i Bogense Rådhus. Den er støbt i 1591 og har hængt i byens 3 kendte rådhus. Af indskriften fremgår det, at den er skænket af 3 velstående Bogense-borgere: Rådmand Mads Ibsen, rådmand Niels Bang og borgmester Peder Jørgensen. (Foto: Frank Nørgård.)

en jernvindovn med lukke og tud (den må jævnlig afskures for rust)
en ildklemme
en ildskuffe
en jernlænke med lås til hænderne
en pisk
en gammel tromme
en ny tromme, der kostede 3 rdl. 3 mk. 4 skil.
et arkivskab, der kostede 6 rdl.
en gammel byens fane
en stor lås fra et arrestkammer
en smørtræbrænder
et jern med 4 bogstaver til mærkning af kvæg
en jerngryde med øren til at koge smørelse til byens sprøjter
en stor vandøse til rensning af bækken

I 1697 skulle rådhuset restaureres, således som vi har hørt byfoged Friis fik det gennemført i København. Der skulle indrettes byting, og et sejerværk (tårnur) skulle opsættes. Det gamle tinghus skulle nu bruges til vægterbolig; byen havde allerede i 1681 to vægttere, men først i 1698 fik byen sin første fastlønnede vægter, der skulle råbe 3 gange om natten, nemlig klokken 10, 12 og 3 og første og sidste gang ringe med rådhusklokken og derfor have 13 rdl. 26 skil. eller, som det hed, 3 skil. for en sommernat og 4 for en vinternat. Men i hvert fald blev restaureringen gennemført i 1704 og kostede 172 rdl. Omkostningerne blev i nogen grad dækket ved at sælge et hus, der hidtil var blevet brugt som vagthus, når der var indkvartering af soldater.

Forholdene var stadig ikke de bedste, og i 1779 måtte man bygge et nyt arresthus, da det gamle og eneste arrestkammer var så skrøbeligt, at arrestanterne løb ud af det. Ved samme lejlighed blev rådhusspiret repareret med bly og tjæret. Alligevel hedder det om rådhuset i 1787, at det er så brøstfældigt, at man må være bange for at komme inden for dets vægge, og vægteren tør ikke gå op i spiret for at ringe med klokken. Man måtte igen foretage reparationer, og byen klarede sig med dette rådhus indtil 1846, da det blev revet ned for at give plads til et nyt rådhus næsten på samme sted i Sct. Annagade.

Borgmestre i Bogense

Det har ikke været muligt at finde navnene på alle borgmestre i Bogense gennem tiderne. Kildematerialet fra middelalderen er spredt og tilfældigt og giver ikke grundlag for en sikker kronologisk opregning af borgmestrene i byen. Et eksempel vil vise lidt om kildematerialets karakter i denne forbindelse:

I Danmarks middelalderlige breve udgivet af Kr. Erslev findes f. eks. 2 breve

af interesse for Bogense, ikke hvad indholdet angår, da det drejer sig om helt andre spørgsmål, men ved de vidners navne, som er anført nederst i brevet. Det første brev, som er dateret 21. juli 1420, har som vidner anført »Erik Præstesøn, Boghwens« og »Jesse Pedersen, borgmester samme steds« samt »Jesse Lind, rådmænd samme steds« - her er altså tale om en borgmester og en rådmænd fra Bogense. Det andet brev, dateret 28. april 1446, har som vidner »hr. Erik, sognepræst i Bogense, Nisse Tuesy, borgmester samme steds, og Jesse Persy, bymand i samme by«; det skal bemærkes, at sy-endelsen svarer til søn- eller sen-endelsen.

Følgende liste over borgmestre med angivet embedstidspunkt eller embedsperiode kan opstilles:

- 1420 Jens Pedersen (Jesse Pedersen)
- 1446 Niels Tuesen (Nisse Tuesy)
- 1493 Per Smed (Peter Smid)
- 1517 Morten Sørensen
- 1529 Mathias Clausen
- 1535 Jens Kleinsmed
- 1547 Jens Nielsen
- 1552 Jep Madsen
- 1560 Mads Jepsen
- 1574 Jep Madsen
- 1589 Peder Jørgensen (se side 59)
- 1592 Claus Bang
- 1604 Søren Hegelund
- 1628-1646 Hans Bang (se side 70-73)
- 1646 Jens Madsen (se side 75-79)
- 1659 Oluf Svendsen
- 1660-1681 Hans Jørgensen (se side 91-93)
 - Som medhjælpere fungerede i 1674 og 1678
 - henholdsvis Niels Thomsen og Peter Friderichsen.
- 1682-1869 Ingen borgmester

Rådmænd i Bogense

- 1420 Jens Lind (Jesse Lind)
- 1493 Klavs Bager og Per Sovel
- 1500 Erik Nielsen (se side 44)
- 1529 Klavs Eriksen (se side 45)
- 1529 Erik Mickelsen
- 1533 Jørgen Pedersen
- 1535 Knud Clausen

1547 Hans Bang (dør i 1560)
1547 Jep Svendsen
1552 Niels Bang
1552 Laurits Bang
1552 Per Skriver
1552 Per Stephensen
1552 Jep Bager
1574 Peder Lauritsen
1591 Mads Ibsen
1613 Jørgen Frandsen
1623 Hans Bang (se under borgmestre)
1625 Abraham Berg
1625 Henrik Hansen
1625 Jacob Christoffersen
1630 Peder Hansen
1630 Jens Poulsen
1646 Mourids Bendixen
1650 Henrik Henriksen
1650 Anders Thomsen
1672 Hans Jensen
1674 Hans Jørgensen
1676 Anders Nielsen
1679 Søren Sørensen
1680 Martin Bolt
1681 Matthias Bolt

Byfogeder i Bogense

Dette afsnit indledes med selve udnævnelsen af en af byens første byfogeder, Jørgen Lucassen. Han blev udnævnt af kong Christian III i 1547, og udnævnelsesbrevet har følgende ordlyd:

»Christian etc: Giøre alle witterligt, att thenne breff viser Jørgen Lucassen, borger udi wor kiøpstad Boense hafuer nu weret for oss och sværet oss och wor kiere søn hertuf Frederich och efterkommer konninger udi Danmark huld-schafft och troe att were och i alle maade att will wide och samme wort och rigens gaffn, beste og bestend, tha haffue wi nu tiltraat och bifaldet hannem att were wor byfoget og tollere udi wor kiøpstad Boense, att indskreffue och opberre wor told, siise, sagefald och all anden koniglig rente och rettighed som ses met rette ther udi byen och på byens frihed tilfalle kand, tesligte att hielpe hver mand, fattig och rig, indlendisk og udlendisk, som hannem for dom kender for att komme, paa wore wegne loug och reth. Thi bede vi wore fogether, borgme-

ster, raadmend och menige borger udi forne wor kiøpstad Boense att vere honom paa wore wegne bistanlige udi dom och rett paa byting och raadhus och tesljite behielpelige, att udførdre forne wor rettighed uden att wildet tesljite binde biude wi alle julendishe och udlendishe som forne wor kiøpstad Boense met ther is handel och kiøpmanskaft besøgendes worder, at j rette ether effther paa wore wegne att giøre och giffue samme wor byfoget och toller huer told, sise, sagefald och alt anden kongelig rente och rettighed, effter som i oss och kronen pligtig ere, hand skal igien skiche huer mand ther udi byen, fattig och rig, julendishe och udlendishe loug och reth och ingen mand emod lougen och byen privilegier oforrette udi nogen maade. Giffuit paa wor slot Kollinghus tirsdagen nest effther nytårsdag aar mdxlvii (1547)«

Oversættelse:

»Christian etc.: Gør alle vitterligt, at dette brev viser, at Jørgen Lucassen, borger i vor købstad Bogense nu har været for os og sværget for os og vor kære søn hertug Frederik og efterkommere som konger i Danmark huldskab og tro at være og i alle måder at ville vide samme ord til rigets gavn, bedste og beståen, da har vi nu tiltrådt og bifaldet, at han skal være vor byfoged og tolder i vor købstad Bogense for at indskrive og oppebære vor told, sise, bødeindtægter og al anden kongelig rente og rettighed, som ses med rette at være der i byen og som kan tilfalde byens frihed; desuden skal han hjælpe hver mand, fattig og rig, indenlandsk og udenlandsk, som han dømmer over, så der på vore vegne kan komme lov og ret. Således beder vi vore fogeder, borgmester, rådmænd og menige borgere i vor nævnte købstad Bogense, at I yder ham på vore vegne bistan med at øve ret og dom på byting og rådhus og er ham behjælpelig med at udføre vor nævnte rettighed uden derudover at ville binde ham. Vi byder alle jyder og udlændinge som besøger vor nævnte købstad Bogense med deres handel og købmandsskab at I retter Jer efter ham på vore vegne og giver samme vor byfoged og tolder hver told, sise, bøde og al anden kongelig rente og rettighed, eftersom I er pligtige til det over for os og kronen; han skal igen skænke hver mand der i byen, fattig og rig, jysk og udenlandsk lov og ret og ingen mand imod loven og byens privilegier forurette på nogen måde. Givet på vort slot Koldinghus tirsdag næst efter nytårsdag år 1547.«

Ud over selve udnævnelsen ved vi ikke meget om Jørgen Lucassen. Andre af Bogenses byfogeder har gjort sig bemærket på forskellig vis. Blandt disse er *Niels Nielsen Basse*, som blev byfoged i 1660. Det var ham, der begyndte at føre Bogenses første målerbog samt den første pante- og skødeprotokol. Der var imidlertid også problemer med denne byfoged, som ved flere lejligheder lå i proces med andre af byens borgere. Han behandlede borgmester Hans Jørgen-

sens dødsbo og fik det til at se ud, som om Hans Jørgensen havde ejendomsret over Æbelø, skønt denne kun havde fået den overladt for 20 år; det virker besynderligt, at Niels Nielsen Basse som byfoged ikke var klar over dette forhold. Man har ment, at Basse, før han rejste fra byen og til Jylland, tilintetgjorde dokumenter og protokoller vedrørende byens jorder for at skade nogle af de medborgere, han havde haft stridigheder med. For at få sagen opklaret blev der nedsat en kommission med landsdommer Peder Luxdorph og hofretsassessor Broder Landorph til Sandagergård som medlemmer. Kommissionen måtte også tage stilling til en anklage fra Basses efterfølger som byfoged, Albert Friis; denne påstod, at Basse ved sin afrejse ikke havde afleveret byens privilegier, matrikel og grundtakst, men på forespørgsel havde svaret, at alt var brændt i forbindelse med en ildebrand i borgmester Hans Jørgensens hus. Dette svar forekom imidlertid ikke troværdigt, eftersom skiftet efter Hans Jørgensen var tilendebragt længe før branden. Kommissionen afgav kendelse i sagen 3. maj 1699 og fastslog, at Niels Nielsen Basse var pligtig til »at gøre sådan rigtighed«, at byen ikke led skade derved. Denne »rigtighed« blev imidlertid aldrig efterkommet, og det kan naturligvis skyldes, at dokumenterne er brændt i forbindelse med ildebranden, således at Basse rent faktisk ikke kunne levere dem tilbage. Blandt de vigtige dokumenter, der forsvandt ved denne lejlighed, har sandsynligvis været byens første privilegium fra 1288.

Baggård i Østergade. Billedet er fra omkring århundredskiftet, men der er næppe sket de store forandringer her siden 1700-tallet. (Emmy Larsens samling.)

Efter Niels Nielsen Basse blev hans medhjælper, vicebyfoged *Albert Friis* udnævnt til byfoged. Han søgte tilsyneladende på flere forskellige måder at hjælpe byen og at udbedre, hvad hans forgænger havde forsømt eller ødelagt. Vi har tidligere omtalt hans rejse til København i 1697 (se side 102), hvor han opnåede flere resultater til gavn for byens økonomi og erhvervsliv. At han vågede over byens velfærd, ses ligeledes af hans klager i 1713 under Den store nordiske Krig over »den svære indkvartering, som byen ikke kan bære«. Han holdt sig heller ikke tilbage med at påtale, når f. eks. oberst Bryggemand til Elvedgård i 1721 drev ulovlig jagt på Bogenses bymarker. Hans årvågenhed og interesse for byen var dog ikke nok til at bekæmpe dens kroniske fattigdom; ved et kasseeftersyn i 1714 måtte man således konstatere, at byens kasse var tom. Albert Friis har nok også været en noget egenrådig natur, hvilket synes at fremgå af hans stærke modstand mod indførelsen af eligerede borgere, der skulle hjælpe ham med styrelsen af byen (se side 107). Som fuldmægtig havde han fra 1726 Martinus Holst, der i 1737 efterfulgte ham som byfoged.

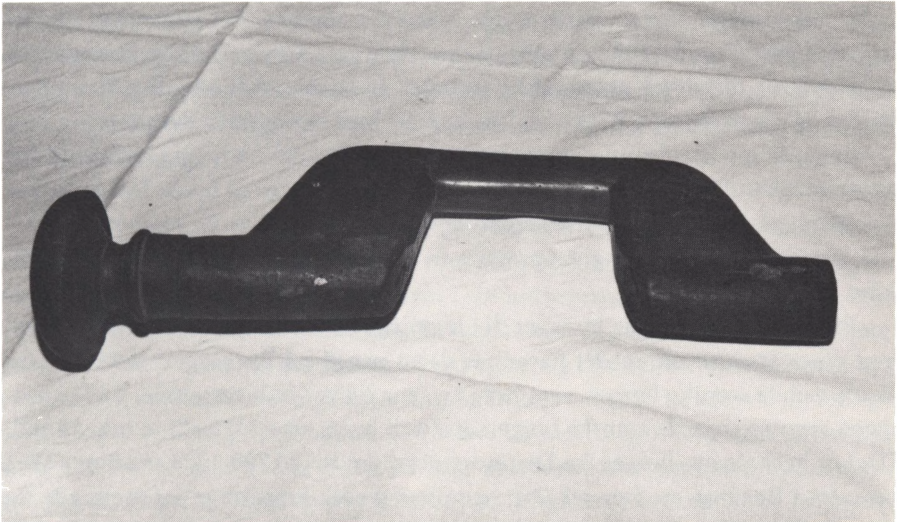
Følgende liste over kendte byfogeder i Bogense indtil 1789 kan opstilles med angivelse af embedsperiodens begyndelse:

- 1547 Jørgen Lucassen
Mads Jepsen (senere borgmester)
- 1552 Niels Thomsen
- 1577 Jacob Madsen
- 1578 Niels Pedersen
- 1597 Hans Lauridsen
- 1625 Mads Andersen
- 1629 Lars Pedersen Leck (se side 72)
- 1636 Frands Jørgensen (se side 76, 91)
- 1647 Henrik Henriksen
- 1660 Niels Nielsen Basse
- 1697 Albert Sørensen Friis (havde været medhjælper hos Basse)
- 1737 Martinus Holst (fra 1726 fuldmægtig hos Friis,
også birkedommer i Gyldensten birk fra 1737)
- 1773 Rasmus Baggesen
- 1775 Morten Roe (byskriver siden 1751)
- 1789 Niels Thygesen Bang (den første jurist i embedet)

ERHVERV

Hvad levede man af i Bogense i 1600- og 1700-tallet? Hvilke erhverv fandtes og hvordan var indbyggerne fordelt på de forskellige erhverv? Hvordan var indtjeningsforholdene i de forskellige erhverv? Hvordan stod Bogense sig i forhold til de øvrige fynske købstæder i samtiden?

Vi vil i dette kapitel forsøge at besvare disse spørgsmål og i det hele taget beskrive erhvervsforholdene i bredeste forstand. En lille bid fra Literis Mando giver et indtryk af erhvervsforholdene i byen. Under 1711 skriver Literis Mando: »Byen talte 122 skatteborgere, deraf 1 drejer, 1 farver, 1 garver, 1 glarmester, 1 handskemager og 1 væver, 3 brændere og øltappere og 3 skræddere, 4 smede, 5 købmænd, 6 skomagere, 7 færgemænd, 8 snedkere og tømmermænd, 9 sømænd, 15 daglejere og 16 avlsbrugere. I byen levede dengang 20 enker, hvoraf flere betlede. Borgervæbningen udgjorde i alt 96 mand. Desuden havde byen indkvartering af militære under kaptajnerne Bille, Lam og Stengel.«

Borsving som opbevares på Nordfyns Museum. Det er vanskeligt at datere borsvinget præcist, men sikkert er det, at håndværkerne i 1700-tallets Bogense har anvendt værktøj af denne type. (Foto: Frank Nørgård.)

Byen var den mindste og fattigste blandt de fynske købstæder. Indbygger-tallet har på dette tidspunkt været lidt over 400, et niveau, der holdt sig nogen-lunde konstant gennem hele 1700-tallet med undtagelse af de sidste tiår, hvor en kraftig stigning i folketallet kan registreres. Byens lidenhed og fattigdom fremgår også af en direkte sammenligning med de øvrige fynske købstæder; by-ens formue var lille, og opgjort pr. indbygger var den også lavere end de andre byers, dvs. bogenserne var i gennemsnit fattigere end indbyggerne i de andre købstæder.

*Fynske købstæders formue og
formue pr. indbygger i 1691*

Formue i rdl.	Formue pr. indb. i rdl.
Odense 144.533	Nyborg 42
Nyborg 49.133	Assens 38
Assens 40.800	Odense 30
Fåborg 21.334	Fåborg 25
Svendborg 19.800	Middelfart 23
Middelfart 17.066	Kerteminde 23
Kerteminde 14.933	Rudkøbing 21
Rudkøbing 9.867	Svendborg 20
Bogense 6.889	Bogense 16

De økonomiske og erhvervsmæssige forhold ændredes ikke væsentligt i første del af 1700-tallet. I 1735 bad stiftamtmanden over Fyn om indberetninger fra købstæderne om deres økonomiske forhold. En sådan indberetning blev udarbejdet af magistraten i Bogense. Det hedder indledningsvis i denne:

»Bogense bys handel og næring er ringe. En liden del nærer sig ved den liden købmandshandel, og en del nærer sig af den avling her er til byen. De øvrige går i dagleje, så næringen i enhver stand er liden og ringe.«

I afsnit 2 af indberetningen opregnes en række årsager til byens vanskelige vilkår:

»På nogle år har denne by taget til i bygning, men derimod af i næring. Årsagen synes at være, at en del haver sat deres penge på bygninger, dels lidt stor skade ved de svenske fanger, som her i krigens tid var indkvarterede. I 1716 indgaves regning over de svenske fangers gæld til byen, stor 1305 rdl. 4 mk. 13 skil. (Der er her tale om fanger fra Den store nordiske Krig 1700-1721. Endnu i 1743 omtales i Bogense en Samuel Ørn, som var svensk krigsfange og ernærede sig som daglejer.) Den vigtigste årsag til den ringe næring er dog den store skadelige landprang, som heromkring begås. (Med landprang menes handel- og håndværksvirksomhed uden om og uden for købstaden, hvilket var ulovligt.)

Der befinder sig nu en del håndværksmestre på landet af alle slags, endog så ganske nær herved, og af hvilke ere mange, som ere flyttet ud af købstaden, og de som holder både svende og drenge. Consumptionsforpagtningen (Consumptionen var en forbrugsafgift på indenlandske varer, og opkrævningen blev forestået af en forpagter, som sidenhen afregnede med staten (se side 75)) er og hel skadelig. Den drives ved hver forpagtning højere og højere, og den rige beholder derved, som undertrykker den fattige.

Det er hel skadelig i en by, hvor den rige søger at undertrykke den fattige, som vel ofte kan ske, når consumptionsforpagteren og tolderen bruger købmandshandel og borgerlig næring, der er hans majestæts købstads porte og nøgler betroet og derover regere både nat og dag, hvilket bedes hans majestæt vilde under stor straf forbyde dem. (Consumptionsforpagteren var på dette tidspunkt storkøbmanden Jørgen Vederking, og tolder var Peder Bøgvad.) Bogense tager også stor skade ved postmesteren, som tillige med en anden mand vil være fri for kongelig tyngde (skat) at svare, uagtet de dog bruge stor handel. Alene for de få breve, som til Odense bortsendes, hvortil tilforn aldrig har været brugt postmærker, men alene et postbud, hvilket nu som før kunne være nok, hvorved byen af slig en postmester og medhjælper blev befriet for indpas i deres næring.«

Denne lidet afholdte postmester var også Jørgen Vederking, der i årene forinden havde arbejdet sig op til at være en af byens rigeste og mægtigste mænd. Allerede i 1699 eller 1700 var han blevet postmester, men blev afskediget i 1707, fordi han nægtede at betale skat; Vederking må imidlertid have haft indflydelsesrige beskyttere, for han fortsatte også efter 1707, dog kun som »bipostmester«, idet hans eneste opgave var at holde en posttrytter, der 4 gange om ugen besørgede posten mellem Odense og Bogense; fra 1731 opnåede han igen den tidligere stilling som egentlig postmester. Vi skal senere høre mere om Jørgen Vederking.

I det følgende vil vi se på de forskellige erhvervs betydning for byen i denne periode. *Landbrug* var på den tid en væsentlig beskæftigelse for mange bogensere. Præsten Anders Cheldorph skriver i sin indberetning fra 1690 (se side 99): »Bogense byes ringhed er altfor vide bekendt; kun faa indvaanere og de fleste fattige.« Blandt disse var imidlertid 78 lodsejere, og til de fleste ejendomme i byen hørte fra gammel tid et stykke jord, et »gårdseje«. I 1688 udkom en ny fortegnelse over al landets jordejendom, Christian V's matrikel, i hvilken Bogense bys jorder blev ansat til 63 tdr., 6 skp., 2 fdk. hartkorn. Heri opregnes byens marker, Gammelmark, Kapelsmark, Damhauge, Enghauge osv. og de 55 lodsejere og deres forskellige andele af de enkelte marker. Imidlertid knytter der sig en del problemer til spørgsmålet om opdelingen af byens jorder før udskiftningen i det 18. århundrede, hvor alle får et sammenhængende stykke. I begyndelsen af

1800-tallet beskæftigede historikeren Caspar Paludan-Müller sig med disse problemer og nåede frem til følgende sammenfatning: »Den til Bogense by helliggende jord har fra gammel tid bestået af »gårdsejer« og »særjord«. Ved »gårdsejerne« forestiller jeg mig at måtte forstå visse dele af den fælles byjord, der har tilhørt enkelte borgere som ejendom, thi ved skifterne blev de udlagt til deres arvinger; dog har sandsynligvis den samme regel været gældende om dem som om Æbelø, en regel der gik ud på, at arvingerne ikke måtte sælge deres andele uden først at have tilbudt dem til byens borgere. Ved »særjord« må derimod forstås visse bestemte lodder af byjorden, som har været brugt til byens fælles gavn eller har været henlagt til øvrighedsembederne. Det har været disse jorder, som borgmester Hans Jørgensen er kommet i besiddelse af som betaling for sine udlæg for byen (se side 92). Det ligger da også i sagens natur, at »gårds-ejerne«, som var den enkelte borgers ejendom, ikke kunne udlægges til at betale byens gæld.«

Under alle omstændigheder blev der drevet landbrug på denne jord med større eller mindre held. Lad os begynde med det første, det større held, som der er vidnesbyrd om fra 1692, hvor Literis Mando skriver: »Allerede i dette år nøde »de udmærket gode gulerødder, som vokse ved Bogense« den ære også på tryk at blive titulerede »Bogense rosiner«, der vare så store og så gode, at »de trykkede lammekødet af fadet««. Det ser ud til, at gartnerivirksomheden også sidenhen udviklede sig gunstigt i egnen omkring Bogense. Andre dele af jordbruget havde i visse år store vanskeligheder; således klagede bogenserne i 1696 over kornmangel, skønt kornpriserne dette år ikke var høje. Byens borgere forlangte af bystyret, at det skulle ansøge kongen om at få del i det korn, der ellers skulle anvendes som skattebetaling. Det anføres, at der var stor mangel på brød i byen. Årsagen var dog tilsyneladende ikke misvækst på markerne; Literis Mando skriver: »Intet korn førtes til byen, men indskibedes af bønder, prangere, præster og proprietærer, »så at byens hele næring var ødelagt;« thi det var ikke blot med korn, der dreves forprang, men også med brændevin, tobak og øl. Ligeledes klagedes over brændemangel, da byen selv intet havde og de omboende ingen ildebrand ville afhænde.« Vi møder her igen landprangen, handel uden for byen, som var stridende mod byens privilegier, og vi møder en modvilje fra omegnens bønder mod at sælge til bogenserne. Forholdet mellem land og by var tilsyneladende ikke godt i disse år, hvilket bekræftes af et forbud ligeledes fra 1696 mod at udleje gårdsejer til udenbys boende; grunden skulle være, at tidligere udenbys lejere havde forsømt at vedligeholde hegnet omkring markerne. De ovenfor omtalte vanskeligheder har givetvis været stærkt medvirkende til, at vicebyfoged Albert Friis året efter rejste til København for at søge byens forhold forbedret (se side 102).

Ud over de menneskeskabte vanskeligheder må også omtales de ugunstige na-

turforhold, som af og til generede jordbruget ved Bogense. Vi hører fra flere år om oversvømmelser, som simpelthen isolerede byen fra omverdenen. I 1715 skriver Literis Mando således, »at man for at komme ud til byens 81 gårdsejer måtte passere et par »Saltvande«, og undertiden forhindrede havet al samfærdsel i flere dage.« Disse oversvømmelser har også ødelagt afgrøder og har kostet adskillige dyreliv, så produktionen fra det lokale landbrug er blevet kraftigt forringet. Indberetningen fra 1735 kommer også ind på kommunikationsproblemet; det hedder i § 8 i indberetningen:

»Her til byen er nogle omfløte øer, som dog mest kan kiøres til undtagen ved høivande. Derpå er god sædeland, men er besværligt at komme dertil og fra fordi ingen dæmninger er for vandet, som dog lettelig kunde giøres, hvis indbyggerne formåede bekoste det.«

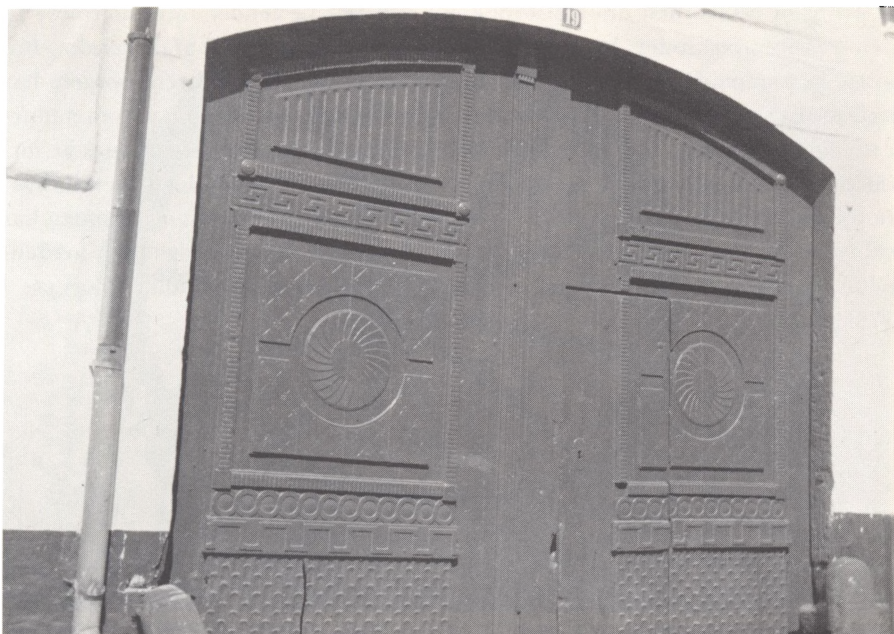
Der har på markerne omkring byen været dyrket de almindelige kornsorter, fortrinsvis byg og rug; der har som nævnt været nogen gartnerivirksomhed, og der har været betydelige arealer udlagt med græs og desuden områder, der lå hen som brakmark. Som et kuriosum kan nævnes en kongelig befaling fra 1741, som bestemte, at 1/6 af enhver købstads jorder skulle besås med hampe- eller hørfrø eller bruges til tobaksplantager; formålet med dette var fremskaffelse af råvarer til tekstilindustri og tobaksforarbejdning i byerne. Resultatet synes ikke at have været overvældende for Bogenses vedkommende, selv om vi har efterretninger om eksistensen af 2 tobaksspindere i Bogense allerede i 1735.

Det ser ikke ud til, at fiskeriet har spillet nogen afgørende rolle som erhverv på dette tidspunkt. I indberetningen fra 1735 nævnes fiskeriet ikke med et ord; det betyder ikke, at man kan slutte, at der ikke foregik fiskeri fra Bogense, men det må antages, at fiskeriet kun havde et mindre omfang og først og fremmest foregik med selvforsyning for øje og ikke med henblik på en egentlig handel med fisk.

Retten til at drive *håndværk* var gennem byens privilegier et monopol for denne på samme måde som handelsvirksomhed. Håndværkets udøvere indtog dog en lavere stilling i byen end købmændene, der drev handel; oprindeligt havde håndværkerne således ikke adgang til byens råd, hvilket måske skyldes, at en af rådets væsentlige opgaver var at kontrollere og fastsætte håndværkernes priser. Håndværkerne var i den ældste tid kun sjældent selvstændige producenter, men lønarbejdere uden butik, lager og værksted. Ofte rejste de fra sted til sted og drev deres håndtering. Smeden er den ældste fastboende håndværker, og han var tillige en slags doktor, der trak tænder ud og behandlede buldne fingre og andre småskavanker. Han var tit en dannet mand, der kunne både læse og skrive.

Efterhånden kom der dog flere fastboende håndværkere i byerne, og for at værne om deres status og deres økonomiske interesser blev det almindeligt at op-

To eksempler på arbejder af den såkaldte »á la grecque-snedker« i Bogense. Døren findes i ejendommen Sct. Annagade 17 og porten i Østergade 19, Den gamle Købmandsgård. (Emmy Larsens samling.)

rette gilder og lav, som havde monopol på udøvelsen af håndværksvirksomhed inden for byens grænser. Denne bevægelse startede allerede i begyndelsen af 1400-tallet, og fra 1480 har vi vidnesbyrd om eksistensen af et gilde i Bogense, Vor Frues Gilde. Beviset findes i Rigsarkivet i form af et brev med følgende ordlyd:

»Erich Nielsen, oldermand i Boenszegille, Tord Oluffsen, stolsbroder szam-mestetz, kiender og kundgiørisz i dette worth obne breff, alt wi haffur annom-midt oppaa wor frues vickariis gildes vegne i Boensze off hederlig och wellbiur-dig mand Henniche Jenssen off Sandager helffiærdszindztruffue (?), wellbiurdig quinde Mette hans hustru, som nu død er til gildet gifvet hafde och sig skyldig kiendte paa hendes yderste tiid. Thi lade wi forscreffende Henniche Jenssen och alle forneffnede fru Mettes arffvinger alting, som tilforn, fri, ledig och løsø for all ydermere kraff og tilhold i nogen måde. Til vidensbyrd bruge wi woris ind-segle mitt andre fleres dannemænds etc.

Screffiern i Boensze 1480 på pindszegildes dag.«

I brevet forekommer både oldermanden og hans hjælper, stolsbroderen. Der er ikke tvivl om, at oldermanden fungerede som gildets formand, mens der her-

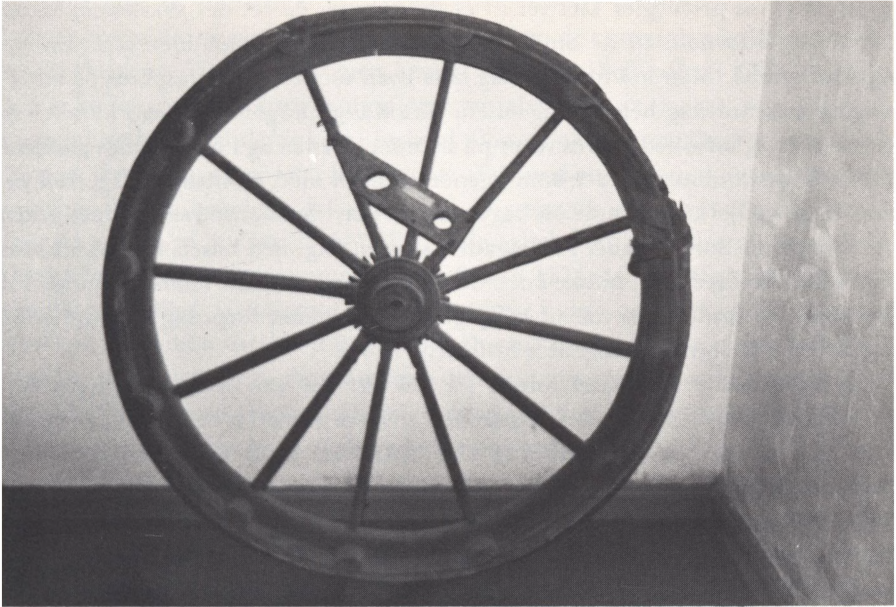
sker nogen usikkerhed om stolsbroderens stilling. Vi kender intet nærmere til den nævnte stolsbroder, hvorimod Erich (Erik) Nielsen var en af de kendte »Bogense herremænd« (se side 44). Det formodes, at de fleste af byens borgere har haft mulighed for at være medlemmer af dette gilde. De senere lav, som dannes i mange købstæder, var forbeholdt købmænd og håndværkere, således at forskellige professioner havde deres eget lav. Imidlertid fremgår det af den tidligere nævnte indberetning fra 1735, at der ikke fandtes lav i byen, og grunden har vel været, at der ikke var mestre nok i de forskellige fag til en egentlig lavdannelse. Indberetningen opregner i øvrigt følgende håndværksfolk i Bogense i 1735:

2 bagere
2 kleinsmede
3 skræddere
1 hattemager
5 skomagere
5 handske­magere
4 snedkere
2 tobaksspindere
1 grovsmed
1 rokkemager
2 tømmermænd
1 hjulmand
1 sadelmager
1 murermester
2 malere

Det bemærkes i indberetningen, at der ikke er nogen slagter i byen, og det hedder videre: »Her har været en, men han måtte bortflytte, formedelst de mange her på landet i nærheden sig opholdende slagtere. Håndværkere ere her overalt kuns i temmelig stand og ikke så, at de kan holde en svend, ingen behøver heller, siden de neppe kan få så meget arbejde, de ikke med deres egne hænder kan gjøre.«

Der er ikke megen optimisme at spore i disse bemærkninger om håndværker­nes vilkår i Bogense i 1700-tallets første halvdel. Tonen er den samme i det følgende afsnit af indberetningen:

»Her findes vel de, som mangler karle og drenge, der kan oppasse deres liden håndtering, når de rejser bort på handlinger, ligesom og de håndværksmestre, som mangler drenge af årsag, at de ikke må flytte bort fra godserne, de ere på og til købstæderne, og når nogen fattig af købstæderne nødes til at tage tjene-

Rebslagerhjul fra Nordfyns Museum. Hjulet, som er ca. 1,5 m i diameter, er sandsynligvis fra 1800-tallet, men typen har været anvendt også i tidligere århundreder. (Foto: Frank Nørgård.)

ste på landet, tilegner proprietæren sig den samme ret på en sådan, som den på hans gods er født. De mange proprietærer gør landet stor skade.»

Vi befinder os i stavnsbåndets periode. Godsejerne havde i 1733 fået staten til at gennemføre stavnsbåndet, der betød, at indbyggerne på landet var bundet til det gods, hvor de var født, fra det 14. til det 36. år. Godsejerne var således sikret den nødvendige arbejdskraft til jordbruget; til gengæld kunne det knibe med at skaffe arbejdskraft til byerne, tilsyneladende også til Bogense, selv om aktiviteten her ikke var den allerstørste; det hedder således i paragraf 4 i indberetningen:

»Her er ingen fabriquer eller manufakturer. Postmesteren har på 2. år holdt en reformeret, som planter tobak. Her menes at have været en klædemanufaktur, da stampemøllen var i stand, men ingen er nu, som derom kan give nogen forklaring. Her var ellers god lejlighed til at indrette en stampemølle, men ingen er her, som dette værk kunne fortsætte af mangel på penge.»

Det formodes, at stampemøllen har ligget ved Adelgade på det sted, hvor Vestergade i vore dage udmunder i den. Vi har tidligere omtalt en anden mølle ved bybækken ved St. Jørgens Kapel (se side 47); denne mølle fandtes stadig og var kendt under navnet Kapelsmøllen.

Fra gammel tid var *handel* det centrale erhverv for købstæderne. De havde

gennem deres privilegier fået ret til at holde torv, en ret der markerede deres særstilling i forhold til de omliggende landdistrikter. Byen blev centrum for egnens handel. Man må forestille sig hele byen som en stor salgsplads på torvedagene hver torsdag hele året igennem. Fra tidlig morgen var byens handlende på benene og udstillede deres varer på skamler, bænke og i boder langs gaderne for at friste landboerne, der kom agende til byen med grøntsager, æg, fedevarer, frugt og fjerkræ. Handelen begyndte, så snart bønderne var kommet inden for byporten. Borgerskabet i Adelgade forsynede sig med husets fornødenheder lige uden for døren; ja, måske kneb det endda med at holde handelen inden for byporten, vi støder som nævnt hyppigt på fænomenet forprang (handel uden for byen) i kilderne til Bogenses historie.

Egentlig skulle al handel foregå på Torvet; der var oprindelig ingen butikshandel. Torvet var omsætningsstedet, hvor priserne blev fastsat af borgmester og råd, og hvor toldafgifterne blev opkrævet. Også varer, der kom med skib, skulle »opstables« på Torvet, så afgifterne kunne beregnes og erlægges i fuldt omfang. På de store markedsdage var omsætningen endnu større end på torvedagene. Når der var marked, havde også fremmede købmænd og håndværkere ret til at handle i byen, selv om det som regel indskrænkede sig til en gros handel, og selv om de ikke måtte handle indbyrdes. Det kræver dog ikke meget fantasi at forestille sig, at reglerne er blevet omgået i ikke så få tilfælde. Sikkert er det, at markederne var vigtige for byen; de betød indtægter for byen, for dens håndværkere og dens købmænd. Vi kan erindre om, hvorledes byfoged Albert Friis i 1697 udvirkede kongelig bevilling til afholdelse af et årligt kvægmarked ved stampemøllen den 21. oktober og et hestemarked på Torvet hver torsdag i fasten.

Både for byen og for staten var handelen således en vigtig indtægtskilde. I det følgende skal de forskellige skatter og afgifter omtales nærmere. Der var for det første consumptionsskatten, som var en afgift på forbrug af indenlandske varer; den blev opkrævet af alle varer, som førtes til byen, af en af byens borgere, consumptionsforgageren. Der var også en afgift på tjenestefolk, på kvæg - der betales 8 sk. pr. hest, okse eller ko, på formaling af korn og på vielser, den såkaldte kopulationsafgift. Kornformalingsafgiften betales med 2 mk. for hver tønne hvede og 8 sk. for hver tønne rug og byg; for bedre at kunne kontrollere denne afgift var der i Bogense indrettet en hestemølle, som blev trukket af 2 blinde heste. Udtrykket accise anvendes også om den del af consumptionen, der opkrævedes af varerne, der førtes til byen; heraf følger betegnelsen accisebod for det hus, der lå ved byens udkant, og hvorfra afgiften blev opkrævet. Det var i Bogense ved Lykkeledet ved begyndelsen af Østergade, ved Odensevej for enden af Gl. Toldbodvej og ved Strandporten ved Adelgade nr. 10.

Der blev også opkrævet told i købstæderne. Tolden var ligesom konsumtionen

bortforpagtet og undertiden til den samme person. Byerne kunne desuden pålægges ekstraskatter især i forbindelse med krige; de er omtalt i forbindelse med svenskekrigene i 1600-tallet, men kendes også fra 1700-tallet i 1743, 1749 og 1757. Endelig må hartkornsskatten også omtales; det var en skat, som alle jordejere måtte betale af deres jord i forhold til areal og bonitet. Det var naturligvis først og fremmest staten, der havde gavn af disse skatter, men mange købstæder oppebar dog en betydelig del af accisen; Bogense fik som nævnt (s. 102) bevilgning på en del af accisen i 1697. Følgende tabel viser udviklingen i consumptionen for Bogenses vedkommende fra 1672 til 1721; tallene afspejler den langsomme udvikling, vi tidligere har konstateret; i visse perioder er der nærmest stilstand og i andre direkte tilbagegang. Der må dog nok tages et vist forbehold over for den usikkerhed, der kan være omkring disse tal, en usikkerhed der ligger dels i selve opgørelsen af tallene, dels i graden af kontrol ved selve opkrævningen og dels i størrelsen af den ganske omfattende landprang.

Consumption fra Bogense 1672-1721

		Consumptionsforpagter
1672	230 rdl.	Borgmester Hans Jørgensen
1673	400 rdl.	
1674	480 rdl.	
1675	500 rdl.	Jørgen Hansen
1676-80	500 rdl. årligt	Borgmester Hans Jørgensen
1681-83	700 rdl. årligt	Peter Friderichsen
1684-86	420 rdl. årligt	Jørgen Hind
1687-88	420 rdl. årligt	Jørgen Hind og Mathias Bolt
1689-90	830 rdl. årligt	Jep Hansen
1691-92	700 rdl. årligt	Søren Griis
1701-03	700 rdl. årligt	Jørgen Hind og J. Vederking
1704-06	900 rdl. årligt	Jørgen Hind
1707-09	1000 rdl. årligt	Jørgen Vederking
1710-12	700 rdl. årligt	Jørgen Vederking
1713-15	600 rdl. årligt	Jørgen Vederking
1716-18	1050 rdl. årligt	Laurits J. Hiort og P. Mathiesen
1719-21	600 rdl. årligt	Laurits J. Hiort

Fra omkring 1700 dukker imidlertid en række betydelige købmænd op i Bogense. Hertil hører Jørgen Vederking, som netop er nævnt i tabellen ovenfor, og som tidligere er omtalt i kraft af sin postmesterfunktion (se side 121). Vi er i besiddelse af ganske fyldige oplysninger om Jørgen Vederkings virksomhed i disse år. Således beretter Vedel Simonsen i »Samlinger til Elvedgaards Historie« bd. 2 følgende:

Her ved Gl. Toldbodvejs udmunding i Odensevej opkrævedes afgifterne af de forskellige varer, som førtes til byen. (Foto: Nordfyns Museum.)

»I årene 1706 til 8 var der strid mellem byfoged A. Friis og konsumtionsforvalter J. Vederking (hvis broder Ulrich Sidsker var stempelpapirsforvalter) i Børgense, idet denne, på grund af at han var postmester, ville unddrage sig fra deltagelse i byens byrder med de andre borgere, hvorfor kongen også igen fratog ham postmesterembedet, da byen meget vel kunne behjælpe sig med den hidtilværende bipost. Under denne sag fremkom en del oplysninger om byens daværende handel. Kornmålerbogen udviste således, at han 1706 havde udskibet til Norge med M. Jensens kreyer (en skibstype) fra landet 145 tdr. rug og fra ham selv 45 tdr. rug og 200 tdr. malt; til en skipper af Flensborg 400 tdr. malt og 6 tdr. byg; til skipper Hans Mikkelsen 22 tdr. malt; til H. Richter i Fredericia 84 tdr. malt; til H. Lorenzen 36 tdr. byg og til M. Sørensen 8 tdr.; *i alt 846 tdr.*

Ligeledes 1707 til Th. Jensen 354 tdr. malt; til J. Zedin af Åbenrå 100 tdr. malt; til H. Richter 18 tdr. malt; til R. Henriksen af Flensborg 67 tdr. malt; til J. Jensens skude af Odense 45 tdr. malt; *i alt 575 tdr.* og i begge år 1430 tdr. foruden en ladning her og der i byen samt udskibede æbler osv.

Desuden havde han ifølge søtolderens beretning over, hvad han i disse år havde fortoldet, 1706 udskibet på Norge 90 tdr. rug, 200 tdr. malt, 2 tdr. gryn, $3\frac{1}{2}$ skæppe flæsk, 200 alen hjemmegjort lærred; og derimod fra Christiania (det senere Oslo) modtaget 200 granboer (granfjælle), 2 tylt enkelte tolvalinger, 2 tylt

tialinger, 100 strålægter og 2 favne birkeved; dernæst udskibet på Norge 120 tdr. malt, 30 tdr. rug, 1 skæppe flæsk, 1 skæppe ost, 2 tdr. mjød, 200 alen hjemmegjort lærred, og igjen fra Norge bekommet 4 skæpper og 1 lispund stangjern, 160 boer, 100 strålægter, 3 tylt tolvalinger og 1 favn birkeved. Dernæst udskibet til København 28 ¹¹/₁₆ tønne smør, 4 skæpper og 4 lispund flæsk, 12 tønner æbler, 9½ skæppe ost, 7 lispund talg, 100 pund kommen, 2 lispund annis, 1 tønne gryn, 45 tønner mjød, som skulle til Islands fornødenhed.

1707 dernæst udskibet med skipper Fahnø til København 13¾ tønne smør, 22 tønner saltet kød, 24 lispund røget kød, 3½ tønne rugmel, 1½ tønne gryn, 2½ lispund ost, 2½ skæppe flæsk, 3 voll (= dialekt for ol = 80 stk.) æg, ½ lispund voks, 175 alen hjemmegjort lærred, 9 barkede huder; endvidere 10 skæpper flæsk og en tønne saltet kød. Derpå til Norge 354 tdr. malt, 10 tdr. mjød, 1½ skæppe flæsk og 1 tønne kornbrændevin. Derimod modtaget fra Larvik 200 boer, 5 tylter tialinger, 5 tylter syvalinger, 100 strålægter, 4 skæpper stangjern og 2 favne ved. Dernæst udskibet i interessentskab 210 tdr. malt, 90 tdr. rug, 1 skæppe flæsk, 3 skæpper ost, 10 lispund røget kød og 2 ankre kornbrændevin. Derpå modtaget fra Tønsberg 100 vrugboer, 600 strålægter, 12 tylter syvalinger, 12 skæpper stangjern og 2 favne brænde. Dernæst udskibet til København 30 tdr. kød, 14 tdr. smør, 6 skæpper flæsk, 11 tdr. mjød; endvidere 20 tdr. smør, 2½ skæppe ost, 3 tdr. kød, ½ tdr. æbler, 1 tønne boghvedegryn, 12 lispund talg, ½ skæppe flæsk, 3 ottinger agurker, 1½ tønne enebær og 5½ lispund voks. Derimod fået fra Flensborg 1 oksehoved fransk vin og 1 oksehoved fransk brændevin. At han desuden har handlet med silke, fløjl og slør, ses deraf, at man klager over, han havde formået nogle borgere i byen til at attestere det modsatte under løfte at bevirke afslag for byen i konsumtionen.«

Såvidt Vedel Simonsen om datidens storkøbmand i Bogense. De sidste linier i beretningen tyder på, at Vederking nu og da har været lidt for smart i sine forretningsmetoder; oplysningen om hans »falsknerier« kan sammenholdes med hans uvilje mod at betale skat, som vi tidligere har omtalt. Billedet af en økonomisk meget påholdende og lovlig smart forretningsmand toner frem; samtidig må det dog siges, at Vederking åbenbart fik oparbejdet en meget omfattende og alsidig handelsvirksomhed, der må have været byen til stor gavn. Han ejede 4 bøndergårde i Klinte og 7 gårde i Bogense samt den omtalte hestemølle. Han var ivrig for at sikre sine egne og byens rettigheder; det fremgår i flere henseender af det foran omtalte og understreges også af en klage til kongen, som han tog initiativet til i 1707. Det var en klage over omegnens kromænd, »at de ikke toge deres varer fra Bogense, men brændte og bryggede selv.« Det er vel ikke sandsynligt, at klagen har ført til de uheldige forholds ophør, men den markerede i hvert fald Vederkings og bogensernes vilje til at kæmpe for byens ret.

Jørgen Vederking nærrede også omsorg for sine børns opdragelse og uddannel-

se. I august 1713 blev brødrene Hans og Henrik Vederking indskrevet på Odense Katedralskole, og Henrik Vederking blev i 1751 præst i Nykøbing Falster. En anden søn, Christian Vederking omtales i indberetningen fra 1735. Han var født ca. 1705 og var i 1735 postmester i Bogense; han havde altså overtaget faderens gamle stilling. Det hedder i indberetningen: »Han erholdt 29. marts 1727 privilegium på at sælge vin og fransk brændevin i Bogense. Den 15. december 1732 ægtede han Anna Marie Pedersdatter. Den 26. marts 1735 blev han indsat som succederende birkeskriver i Gyldensten birk, (hvilket dog ikke kom ham til gode, idet han døde 1739, 5 år før faderen). Vederkings privilegium m. h. t. salg af vin og fransk brændevin er meget skadeligt for byen, fordi priserne opsættes, og varerne er slette.«

Man kan i denne forbindelse ikke lade være med at tænke på Ludvig Holberg og snobberiet for det franske, som vi kender det fra hans komedier. Man aner, at dette snobberi er nået helt til Nordfyn til Bogense og til de omkringliggende herregårde. De franske varer kunne købes hos købmand Vederking i Bogense; vinen og brændevinen var fransk, og den var fornem, og det var tilstrækkeligt, selv om den måske smagte afskyeligt, dels fordi Vederking havde indkøbt en dårlig kvalitet til billig pris og dels på grund af den lange transport under ugunstige vilkår fra Frankrig til Danmark.

Parti fra Adelgade med Bryggergården, Adelgade 44 i midten. Billedet er fra slutningen af 1800-tallet, hvor det stadig var en begivenhed at skulle fotografere. Forretningsskiltet ved siden af Bryggergården tilhører urmager I. H. Klokke. Gadebilledet er givetvis moderniseret på flere punkter i forhold til 1700-tallets, men den sammenhængende bebyggelse har været der gennem århundreder. (Emmy Larsens samling.)

Vederkings virksomhed har betydet et opsving i handelen på Bogense i begyndelsen af 1700-tallet, men det ser ud til, at denne opgang har været kortvarig. I hvert fald afslører indberetningen fra 1735 en meget dårlig tilstand for handelsvirksomheden i byen. Det hedder:

»Her er ingen laug, fordi der ikke er så mange af hver håndtering, at de kan holde laug. Her er ingen kiøbmænd, som i forrige tider. Efter ansøgning af de 3 kiøbmænd i Bogense, Niels Meldorph, Niels Holst og Jens Brandt, forbødes det 1738 håndværkere og andre uberettigede at drive negotie (handel) i Bogense.«

I 1743 omtales Meldorph i forbindelse med beregningen af dette års ekstraskatter - det hedder om ham: »nogen næring, men lever i fattigdom, de har mest tømmer, fjælle, jern, salt, tjære og undertiden lidet gewürtz (krydderi). De køber korn af skibe samt lidt fedevarer, hvorudi al deres handel består.«

Endelig har beretningen fra 1735 nogle bemærkninger, der viser noget væsentligt om Bogenses problemer på dette tidspunkt: »Med Flensburg har i nogle åringer herfra været en god kornhandling, men nu lidet eller intet. De siger, at de får bedre køb på Sjælland og hos dem selv end her.

Den onde ladeplads her hindrer dem og.«

Især den sidste bemærkning om »ladepladsen« er interessant; allerede i 1735 var man klar over, at de dårlige besejlingsforhold var et stort handicap for byens handel. Problemet måtte imidlertid afvente sin løsning til næste århundrede.

Der var også i det gamle Bogense erhverv, som i vore dage ville falde ind under begrebet *servicefunktioner*. Hertil hørte stillingen som vægter. Før vægtertjenesten blev fast, blev den besørget af byens borgere som et borgerligt ombud, der påhvilede alle eller næsten alle. Fritagelse herfor var en begunstigelse, der kun tilfaldt ganske få som f. eks. »de Bogense Herremænd«; selv rådmænd måtte acceptere denne pligt, som de dog havde mulighed for at leje en mand til at udføre. I 1698 fik byen sin første fastlønnede vægter, som skulle råbe 3 gange om natten, klokken 10, 12 og 3; første og sidste gang skulle han tillige ringe med rådhusklokken. Lønnen var på 3 skil. for en sommernat og 4 for en internat. Vægteren bar uniform, mørkeblå frakke eller kappe, og på brystet havde han kongens navnetræk i messing på rød bund. Om livet bar han et læderbælte og på hovedet en kabuds eller kasket. Han var desuden udstyret med syvstjerne, en fløjte og en lygte. De fleste vægtere var vel trofaste på deres post, men der var dem, der tog sig bestillingen let, og det fortælles således om en Bogense-vægter, at han tidligt på aftenen lirede alle vægterversene af på én gang for siden at holde sig i ro resten af aftenen. Vægterne havde som regel et andet erhverv om dagen som håndværker eller arbejdsmand.

Fra gammel tid havde der været folk beskæftiget med færgefart fra Bogense til Jylland. Ved 1600-tallets slutning var der problemer med overfarten. Literis Mando skriver under 1697: »Samtidig besluttede bogenserne at oprette en selv-

Den sidste vægter i Bogense. Billedet kan kun dateres omtrentligt, idet det må være fra Chr. IX's tid (1863-1906), således som det fremgår af kongeemblemet på vægterens bryst. Uniformen er identisk med tidligere tiders vægteruniform. (Emmy Larsens samling.)

stændig færgefart fra Bogense til Helleborgmølle; thi siden Bogense rådmand, Mathias Bolt, var bleven borgmester i Middelfart og havde fået monopol på færgefarten over Lillebælt, havde Bogense færgevæsen kun været en filial af det middelfartske, der selv kunne være mådelig nok, men Bogense færge, der førtes

af Bogense fiskere i borgmester Bolts tjeneste, var så ussel, at den knap kunne sætte folk, endsige heste og vogne over, og følgen deraf var, at de rejsende nu foretrak et mindre onde for et større, med andre ord Middelfart færge for Bogense båd.« - Og der fortsættes under 1698: »De søfolk eller fiskere, som havde forpagtet Bogense færge af borgmester Bolt i Middelfart mulkeres for forsømmelighed.« Efterhånden kom der dog mere skik over færgevæsenet, og under 1711 nævnes 7 færgemænd i Bogense; det var dog ikke ruten til Helleborgmølle, som blev opretholdt, men den oprindelige til Klakring, som Mathias Bolt siden mistede retten til. Ruten blev under primitive forhold opretholdt for Bogense igennem hele 1700-tallet og beskæftigede således et antal færgemænd, der hyppigt kombinerede dette arbejde med fiskeri. I 1714 sejlede hele 4 både på færgeruten, men det er vel sandsynligt, at disse både også har haft andre funktioner, f. eks. fiskerimæssige.

Der var også i 1600- og 1700-tallet steder i Bogense, hvor tørstige sjæle kunne læske ganen. Det almindelige var tilsyneladende, at krohold, brændevinsbrænding og købmandsskab eksisterede i samme hus; værtshusene var som oftest et led i en større helhed, og det foreliggende kildemateriale om byen giver ikke mulighed for nogen præcis registrering af antallet af værtshuse eller udskænkingssteder på denne tid. Vi ved imidlertid, at de var der, og vi ved også, at kongemagten havde sat visse minimumsnormer, som skulle overholdes i alle byer. I 1695 befalede Christian V således, at der i købstæderne skulle oprettes i det mindste ét værtshus inden Mikkelsdag. Værtshuset skulle ligge på et bestemt sted i byen, med magelig ind- og udkørsel, fire værelser, gode rene senge, fornødne ildsteder, tætte og velforvarede vinduer og døre, gårdsrum og stalde til seks par heste, skjul til tre karrosser og al anden magelighed til de rejsendes nødtøft. For døren skulle ophænges et skilt med byens våben og påskrift, at der var et offentligt værtshus. I et sådant åbent værtshus skulle altid være forråd på god æde og drikke, lys og ildebrand, havre og foder, alting så godt som byens bedste borgere det kunne have i deres egne huse. Fire gange årligt skulle magistraten besigtige værtshuset og være berettiget til at idømme herbergeren fra 4 til 16 lod sølv for mangler.

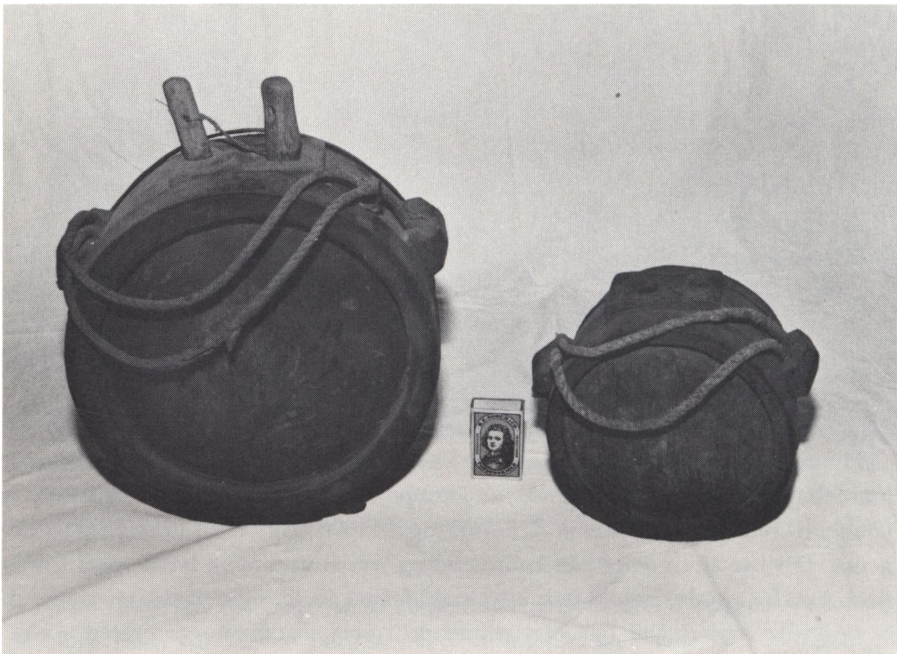
Der har været en del mennesker beskæftiget inden for denne »servicesektor«; i 1711 var der 3 brændere og øltappere i byen. Vi ved ikke, hvor mange folk der har arbejdet hos dem, men vi ved, at antallet af brænderier i byen stiger stærkt gennem 1700-tallet, således at der omkring år 1800 fandtes 34 brænderier i Bogense. Det var almindeligt, at købmænd og værtshusholdere havde eget brænderi, hvorfra produktionen dels udskænkedes på stedet og dels solgtes videre til brug andre steder. Der har tilsyneladende været en del »uorganiserede« virksomheder på dette område. Vi hører hyppigt om ulovlig brænding og krohold på landet, og i 1738 klagede 3 købmænd i Bogense over indgreb i deres handels-

rettigheder, hvilket foranledigede kongen til at udstede en befaling, som forbød håndværksborgerne i Bogense at drive købmandsskab eller krohold.

I 1700-tallet var der endnu ikke læge og apoteker i Bogense. Deres funktioner blev fra gammel tid varetaget af bartskæreren. Så tidligt som i begyndelsen af 1500-tallet havde byen en bartskærer. Betegnelsen bartskærer anvendtes til midten af 1700-tallet om barbererne, der tillige fungerede som sårlæger og var autoriserede til at udføre sårbehandling, behandling af knoglebrud, åreladning, tandudtrækning og andre kirurgiske indgreb. De behandlede også syfilis, og i pesttider fungerede de som pestmestre. De måtte ikke behandle indvendige sygdomme, men dette forbud blev ikke altid overholdt, og i virkeligheden var bartskærerne befolkningens læger i dagliglivet.

Ud over de forskellige erhvervsfunktioner, som er omtalt her, var en masse mennesker beskæftiget slet og ret som tyende, dvs. som tjenestefolk i huse og gårde uden præcist afgrænsede funktioner. De kunne når som helst sættes til hvad som helst og var i det hele taget underkastet husherrens forgodtbefindende i næsten enhver henseende.

Nederst i samfundet stod de egentlige *fattige*, der ikke kunne klare sig selv. Til denne gruppe hørte også krøblinge og folk med uhelbredelige sygdomme. I

To såkaldte »lejer«, dvs. transportable ølbeholdere, som kunne tages med på markarbejde el. lign. De viste typer fra Nordfyns Museum er sandsynligvis fra 1800-tallet. (Foto: Frank Nørgård.)

middelalderen havde den katolske kirke taget ivrigt del i fattigplejen, havde uddelt almisser og opretholdt institutioner for de fattige og syge. Ved reformationens gennemførelse i 1500-tallet sank dette kirkelige fattigvæsen i grus, og staten formåede ikke umiddelbart at sætte noget i stedet. Det betød simpelthen, at tiggernes skarer forøgedes. Tiggeriet blev betragtet som et lovligt erhverv, når det blev udøvet inden for et begrænset geografisk område, sædvanligvis det sogn, hvor tiggeren var hjemmehørende. Ved loven om fattigforsorg af 1708 forlod man dette princip og gik over til en egentlig offentlig fattigforsorg. Enhver, der ikke var i stand til ved egen hjælp at erhverve sig det fornødne til livets ophold, kunne henvende sig til myndighederne på det sted, hvor han boede, og anmode om understøttelse. Det gjaldt dog ikke personer, »som ved drukkenskab eller andre laster havde forårsaget sig selv armod«; sådanne personer skulle sendes til pesthuset i København. Midlerne til fattigforsorgen blev bl. a. tilvejebragt ved, at købstadsboerne på en liste skulle optegne, hvor meget de af egen fri vilje ville give som gave til de fattige; magistraten kunne opkræve yderligere midler af borgerne, hvis det var nødvendigt.

I den katolske tid havde der været en Sct. Jørgensgård i Bogense, hvor de fat-

Dette hus lå sammenbygget med den nuværende Trægård ved enden af Kirkestræde. Det fungerede som enkebolig for »folk af bedre stand« og var i en årrække beboet af byfoged Friis' enke. Det blev nedrevet kort efter århundredskiftet. (Emmy Larsens samling.)

tige kunne søge hjælp. Sct. Jørgen var de svages og hjælpeløses beskytter; hans gårde lå altid udenfor byerne, således i Bogense ved bybækken ude på Kapelsmøllemarken. Til gården var knyttet et kapel, og præsten ved dette kapel var gårdens forstander. Gården var ikke alene bestemt for syge og fattige fra byen, men også fra omegnen, hvorfra almisser blev indsamlet til gården. Også folk, der selv kunne betale, blev optaget på gården. Dens beliggenhed uden for byen skyldtes frygten for spedalskhed, idet også spedalske blev isoleret og plejet på Sct. Jørgensgården. Alle patienter måtte aflægge det sædvanlige munkeløfte om fattigdom, kyskhed og lydighed.

Efter reformationen bortfaldt også den gejstlige fattigforsorg i Bogense, og tiggeriet tog et voldsomt opsving, indtil den omtalte reform af 1708 blev gennemført. Fattigvæsenet blev herefter styret af en inspektion, bestående af sognepræsten, et medlem af magistraten og 2 eller flere borgere. Denne inspektion var igen indordnet under en amtsfattiginspektion, bestående af amtmanden og biskoppen. Fattigforsorgen hvilede som sagt på frivillige bidrag; det skal imidlertid nævnes, at frivilligheden nok var noget illusorisk, idet den, der glemte at yde bidrag, fik sit navn oplæst fra prædikestolen i kirken. Gennem tiderne skænkede velhavende borgere endvidere betydelige pengesummer til de fattige i form af legater samt ejendomme, dels til bolig og dels således, at fattige skulle nyde den årlige lejeindtægt af dem. Først i 1835 fik byen en egentlig fattiggård.

Legater for byens fattige fra 1700-tallet

1. Andreas Christensen Hjorts legat af 29. sept. 1711, 80 rdl. forrentes til fordel for de fattige.
2. Mathias Borrings legat fra året 1733 på 40 rdl., forrentes til fordel for de fattige.
3. Gottfried Lundagers legat af 10. april 1764 på 100 rdl., hvis rente tilfalder de mest lidende almisselemmer.
(Lundager var blevet præst i Bogense i 1750.)
4. Anne Marie Hunderups legat. 2 gårdsejer på Bogense Bymark, nr. 74 og 75, af hvilke den årlige leje eller afgift, som ved legatets stiftelse var 10 rdl. årligt, skulle tildeles nødtrængende fattige i Bogense.
5. Madam Lundagers legat af 2 gårdsejer i samme øjemed som det ovenfor nævnte ved gavebrev af 29. okt. 1776. (Hun var pastor G. Lundagers hustru.)
6. Jens Brandts og hustrus legat (Neder Mølle) er også 2 gårdsejer på Bogense Bymark til byens fattige ved gavebrev af 10. marts 1776. (De sidstnævnte 4 gårdsejer udgør tilsammen ca. 30 tdr. land og blev i henhold til kgl. resolu-

tion bortsolgt i 1810; det indkomne beløb indgik herefter i stiftets offentlige midler.)

7. Madam Bøgvads legat på 100 rdl. efter gavebrev af 11. november 1776 til byens fattige. (Hendes mand var tolder og postmester i Bogense.)
8. En ubekendt har ifølge fattigprotokollens udvisende under 1. juli 1777 skænket 34 rdl., hvoraf 10 skal uddeles straks og de øvrige 24 sættes på rente.
9. Jens Jørgensens legat er en gave på 400 rdl., som indestår hos købmand Borring mod 1. prioriteten i 4 gårdsejer. Gavebrevet for denne kapital, hvis renter tilfalder de mest trængende og husarme i Bogense, er dateret 25. juli 1777. Jens Jørgensen har givet endnu et legat på 200 rdl. efter gavebrev af 15. juli 1772. Renten anvendes til vedligeholdelse af det af legator skænkede fattighus på Torvet til 4 fattiglemmer.
10. Kammerråd Niels Basses legat på 20 rdl. skal uddeles til Bogense købstads mest fattige og nødlidende husarme. Legatet er oprettet ved testamente af 18. juni 1764.
11. Foruden de allerede anførte legater erholdt Bogense fattigvæsen i årene 1781 30 rdl. for et solgt fattighus og 1805 150 rdl. efter almisselem Maren Holm, for hvilke kapitaler man erhvervede huset på Torvet nr. 150.

BOGENSES OMVERDEN

Byens beliggenhed ved havet har fra gammel tid været afgørende for forbindelserne til omverdenen. Oprindelig var søvejen den foretrukne forbindelseslinie til den store omverden. At byen var en søfartsby fremgår af 2 faktorer: Byens kirke og byens våben. Kirken er viet til fiskernes og søfolkenes skytshelgen, Sct. Nikolaj, og byens våben er et skib for fulde sejl.

Der blev sejlet til og fra Bogense, men det store problem var naturligvis savnet af en havn. Gennem århundreder klarede man sig uden; kun fladbundede både kunne løbe ind, mens selv små skibe måtte ligge et godt stykke fra stranden og lade og losse deres varer. I den tidligere anførte indberetning om forholdene i Bogense i 1735 hedder det: »Skibsfart er her god nok, men en besværlig havn besynderlig om vinteren, får fartøjerne meget ondt at komme til og fra skibene, siden her er en lang vej med flad vand fra havnen til landet, siden de mest må gå i vandet, siden her ingen skibsbro er.« Sejladsen var for så vidt ganske omfattende, ellers havde der jo heller ikke været noget problem, men skibene, der besejlede Bogense, var små; den største ladning, vi kender fra 1700-tallet, var på 489 tdr. korn i en galease, der tilhørte Jørgen Fahnøe i Bogense i 1771. Det normale var tilsyneladende skibe med 200-300 tdr. I 1771 var i alt 7 skibe hjemmehørende i Bogense. De gjorde som regel 4-6 rejser om året til Norge, København eller Flensburg. Dertil kom færgefarten på Jylland, hvor der eksisterede et konkurrenceforhold i forhold til andre overfartsmuligheder (se side 134-135). Hvis Bogense-færgen skulle hævde sig i konkurrencen, var forbedrede anløbsforhold en nødvendig forudsætning.

Der har fra middelalderen været 2 færdselslinier over Lillebælt; den nordligste af disse udgik fra det nordvestlige hjørne af Fyn mod egnen omkring Vejle eller Horsensfjorden. Allerede i kong Valdemars jordebog omtales denne rute, idet det påhvilede herredets befolkning at være i stand til at føre kongen med følge over bæltet. Kongen havde jordbesiddelser på begge sider af bæltet, således Harritslevgård ved Bogense. Når kongen ønskede at benytte denne rute, var det for hurtigt at kunne nå frem til den gamle hovedvej gennem Jylland ved Jelling. Langt op i tiden blev overfarten fra Bogense til Jylland benyttet af travle rejsende, der skulle videre til det nordlige eller centrale Jylland. Den sydlige

Den gamle Købmandsgård i Østergade. Gården fremtrådte i løbet af 1700-tallet som en helhed efter sammenbygning af flere mindre gårde. Den nordlige del nærmest rådhuset er den ældste i typisk renessancestil. Gården blev i 1760 købt af Søren Borring, som drev en omfattende forretning herfra. (Emmy Larsens samling.)

færdselsvej over Lillebælt var Assens-Årøsund, mens den vigtigste sidenhen, Middelfart-Snoghøj-ruten, er af meget yngre dato.

Der var store problemer for færgefarten på Bogense i 1700-tallet. Materiellet var dårligt og anløbsforholdene absolut utilfredsstillende. Man var heller ikke forskånet for uheld. I 1780 kæntrede færgebåden uden for havnen, fordi mændene vendte med vinden; besætningen reddede sig op på kølen, men bådens eneste kvindelige passager druknede. I en indberetning fra 1789 til stiftamtmanden skriver Bogenses byfoged: »Byens 4 færgemænd har tilforn haft en god færgе eller båd, hvormed de transporterede rejsende til og fra Jylland, Ulykkeligtvis sank den i fjor med mand og alt; de nuhavende ere usle, forlappede gamle både, så samme er i udråb for uduelige, jeg formener underdanig, at ved 2 små nyes anskaffelse og bekendtgørelse deraf ville en del rejsende til og fra Jylland tage herover, hvorved de på den kant, Horsens, Randers etc. kunne spare en deel mil igennem Middelfart, Fredericia, Vejle og Kolding, ligesom dette og vil le ophjælpe handel og håndværkere samt forbedre daglønneres og fattiges kår, især kunne hans Majestæt få det her og i Kerteminde værende magasinkorn be-

Karnappen i Den gamle Købmandsgård i Østergade. Huset havde så ringe dybde, at det kun gav plads til én række værelser. For at bøde på denne ulempe var det almindeligt at bygge karnapper, hvorfra man samtidig havde et glimrende overblik over hele gaden. (Foto: Frank Nørgård.)

qvemmere og lettere transporteret. Men hvorfra fås på et par år et lån af 180 til 200 rdl. dertil? thi heri byen ere mine forestillinger omsonst.«

Fra anden side blev det hævdet, at færgemændene var gamle, fattige og uden tilstrækkelig søkyndighed. Ofte gik det sådan for rejsende fra den jyske side, at de måtte vente forgæves på færgen, der ikke overholdt nogen bestemt sejlplan. Disse forhold var ikke fremmede for passagergrundlaget til ruten, og færgemændene kunne da heller ikke leve af passagertransporten, men tjente flere penge ved at føre korn og varer til og fra skibe på reden ud for Bogense; de havde monopol på denne opgave, og købmændene måtte ikke selv holde pramme dertil.

Mens varerne gik ind og ud over havnen, fik statskassen også indtægter i form af den på varerne hvilende told, både indførsels- og udførselstold. Fra Frederik III's tid har vi en opgørelse over statens toldindtægter fra de fynske købstæder. Tallene er altså fra perioden 1648-1670 og viser klart Bogenses ringe position på denne tid.

Lønnen til Bogense-tolderen var da også kun på 40 rdl., mens f. eks. Nyborg-tolderen tjente 280 rdl. årligt. Bogenses toldere måtte altså nødvendigvis supplere deres indtægter på anden vis, f. eks. gennem brændevinsbrænding og al-

*Statens årlige toldindtægter fra fynske
købstæder i midten af 1600-tallet*

Assens	8.613 rdl.
Middelfart	2.081 rdl.
Nyborg	1.481 rdl.
Kerteminde	965 rdl.
Odense	890 rdl.
Svendborg	593 rdl.
Fåborg	414 rdl.
Bogense	74 rdl.

mindeligt købmandsskab (se side 91). Fra 1700-tallet må især fremhæves familien Bøgvad, som indehavere af tolderembedet fra 1725-55 med Peter Bøgvad og fra 1777-93 med sønnen Christian Bøgvad.

Det skal endelig fremhæves, at der ved midten af 1700-tallet absolut kan konstateres en fremgang for Bogenses vedkommende i forhold til situationen 100 år tidligere, når man sammenligner byens søfartsaktiviteter med andre fynske købstæders. Følgende tabel illustrerer dette forhold:

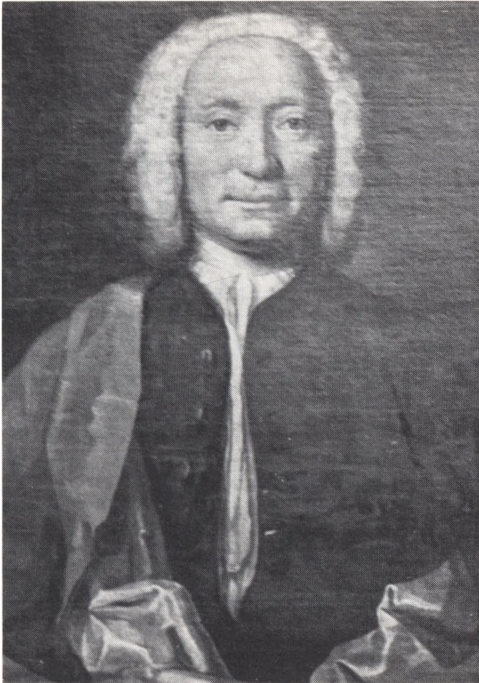
Hjemmehørende skibe i fynske købstæder 1766

Kerteminde	9 skibe med 75 læster*
Assens	7 skibe med 62 læster
Middelfart	5 skibe med 60 læster
Bogense	6 skibe med 58 læster

Der var fra gammel tid også landevejsforbindelse til Bogense. Oprindelig var den vigtigste vej naturligvis forbindelsen til Odense. Fra Odense var denne vej i de ældste tider fælles med landevejen Odense-Middelfart indtil Veflinge og Elved, hvor der lå et klosterherberg til ly for de vejfarende. Herfra gik Bogensevejen over Gamby, Hårslev og Tofte til Sønderport i Adelgade i Bogense. Denne forbindelse var den gamle konge- eller hærvej, ad hvilken kongen rejste, når han gæstede egnen.

Senere skete delingen af vejene lige uden for Odense, idet vejen mod Bogense blev forlagt mod nord over Søndersø og Særsløv. Fra Bogense til Odense førte endvidere den såkaldte Slettens landevej gennem Vester Egense, Nr. Nærå, Krogsbølle og Otterup; denne vej var dog adskillige kilometer længere end forbindelsen via Særsløv-Søndersø. Ad disse veje gik gennem århundreder færdselen til og fra byen; det gjaldt beboernes kørsel med varer til og fra Bogense, og

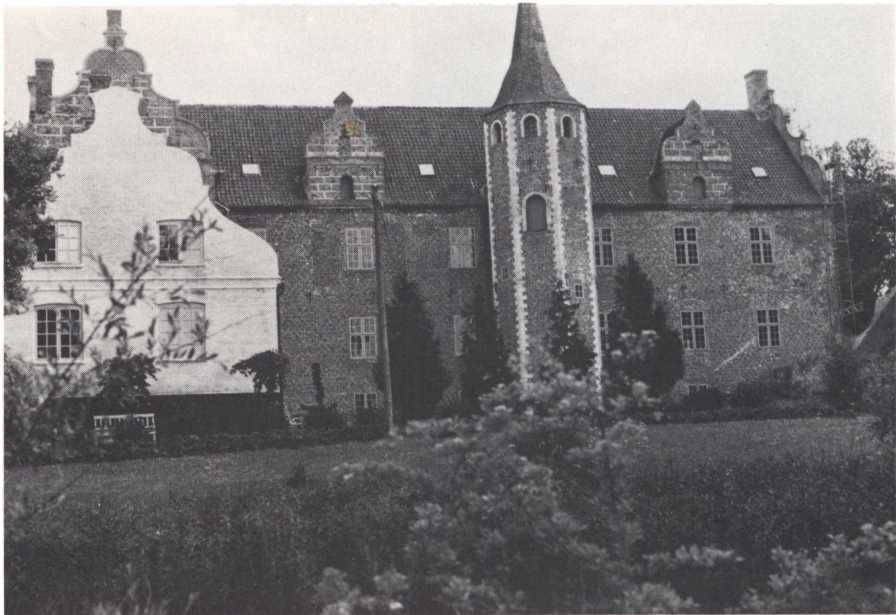
* en læst er lig med ca. 50 tdr. byg

Købmand Søren Borring, som i 1760 erhvervede Den gamle Købmansgård i Østergade. Han var med til at skabe en vis fremgang for byen i denne periode både gennem handel, skibsfart og jordbrug. Han ejede 3 skibe og jord både på Stegø, i Gammelmark og Kappelsmark. Han udvidede købmansgården med et 13 fags pakhus. (Emmy Larsens samling.)

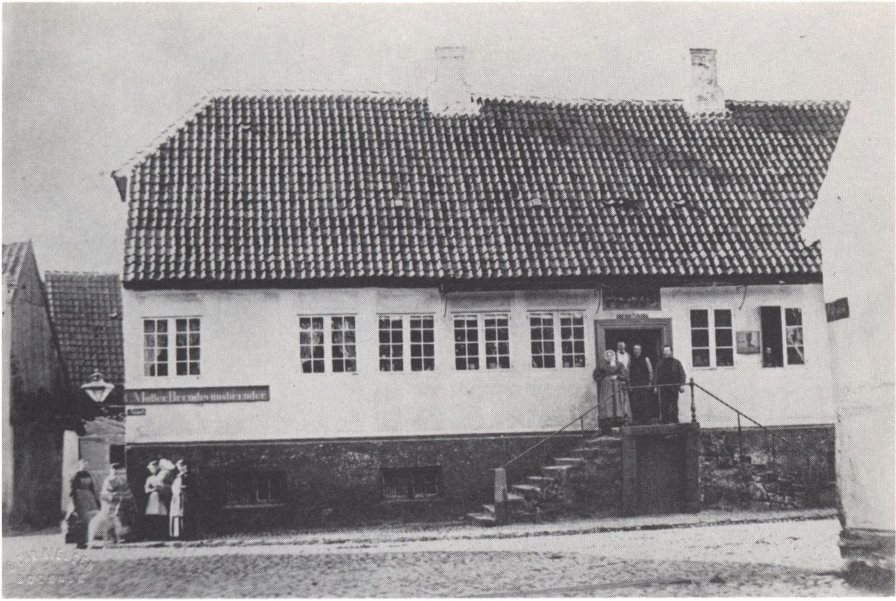
det gjaldt postforbindelsen, som blev oprettet i 1699 mellem Odense og Bogense. Det var i begyndelsen en ridende post, som afgik hver onsdag morgen og returnerede om torsdagen. Før i midten af 1800-tallet blev en lukket diligence indsat på ruten med én daglig tur mellem de to byer.

Forbindelsen til de omliggende store herregårde gik også ad landevejene. Her skal de 3 største og for Bogense mest betydningsfulde gårde omtales nærmere. Allerede i Kong Valdemars Jordebog fra 1231 nævnes *Harritslevgård* som kron-gods og vurderet til 144 mark guld. Noget senere var gården på svenske hænder og omtales som sådan i 1327, hvor Bogense by hørte med til gårdens besiddelser. Sidenhen kom gården igen under den danske krone og var på Erik af Pommerns tid (1396-1439) pantsat til Berneke Skinkel. I 1560 blev godset erhvervet af Jørgen Svave, der købte det med tilliggende bøndergods og møller, 20 gårde og 1 hus i Harritslev by, 1 gård i Smidstrup, 2 møller, 2 enghaver samt landgilden af 10 gårde. Breide Rantzau købte gården i 1589 og byggede i 1606 den nuværende imponerende hovedbygning. Den består af et 3 stokværk højt, anseligt stenhus med svære mure, tårn, gavle og kviste, en kort sidefløj mod nord af grundmur i samme højde, samt i tilslutning hertil et toetages porthus. Efter Breide Rantzaus død i 1618 overgik godset til sønnen Cai Rantzau, der døde i 1623, hvorpå godsets herskerinde blev den for sin skønhed bekendte fru Anne Lykke,

Harritslevgård set fra vest. Den nuværende hovedbygning blev opført i 1606 af Breide Rantzau, oprindelig som et firfløjet anlæg; i dag er kun de to fløje bevaret. Gennem generationer har murene været hvidkalkede, men kalken er nu fjernet, og de er ført tilbage til renæssancetidens udseende. (Foto: Frank Nørgård.)

der nu sad tilbage som enke. Vi har tidligere hørt om hendes eventyr med Christian IV's søn, den udvalgte prins Christian (se side 71-72), der hyppigt besøgte Harritslevgård, indtil kongen lod Anne Lykke fængsle i 1626. I 1631 holdt Cai Rantzau og Anne Lykkes datter bryllup med Laurits Ulfeld, som fik Harritslevgård i medgift. Under denne ejer besøgte Frederik III gården i 1656; Ulfeld tog imod den kongelige gæst med al mulig ærbødighed, og traditionen vil vide, at navnet kongesalen, som nu er knyttet til den store riddersal, har sin oprindelse i dette besøg. Efter Ulfelds død i 1659 blev godset delt mellem forskellige arvinger, og dette førte sidenhen i 1694 til oprettelsen af det såkaldte »Lille Harritslevgård«, som bestod af nogle gårde i Harritslev by. I 1717 kunne Hans Lassen dog igen samle det meste af Harritslevgård; det var dog først Filip Johan Hagedorn, der kunne fejre den triumf at tilbagekøbe »Lille Harritslevgård« i 1722, efter at have giftet sig med Hans Lassens enke. Senere i 1733 blev »Lille Harritslevgårds« bindingsværksbygning nedbrudt og flyttet ind på Bogenses Adelgade, hvor den under navnet »Trappen« gennem mange år bredte sig mellem byens borgerhuse. Efter Hagedorns død styrede enkefru Christiane godset med stor dygtighed og opbyggede bl. a. et berømt stutteri, hvorfra heste blev udført til både Paris, Wien og Sardinien. Hun forskønnede haven og omdannede den ef-

»Trappen« eller »Lille Harritslevgård«, som i 1733 blev opført i Adelgade over for Østergades udmunding i denne. (Emmy Larsens samling.)

ter tidens smag, og hun restaurerede og ombyggede store dele af gården i øvrigt. Fruen på Harritslevgård forstod sig således på de jordiske ting; og at hun ikke glemte det hinsidige fremgår af en prædiken, som præsten i Bogense skal have holdt, og hvori det hed: »Ach, I stakler, I Bogense høns! I skal allesammen syde i helvedes pølsekeddel, men fru Hagedorn, fru Hagedorn, hun sidder højt i himlens sal og ligger til bords med Abraham, Isak og Jacob.« Hun døde 82 år gammel i 1769 og blev begravet i Skovby kirke ved siden af sin mand. Datteren af første ægteskab, Anna Elisabeth Lassen og hendes ægtefælle, oberst Johan Frederik Bardenfleth overtog nu godset, som forblev i denne slægts eje de næste 60 år. Bardenfleth-familien fik et godt ry på egnen og udviste venlighed og hjælpsomhed over for de til godset hørende bønder. I 1829 blev Harritslevgård solgt til grev Bernstorff på Gyldensteen, som inddrog den under grevskabet.

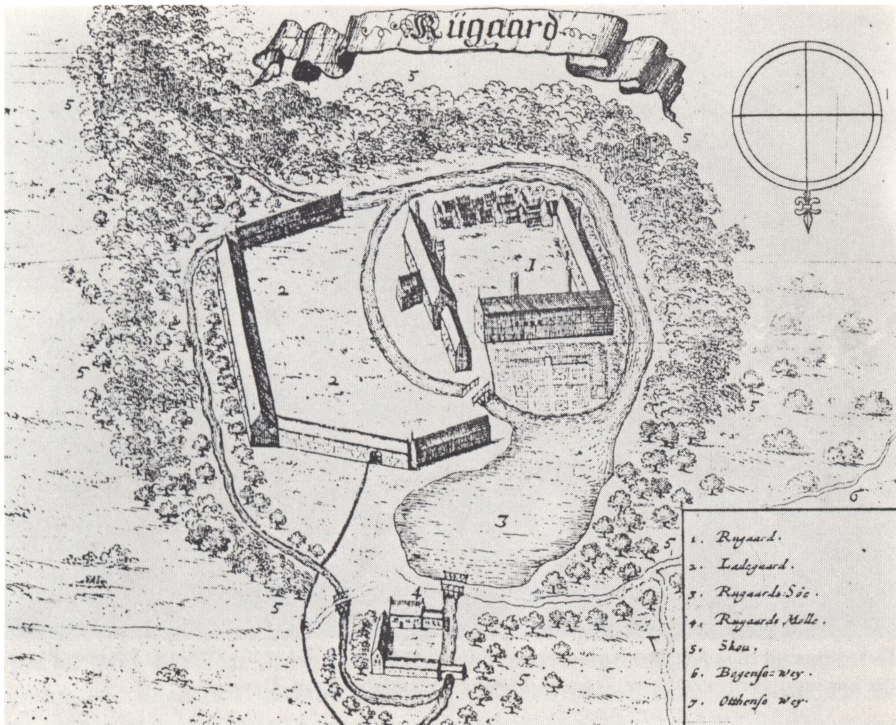
Harritslevgård har gennem tiderne haft stor betydning for Bogense. Byen er vokset op på gårdens jorder og er blevet styret herfra og har været under gårdens beskyttelse. De forskellige ejere har haft betydelig handel med købmændene i Bogense, og betydelige dele af gårdens produktion er blevet udskibet over Bogense. Når købmand Vederking i Bogense i 1707 kunne importere fransk vin og brændevin og gøre sig forhåbninger om at kunne sælge det, ja så må vi formode, at netop omegnens godsbesiddere og herunder ejeren af Harritslevgård var blandt de mulige kunder.

På billedet ses »Trappen« til højre, mens Landbohjemmet (Erik Menveds Kro) kan ses i venstre side bag vandposten. Købmandsgården i midten ejedes fra 1840 af købmand Hirsch Levinsohn, og af tidligere ejere kan nævnes købmændene Claesen, Wilh. Fahnøe og Iversen. Man bemærker den meget snævre passage mellem købmandsgården og »Trappen«. Billedet er fra ca. 1850. (Emmy Larsens samling.)

Rugård nævnes første gang 1398, da den tillige med Skovby herred, Bogense, HARRITSLEV birk og Vissenbjerg sogn af dronning Margrete og Erik af Pommern blev givet i livsvarig panteforlening til lensmanden på Hindsgavl, rigsråd hr. Berneke Skinkel. Gården var anlagt ved landevejen Odense-Middelfart som en kongsgård eller kongeligt herberg. I den ældste tid stavedes navnet *Rudgård*, hvilket skyldes, at betydelige skovarealer måtte ryddes (rud - rydde) for at skaffe plads til gården og dens marker. Oprindeligt lod dronning Margrete *Rugård* bygge som en borg med volde og grave, omflydt af Stavis å; den udgjorde således indtil 1700-tallet et trefløjet anlæg, som imidlertid efterhånden var blevet noget forfaldent og blev således nedrevet og erstattet i 1769 af en af Carl Juel opført trefløjet hovedbygning i bindingsværk. Denne bygning blev nedrevet af Chr. Simonsen, som i 1873-74 lod opføre den nuværende hovedbygning i nederlandsk renæssancestil med kælder, tårn og spir.

Den særlige omtale af *Rugård* skyldes naturligvis, at Bogense købstad var under opsyn af den kongelige lensmand på *Rugård* indtil enevældens tid (se side 105). Dette forhold var ikke altid uden problemer; vi har allerede tidligere om-

Rugård ca. 1670 efter Resen. Den her viste hovedbygning eksisterede frem til midten af 1700-tallet. (Odense Universitets Bibliotek.)

talt den langvarige strid mellem »de Bogense Herremænd« og lensmanden, som ville bestride deres adelsskab (se side 49). Lensmanden var i dette tilfælde Jørgen Skinkel, men også tidligere i 1500-tallet havde Bogense været udsat for en hårdhændet behandling af Jørgen Qvitzov til Sandager, som var blevet lensmand i 1525. Blandt de mere kendte lensmænd fra sidste del af 1500-tallet kan nævnes Palle Ulfeld og Axel Brahe. Fra 1600-tallet bør nævnes Ejler Qvitzow, Jørgen Brahe, Anders Bille og Jørgen Mogensen Kaas, som også blev den første amtmand i Rugård amt, efter at lenene i 1662 var blevet ændret til amter. I 1689 solgte Kaas Rugård til kammerherre Wilhelm Friderich Wedel, hvorved amtet blev skilt fra gården, og hvorved dens formelle betydning for Bogense købstad også var ophørt.

Ved Slettens landevej ca. 3 km øst for Bogense ligger *Gyldensteen*, som indtil 1720 hed Enggård. Den første kendte ejer af gården var Niels Thomsen, som nævnes i et brev fra 1409. Den næste ejer var rigsråd Berneke Skinkel, som er omtalt under Rugård. Muligvis har Enggård i den ældste tid kun været et borganlæg ved stranden, der skulle beskytte den endnu ældre Sandagergård (se side

Hovedbygningen på Enggård (Gyldensteen) opført i renæssancestil i 1640 af Gregers Krabbe. På stedet har sandsynligvis tidligere ligget en bindingsværksgård. (Trap, Danmark.)

42); det forekommer mærkeligt, at to herregårde skulle opstå med så lille afstand, hvis der ikke var nogen forbindelse mellem dem; Enggård kan også have været en ladegård til Sandagergård. Berneke Skinkel var på den tid en mægtig mand på Fyn og i Danmark i det hele taget. Foruden Enggård ejede han Iversnæs (det senere Wedellsborg), Langesø og Dallund; han havde som nævnt Rugård med Skovby herred og Bogense købstad i pant af kronen, og hans navn findes gang på gang under vigtige dokumenter fra denne periode, således under den fynske adels hyldningsbrev til dronning Margrete fra 1387. Berneke Skinkel var også tilstede på det berømte møde i Kalmar i 1397, hvor dronning Margrete søgte at lægge grunden til Nordens enhed. Ved Skinkels død i 1418 gik Enggård i arv til hans to sønner, som vi ikke ved meget om. En datter af den ene søn arvede nu Enggård og bragte ved ægteskab gården til rigsråd Knud Henriksen Gyldenstjerne, som skal have haft ambitioner om at blive Danmarks konge efter Christoffer af Bayerns pludselige død i 1448. Via datteren Karen Gyldenstjerne tilfaldt Enggård nu Jørgen Daa, som hun ægtede i 1490. Mellem Jørgen Daas og Karen Gyldenstjernes børn blev Enggård en kilde til mange stridigheder, som endte med, at kong Frederik II i 1578 måtte gribe ind for at sikre Erik Ruds lovlige køb af gården. Senere gik gården ved ægteskab over til Gregers Krabbe, der var lensmand på Hindsgavl og sidenhen Hannibal Sehesteds efterfølger som

statholder i Norge, hvor han døde 1655. I Enggårds historie indtager Gregers Krabbe en fremtrædende plads, da det er ham, der har rejst den nuværende bygning. På selve voldstedet, som sikkert er af langt ældre dato, har sandsynligvis ligget en bindingsværksgård, som nu ikke mere syntes anselig nok til godsets størrelse og ejerens fornemhed. Det store hus, Gregers Krabbe rejste, er typisk for den nordiske renæssances sidste periode, hvor det fæstningsagtige præg i bygningernes ydre er ved at forsvinde. Kun nogle udbygninger på nordsiden leder tanken hen på en mere krigsfarlig tid. Facaden er ganske efter den italienske renæssances forskrifter med vinduerne ordnet efter lodrette akser.

Via datteren Birgitte Krabbe gik Enggård over til Oluf Rosenkrantz, som gjorde sig uheldigt bemærket ved at angribe det enevældige regeringssystem i 1681. Han blev som følge heraf tvunget til at sælge Enggård, der i de følgende år havde forskellige ejere. I 1719 blev gården solgt til en af de mere særprægede skikkelser i den lange række af ejere, den fra Frankrig indvandrede Jean Henri Huguétan, som fortjener en særlig omtale i denne forbindelse. Literis Mandos beretning under 1719 skal her gengives i fuldt omfang - det hedder:

»1719 sælger kammerherre admiral Gabel Enggård og Oregård til den særdeles mærkelige æventyrer Hans Henrik Huguétan, hvis historie her er på sin plads. Hans tidligere liv er som æventyrerens naturligvis temmelig indhyllet i tåge, og hans adkomst til en stor del af den uhyre rigdom, han bragte med til Danmark, uden tvivl mindre hæderlig. Imidlertid ved man så meget, at på Ludvig den Fjortendes tid var Huguétan en rig bankier i Paris, af hvem kong Ludvig tit lånte penge. Men da den spanske arvefølgekrig aldeles havde fordærvet Frankrigs finanser, betænkte regeringen sig ikke på at udskrive tvungne lån, og hvem, der især skulle punge ud, det var Huguétan. Da han kunne indse, at dette ville ende med bankerot eller Bastillen, beslutter han at flygte, og fuldfører beslutningen, da regeringen hos ham deponerer flere millioner, som skulle anvendes til armeerne; Huguétan sender den hele sum til Amsterdam, dels i veksler og dels (guldstykkerne) i flasker for bedre at forebygge mistanke, og flygter derefter selv til Amsterdam, hvor han fører et stort hus, køber det nærliggende gods Odyk og lader sig baronisere. Ludvig den Fjortende er naturligvis yderst forbitret over dette puds, hvorved han ikke blot gik glip af sin gode malkeko, men også af sine egne penge og sværger hans undergang, samt befaler sit vidt-forgrenede politi at føre flygtningen tilbage til Frankrig, det koster, hvad det vil. Politiagenter og spioner udsendes i alle retninger, og en skøn morgen, da baronen i silkeslábok i ro og mag sidder og nyder sin pibe og sin kaffe, trænger der pludselig folk ind i hans værelse; baronen knebles og transporteres ud i en karet, og det så hurtigt og med en så fuldkommen beregning af omstændighederne, at hverken hans frue, datter eller folk mærke det, før den stakkels baron er langt borte. Den ulykkelige Huguétan ligger imidlertid i bunden af kareten i

fuldkommen erkendelse af, hvad der venter ham, et vist trangt halsbånd eller i heldigste tilfælde evigt fængsel i Bastillen, en nåde som dog måske kunne købes for hans formue; thi han indser vel, at kongens harme og hævn ikke formildes ved mindre. Under disse lidet behagelige betragtninger for en bankier og baron går det i fuldeste fart gennem Holland og Belgien, der dengang kaldes de spanske Nederlande og netop er skuepladsen for en langvarig og ødelæggende krig. På den sidste station før de rejsende nå fransk grund, det vil sige land, som er besat af franske tropper, holder vognen, og vedkommende politiagent går ind i vagten for at forevise sine papirer og derefter drage over grænsen. Skildvagten er netop en fynbo, en soldat af de hjælpetropper, hvormed Danmark i denne krig understøtter de allierede mod Frankrig. Han står der med geværet i armen og keder sig ret af hjertens grund, da den flyvende karet holder stille og en herre stiger ud. Soldaten kaster et blik ind ad vogndøren, og får, hvor hurtigt denne end lukkes, øje på en silkekjole. »Der er altså en dame i vognen, tænker soldaten; hvordan monstro hun ser ud? Det var dog nok umagen værd at se efter, og det bryder løjtnanten sig vist heller ikke om« (Fynboen svigter ikke kulør, om han endog sendes til Holland) Sagte lukker soldaten døren op og vil til at gøre en undskyldning for sin skønne, som han imidlertid sparer, da han ser en bunden og kneblet mand i silkeslåbrok ligge på bunden af kareten. Opdagelsen er hurtigt anmeldt, Huguétan befries, og den franske spion sættes i vagten; men den følelse, hvormed Huguétan så den røde danske uniform i dette frelsens yderste øjeblik, glemte han aldrig; den danske soldat forekom ham som en engel fra himlen, der tillige skulle antyde ham den eneste måde, hvorpå han kunne sikre sig sin fremtid, nemlig ved at drage til Danmark; med hele sin formue ankommer han til sin frelsers fødeø, hvor den rige gæst naturligvis var meget velkommen. Enggård er netop til fals, han rejser hen for at bese det; forvalteren viser den fremmede om og bemærker, at gården nok vil blive dyr; »lad den det, svarer baronen, jeg har penge nok til at forgylde hver sten i den!« Han prutter heller ikke og kan inden aften skrive sig herre til Enggård, Oregård og Uggerslevgård, en titel der dog snart afløstes af greve til Gyldensteen, som Enggård nu kaldtes til minde om hans opsigtsvækkende ytring, der som et lyn var faret over det halve Fyn, og under dette navn begynder det gamle Enggård en ny æra. Den første greve af Gyldensteen bliver gehejmeråd, elefantridder osv. og nyder så stor ære, at endogså en uægte søn af ham som frier ikke forsmåes af grevinde Frijs til Frijsenborg, der ansås for Danmarks rigeste dame. Men trods grev Gyldensteens herlighed og rigdom måtte han dog i lang tid stedse vogte sig og var endogså lige ved at blive bortført fra København, idet en fransk kaper, som lå på reden, havde indbudt en stor del af den fornemme verden til et bal ombord på skibet, deriblandt greven, som ikke aner svig og er netop i færd med at træde over på dækket, da hans tro tjener bagfra griber ham om armen og standser

Jean Henri Huguetau, den rige franske bankier som i 1719 efter en halsbrækkende flugt fra Frankrig erhvervede Enggård, der sidenhen kom til at hedde Gyldensteen, efter at Huguetau havde hævdet at have råd til at forgylde hver sten i gården. (Privat foto.)

ham. Den snilde svend havde mærket uråd, og det kom også snart for dagen, at det hele var et fif for at få den mand ombord, på hvis pågribelse den franske regering satte så stor pris.«

Literis Mandos beretning skal nok tages med et vist forbehold på nogle punkter; det er således en kendsgerning, at Huguetau allerede 2 år før købet af Enggård var blevet optaget i den grevelige stand under navnet Gyldensteen. Grevnen forblev som herre på Gyldensteen, til han døde i 1749 over 80 år gammel, hvorefter grevskabet gik i arv til den ældste af børnebørnene, grevinde Knuth, som døde efter få års forløb og efterlod besiddelsen til sin seksårige søn, grev Johan Henrik Knuth. Hans besiddelsestid faldt sammen med den store reformperiode i dansk landbrug, og under ham blev således det vidt spredte bøndergods samlet, så det lå i en mere bekvem afstand fra hovedgården. Datteren Constance arvede godset efter grev Knuth, og da hun var gift med udenrigsminister Andreas Peter Bernstorffs ældste søn, grev Johan Hartvig Ernst Bernstorff, gik Gyldensteen herefter over til denne slægt, som stadig besidder den.

Ude i Kattegat ca. 4 km fra kysten ligger *Æbelø* i nordøstlig retning set fra Bogense. Øen nævnes i Kong Valdemars Jordebog som hørende til Kronen. Mellem *Æbelø* og Fyn er der fladstrand, og her ligger småøer som *Dræet*, *Ejlinge* og *Æbelø Holm*; her ligger også *Lindø* og *Store og Lille Stegø*, som i vore da-

ge er landfaste med Fyn. Ved almindelig vandstand kan man køre til Æbelø over fladstranden, idet man på det sidste stykke vej fra Æbelø Holm til Æbelø følger en smal revle, der kaldes Braadet. Øen er på ca. 200 ha og tilhørte altså oprindelig kongen.

I de følgende århundreder fik den forskellige ejere; i midten af 1400-tallet ser det ud til, at halvdelen af øen hørte til Oregård i Jersore; i 1470 ydede kongen Antvorskovs klostres tjenere (tiendeydere) i Jersore, Klinte, Nørreby og Vesterby fri skovhugst på Æbelø; i 1478 udtalte et tingsvidne, at Jersore-mænd af arilds tid har haft fri skovhugst på Æbelø. Også i 1500-tallet var øen med sikkerhed i Kronens eje, idet kong Frederik I i 1524 pantsatte øen sammen med Næsbyhoved Slot og Len til Peder Ebbesen Galt med tilføjelsen »dog at vore og Kronens øg skal blive ved at gå der, som de gjorde i dronning Christines tid.« I 1530'erne havde den tidligere omtalte Jørgen Henningsen Qvitzov til Sandager også Æbelø; han havde i 1534 under grevefejden den ubehagelige oplevelse, at borgere fra Odense gjorde et plyndringstogt til øen og røvede hans fæ, øksne og geder. Senere i 1500-tallet kom Æbelø i forlening til både Harritslevgård og Rugård, indtil kongen i 1578 solgte øen til Magdalene Sehested, hvis sønnesøn Henrik Podebusk i 1623 solgte den til borgmester og råd i Bogense på byens vegne, fordi der var mangel på ildebrændsel i byen. Købesummen var 4000 rdl., og der måtte indhentes kongelig bevilling til købet, da intet adeligt gods uden særlig tilladelse måtte komme i uadelige hænder (»ufrit folks værge«). Flere Bogense-borgere havde været med til at betale købesummen, og øen blev nu delt mellem dem i forhold til den andel, de hver især havde betalt. Vi ved ikke, hvor mange ejere der oprindeligt var, men der er i de følgende år handlet ivrigt med parterne mand og mand imellem. Øen havde på det tidspunkt ingen faste beboere, men foruden ildebrændsel gav den også udbytte i form af græsningsarealer til ejernes kreaturer. Under svenskekrigene 1658-60 led øen meget, fordi der blev fældet mange træer og røvet mange kreaturer på øen.

Omkring denne tid var der også en lokal strid om øens kirkelige tilhørsforhold. Man havde hidtil anset det for givet, at øen hørte til Bogense, således at præsten i Bogense kunne oppebære tiende fra den; det var præsten i Klinte imidlertid ikke tilfreds med, og han indklagede sagen for kong Frederik III, som følgelig ved kongeligt brev af 13. juli 1656 bestemte, at øens tiende fremover skulle deles mellem de to præster, og beboerne, som nu havde taget ophold på øen for at passe kreaturerne, måtte søge både Bogense og Klinte kirke, som det passede dem bedst.

Efter svenskekrigene fulgte strenge tider med stor fattigdom for Bogense; flere af borgerne måtte sælge jordbesiddelser for at kunne klare sig, og i denne forbindelse kom også andelene af Æbelø i handelen, således at udenbys boende nu erhvervede dele af øen. Vi har tidligere hørt, hvorledes borgmester Hans Jørgen-

Kort over Fyn fra 1761, tegnet efter oberst Francks kort fra Krigsarkivet.

sen opnåede fritagelse for tiende og afgifter af sin andel af øen (side 92). Resultatet var, at der år 1700 fandtes 5 lodsejere på øen: Etatsråd Ehrenschild til Enggård, tolder Christian Pedersen i Bogense, som havde giftet sig med borgmester Hans Jørgensens enke, mester Bruun, som var præst i Klinte, hr. John, der var præst i Nærå og Bogense kirke. Der opstod nu en hidsig og langvarig strid mellem Christian Pedersen og de andre ejere. Det begyndte med, at etatsråd Ehrenschild indstævnedes tolderen, fordi denne havde brugt hans part af øen og ikke svaret afgift deraf. Byfogeden dømte da også tolderen til at betale det forlangte beløb. I 1702 involverede Christian Pedersen sig i en ny proces med byfoged Albert Friis, der hævdede, at øen egentlig tilhørte Bogense by og måtte være pligtig at svare skat og tiende til denne. Der blev nedsat en kommission, som skulle afklare sagen, og kommissionsdommen blev afsagt 25. august 1703, efter at der var udvekslet lange indlæg og fremlagt masser af gamle dokumenter. Dommen gik i korthed ud på, at øen ikke var solgt til byen i 1623, men til borgmesteren på hans og flere medborgeres vegne; tolderen skulle frem-

deles holde sin anpart af øen »angerløs og uafvunden i alle måder«. Samtidig skulle toldereren og de øvrige interessenter yde tiende efter loven til lige deling mellem sognepræsterne i Bogense og Klinte, dvs. en bekræftelse af den kongelige afgørelse fra 1656.

Christian Pedersen solgte i 1708 alle sine andele af øen til Jens Ibsen Trøstrup til Ørritslevgård, som måtte fortsætte kampen med byfoged Friis. Til trods for kommissionsdommen fastholdt Friis nemlig, at Æbelø måtte høre under Bogense købstad. Ved Skovby herredsting tabte Friis påny i sagen, men han indankede den for Fyns landsting, som imidlertid også dømte i Trøstrups favør. Friis fortsatte uanfægtet og gik til højesteret, og her faldt følgende dom 6. oktober 1712:

»De udi denne sag ergangne domme frafaldes, og bør Æbelø at henhøre og svare under Bogense byes ret og jurisdiktion. Processens omkostninger betaler cammerråd Jens Trøstrup til byfogden Albert Friis på byens vegne med 40 rigsdaler og til cammeradvokaten Prische med 20 rigsdaler.«

Nu fik byfoged Friis altså endelig ret, men i realiteten fik dommen ingen større betydning. Om Æbelø var under Bogense købstads jurisdiktion eller under Skovby herreds var ikke så væsentligt, men for byfoged Friis var det tilsyneladende blevet til et principielt spørgsmål, som han havde investeret hele sin prestige i. Bogensernes interesse i øen var i det hele taget svindende, eftersom kun kirkens part af øen var tilbage; resten tilhørte fra 1710 alene Jens Trøstrup. Der kunne på denne tid græsse 160-180 køer og 30 får på øen, og der var fiskeri med to bundgarn. I 1726 blev Bogense kirkes part solgt til justitsråd Ivar Andersen, som havde giftet sig med Trøstrups enke, og Ivar Andersen var nu enejer af øen, hvis tilhørsforhold til Bogense hermed var ophørt for stedse.

SKOLEFORHOLD

I middelalderen havde mange danske købstæder en latinskole, der oprindelig var en katolsk kirkeskole. Bogense havde også en latinskole, og den var byens eneste skole. Vi ved ikke, hvornår den var oprettet, men i hvert fald eksisterede den ved reformationens indførelse i 1536. Med Christian III's kirkeordinans af 1537 blev det bestemt, at der i hver by skulle være en latinskole, hvis rektor skulle udnævnes af provsten, præsten og »de bedste i rådet«; de øvrige lærere ved skolen, »hørerne«, skulle udnævnes af rektor. Der måtte kun være én latinskole i hver by og ingen »danske og tyske« skoler, men øvrigheden skulle sørge for, at der var »skriveskoler« for de elever, som ikke kunne lære latin. Der findes ingen efterretninger om en sådan »skriveskole« i Bogense. Latinskolen var også efter 1537-loven først og fremmest en forberedelsesskole for præster, og hovedfagene var latin og religion. Bogense skole, der altid hørte til de mindre, havde dog ikke ret til at dimittere direkte til universitetet; eleverne herfra måtte efter nogle års skolegang sendes til Odense skole for at opnå tilstrækkelige kundskaber til at kunne optages på universitetet.

Skolens beliggenhed fremgår klart af kortet fra Resens Atlas, hvor den er markeret ved Sct. Annagade lige øst for kirken (se kortet side 96). Det må i denne forbindelse erindres, at Sct. Annagade på det tidspunkt strakte sig hen over vore dages Torv. Det ser ikke ud til at have været nogen imponerende bygning, eftersom den rummede både skolestue og bolig for rektor, men biskop Jacob Madsen betegnede dog i slutningen af 1500-tallet skolehuset som »ret passende« (se side 60). Efter datidens forhold har det åbenbart været anvendeligt; alle årgange sad i samme lokale, og rektor læste med dem alle. Bogense skole var som sagt en lille skole, og kun sjældent havde rektor en hører (lærer) som medhjælp.

Skolelokalet var tarveligt med ukalkede vægge af klinet ler og gulv af stampet ler eller af kampesten; borde og bænke var primitive og sjældent til stede i tilstrækkeligt antal, hvorfor det var almindeligt, at flere elever måtte skiftes til at stå op og sidde på det bare gulv. Lyset kom kun sparsomt ind gennem de blyindfattede ruder, hvis glas svarede til det, der nu anvendes til flasker. Undervisningen begyndte tidligt, i reglen kl. 6 om morgenen og sluttede først kl. 17 eller 18 om eftermiddagen. Gennem mangfoldige år var lokalet uopvarmet; først i de sidste år, hvor latinskolen eksisterede, blev en kakkelovn anskaffet, og eleverne

måtte herefter samle brændsel til denne i skoven. Der var i det hele taget flere praktiske gøremål for eleverne; nederste klasse skulle således feje skolestuen samt luge skolens have om sommeren.

Skolens elever, som både kom fra selve købstaden og de omkringliggende landsogne, var ofte meget fattige, og det var dem tilladt af skaffe sig føden ved tiggeri. Man må altså forestille sig, at grupper af drenge klædt i kapper og hatte i hine tider har vandret rundt i Bogense fra hus til hus for at bede om almisse. Nogle disciple fik måltider i velstående borgers huse og senere ofte en fast kontantydelse.

Også rektors og eventuelle læreres vilkår var meget ringe i materiel henseende. Det var almindeligt, at hørerne (lærerne) deltog i elevernes tiggeri eller spiste hos bestemte borgere. Rektor ved skolen var ofte kun student eller teologisk kandidat, og hans forbliven ved skolen var ofte kun af kortere varighed, idet han som regel ønskede hurtigst muligt at skaffe sig et præsteembede. Rektor var for øvrigt i flere tilfælde også kapellan ved kirken, således at hans indtægt ad denne vej kunne suppleres. Rektoren i Bogense hørte åbenbart til de dårligst lønnede, hvilket naturligvis hænger sammen med skolens lidenhed. I 1739 - umiddelbart før skolen blev nedlagt - var hans årsløn på ca. 35 rdl., mens hans kollega i Nyborg tjente 125-150 rdl. og rektoren i Odense 235 rdl. årligt. Det siger noget om niveauet, som nok havde været højere i tidligere tid, hvor ydelserne udelukkende var i naturalier. Af den tidligere omtalte Jacob Madsens visitatsbog fremgår det således, at skolen i 1500-tallets slutning havde indtægter fra følgende landsogne, som sendte elever til skolen: Guldbjerg, Sandager, Hårslev, Ejlbj, Melby, Særslev, Skovby, Ore, Klinte og Grindløse. Sognene ydede til skolen:

Byg - 2½ læster, 4 ørtug, 4 skæpper*

Havre - 1 ørtug

Gæs - 233

Æg - 275 snese

Brød - 259

Penge - 12 mark

Og fra samme kilde opgives rektors løn alene til i 1588 at beløbe sig til 45 rdl., 2½ mk. og 4 skil., hvilket må siges at være væsentligt mere end de 35 rdl. i 1739, selv om sammenligningen vanskeliggøres af usikkerheden omkring de eksakte prisforhold på de to tidspunkter. Både lærerne og eleverne i ældste klasse, mesterlektionen, kunne supplere indtægterne ved at fungere som degne i de om-

* (1 læst byg = 48 tdr., 1 ørtug = 1½ tdr.)

kringliggende kirker, ja, der forelå faktisk en pligt for eleverne til at påtage sig disse opgaver, når kirkerne lå inden for en afstand af 2 mil fra byen. Stillingerne var meget eftersøgt, da de indbragte ikke blot penge, men også megen god mad, idet degnene almindeligvis deltog i bøndernes barkedåb og bryllupper. Arbejdet bestod i øvrigt i at synge ved gudstjenester og kirkelige handlinger samt at læse Luthers katekismus med sognets børn. Det foregik ved, at degnen læste op fra katekismen, og børnene gentog det oplæste, indtil de kunne det. Om sommeren foregik undervisningen på kirkegården og om vinteren i våbenhuset. Om disse degne anvendtes også betegnelsen løbedegne i modsætning til de fast bo-siddende sædedegne.

Elevtallet ved byens latinskole svingede betydeligt, således at det højeste tal var omkring 60, f. eks. i slutningen af 1500-tallet. I 1662 blev skolen på borgmester Hans Jørgensens initiativ ombygget; alligevel sygnede den efterhånden hen og havde til sidst kun 5 elever forud for reformen i 1739, som betød dens nedlæggelse. Denne reform brød med princippet om, at der skulle være én latinskole i hver købstad, og den højere skoleundervisning blev nu samlet på et færre antal større skoler. Bogense Latinskoles indtægter blev ved samme lejlighed overført til Nyborg skole.

Rektorer ved Bogense Latinskole

Tiltrædelsesår

1584 Søren Villumsen

1588 Laurids Jørgensen

1590 Georgius Caspari

1592 Mats Pors

1593 Michel Vinter

1601 Christen Melchiorson

1602 Zakarias Nielsen

Søren Olesen

Niels Rasmussen Bredal

1610 Laurits Smed

1621 Rasmus Hansen

1623 Laurits Nielsen Gram

Mathies Beske

1625 Christian Jacobsen Urbo

1627 Kristoffer Hesselager

1628 Laurids Bendtsen

1630 Anders Jensen

1644 Hans Kristian Assenius

1674 Niels Knudsen

- 1693 Sebastian Johannes Friis
(var også kapellan)
- 1698 Ove Hansen Guldbjerg
(var også kapellan)
- 1700 Knud Olafson Klarskov
(var også kapellan)
- 1733 Henning Achtonius
(var også kapellan)

Om Anders Jensen ved man, at han i 1630 blev rektor ved skolen i en alder af 27 år, og at han blev siddende i en usædvanlig lang periode i forhold til andre rektorer, nemlig i første omgang fra 1630 til 1644 for at vende tilbage igen i 1646. Det er usikkert, hvor længe han har siddet efter 1646. Han var en kendt skolemand i samtiden og havde især forholdsvis mange voksne elever, der om søndagen prægede bybilledet i Bogense, når de gik til kirke i deres sorte kapper. Han fik undtagelsesvis tilladelse til at dimittere nogle af sine elever direkte til universitet, hvilket understreger den betydelige respekt, der stod om ham som skoleleder. På hans tid var skolen da også så stor, at der måtte ansættes en hører ved navn Christen Nielsen i 1637. Anders Nielsen havde dog én kedelig tilbøjelighed, som han ganske vist havde fælles med mange andre kolleger i skoleverdenen, han var forfalden til drik eller som Vedel Simonsen skriver om ham: »han var ligeså spirituøs som spirituel«. Det gik endog så vidt med ham, at biskoppen under en visitats måtte skænde på ham, fordi han dagen forud i fuldskab havde skældt borgmester Bang og sognepræsten ud tillige med andre tilstedeværende.

Niels Knudsen, som blev rektor i 1674, døde 73 år gammel i 1693 og blev begravet i Bogense kirke. Han afgav i 1689 en beretning om sine og skolens indkomster; den giver et interessant indblik i vilkårene for Bogenses rektor på denne tid og skal her gengives, således som den foreligger hos Literis Mando:

»8 skilling årlig af hver borger i Bogense og nogle sportler (gaver for embedshandlinger) ved bryllup og barnedåb; af Grindløse og Klinte sogne 10 tønner byg, 50 gæs, 2 lam og 800 æg, men beboerne eller degnen havde i de sidste år undladt at yde både gæs, lam og æg, og samme beskyldning gjordes mod Højrup og Nærá sogne, der skulle levere 8 tønner byg, 28 gæs, 4 lam og 400 æg og mod Guldbjerg og Sandager sogne, der aldeles undlode at yde de 5 tønner byg, 16 gæs og 240 æg. Ejlbj og Melby sogne svarede vel 2 tønner byg, men glemte at sende de 20 gæs, 280 æg og 8 brød. Ore sogn havde i stedet for 5 tønner byg, 12 gæs og 160 æg, kun sendt 2 tønner byg, 6 gæs og et lam. Sørslev sogn betalte 4½ tønne byg, 2 lam og 6 snese æg og Hårslev 8 tønner byg og 6 skæpper havre. Årsagen var denne, at i sognene var efterhånden blevet oprettet landsbydegne-

kald, således at 2 tredjedele af hine indtægter, som var tillagte rektoren i Bogen- se, skulle svares af degnen, der kun turde forbeholde sig den ene tredjedel for sin egen mund og »hvad der ellers kunne affalde«; men da han naturligvis ikke kunne leve af dette, så tærede han på rektor, idet han lod være at betale, hvad han virkelig var ham skyldig. Det var altså en kamp på liv og død mellem rektoren i Bogense og herredets degne om hvo, der først skulle sulte ihjel. Den første der faldt i denne kamp var Ejlby-Melby degn Jens Pedersen, der kun 39 år gammel fik ende på sin fattigdom nytårsdag 1689 og blev »medt den højbjudende patron baron Vinterfeldts tilladelse begravet i Ejlby kirke« den 5. januar. Den næste, som bukkede under, var Hårslev degn Peder Nielsen. Provst Karstens holdt den 16. oktober hans ligtale »for Guds skyld«, dvs. gratis, thi degnen havde desværre intet efterladt sig, over den tekst: »Den retfærdige må grumme meget ondt lide, men Gud hjælper hannem ud aff alt dette ved døden.«

Latinskolens sidste rektor var Henning Achtonius, som efter skolens nedlæg- gelse i 1739 fortsatte som kapellan indtil 1773, hvor også dette embede blev ned- lagt. I »Historiske bidrag om Bogense« fra 1885 skriver Idon Møller om Achto- nius:

»Hr. Achtonius skal have været en lærd mand og var bekjendt for at kunne mane. Sagnet fortæller, at han manede forvalter Hunderup på Harritslevgård i sin grav på Skovby kirkegård. Nedenfor skal meddeles et andet eksempel på hans udøvelse af den sorte kunst.

Omtrent på samme tid, som latinskolen nedlagdes, blev en gård opført på by- ens Adelgade, ligefor Østergaden, som endnu står der i samme skikkelse, som da den byggedes; kun er der foregået den forandring, at den høje stentrappe er borttaget, efter hvilken den har fået sit navn »Trappen«. Denne gård har tidli- gere ligget i den nærliggende landsby Harritslev, lige ved Hestehaveskoven, og været sædegården Lille Harritslevgårds hovedbygning. Den købtes af ejeren af Harritslevgård, oberst Hagedorn, der lod bygningen nedrive og opføre i Bogen- se. Gården er bindingsværksbygning af svært tømmer og har en stor kælder, og dens hele udseende kan nok minde om, at den har været en gammel herregård. I flere år beboedes den af Hagedorns stedsøn oberst Lassen, og senere måske af dennes søn; for 100 år siden boede der en vinhandler Skov, og alle dens efterføl- gende ejere have alle drevet beværtning.

På trappen skal også engang have boet en madam Top, om hvem der fortæl- les, at hun havde forskrevet sig til fanden. Da hun lå på sit dødsleje, bevogtedes hun af den onde, der i skikkelse af en sort hund lå ved siden af hendes seng. In- gen turde komme derind; thi hunden knurrede og viste tænder, og man frygte- de, at den ville anfælde dem, der vovede sig hen til den syge. Sognepræsten, hr. Lundager, blev hentet, men han mægtede ikke at bortjage den sorte hund. Nu fik man bud efter kapellanen, hr. Henning Achtonius; han skrev en kreds på en

Til højre i billedet ses »Trappen«, hvor madam Top, som havde forskrevet sig til fanden, skal have boet i begyndelsen af 1700-tallet. Billedet er fra ca. 1870 og nyere end billedet side 148, hvilket fremgår af den ny hjørneejendom i røde sten. (Emmy Larsens samling.)

rude, og på hans befaling måtte den ud, hvad enten den peb eller sang. Han beklagede, at han var kommen for sent, så at han nu ikke var i stand til at frelse hendes sjæl fra den ondes magt. Men efter den tid er der spøgeri i gården; der ses undertiden om natten en karet med sorte heste for kjøre rask ind ad porten, vende i gården og fare ud igen, ligeså hurtig den er kommen ind.«

Som tidligere nævnt blev den latinske skole i Bogense nedlagt i 1739/1740, og der blev oprettet en såkaldt »dansk skole« i byen. Nyborg skole fik latinskolens indtægter, og man besluttede i øvrigt følgende:

»Skolehuset, der er gammelt og faldefærdigt og ikke kan beboes af skoleholderen, skal (siden kirken har en klokkerbolig) anvendes til at forbedre bemeldte klokkerbolig med, da klokkeren og tilligemed skal beskikkes til at være kordegn og dansk skolemester og derfor nyde degnekaldet i byen med al tilliggende degnerrettighed og alt, hvad af byen og kirken hidtil har været tillagt latinske skoles lærere. Men som rektoratet hidtil der i byen har været annekteret med kapellaniet, og den nuværende kapellan (Henning Achtonius) er kaldet til begge dele, så skal han, sålænge han lever og dette embede betjener, beholde alle rektors indkomster og derimod ved klokkeren, der skal være en skikkelig og duelig person, forsyne både kirken med sang og den danske kristendoms-skole med læs-

Naboejendommen til »Trappen« i Adelgade. Dette hus, som hører til de ældste, vi har billeder af fra Bogense, blev revet ned i 1911. (Emmy Larsens samling.)

ning; men når den nuværende kapellan enten afgår eller forflyttes, skulle klokkerens og skoleholderens tjenester stedse være annekterede, såsom de begge ikkun lidet importere, og en mand kan behøve det tilsammen til nødvendig subsistence. Til fattige skolebørn der i byen kan intet henlægges uden den årlige leje af en haveplads, som er 2 rdl., samt $\frac{1}{3}$ af ligpengene, og hvad de kunne samle sig af godtfolks kærlighed. Fra denne skole bliver således i behold:

1. For lærerne:
 - a. Degnepensionen 17 tdr. og 7 skæpper byg eller 18 rdl.
 - b. Assessor Hans Knudsens legat på 500 rdl., $\frac{1}{5}$ af den årlige rente, altså 5 rdl., ialt med det foregående 23 rdl., som dog ikke kan forrykkes, før kapellanen dør eller forflyttes.
2. For disciplene i en anden skole den øvrige rente af assessor Hans Knudsens legat, nemlig de $\frac{4}{5}$ eller 20 rdl., hvilke henlægges til Nyborg Skole; ligesom de 23 rdl. anvendes, når kapellanen dør eller forflyttes, til forbedring af en af hørernes løn i Nyborg, som tillige skal informere disciplene i at regne og skrive.«

Den første lærer ved den ny danske skole i Bogense blev således klokkeren Jørgen Fabricius, som varetog opgaven alene i en årrække. Skolens situation har

tilsyneladende herefter været nærmest uforandret i resten af 1700-tallet; det hedder således i en beskrivelse af skolernes tilstand i købstæderne fra 1784: »Bogense har 1 skole, der er opbygget i den ene ende af klokkerens bolig ved kirken. Læreren, Johan Christian Silber, er tillige klokker og har været student, han har overladt undervisningen til en person ved navn Bager, der er opdraget ved penen. Han har som skoleholder ingen indkomster, undtagen lønnen, der er 2,3 a 4 skilling og kan udgøre 4 skilling ugentlig foruden omtrent 3 rdl., som de formuende giver til ildebrændsel, med 10 rdl., som han har af kirken for at læse for de fattige. Der er ingen foundationer eller donationer. Han beskikkes af biskoppen, medens sognepræsten og byfogeden har opsigten med skolen og skolepengene. Der tåles ingen uvedkommende skoler.«

Og i 1789 kunne byfoged Bang indberette følgende til stiftamtmanden om byens skoleforhold:

»Her er kun en dansk skole; vores organist, kantor, klokker og skolelærer er en person; for alle bestillinger tror jeg han har 44 rdl., men som skolelærer og til skolen er slet intet lagt, han får alene 2 sk. ugentlig af børn, som læser, og 4 sk. ugentlig af dem, som regner og skriver; jeg ser gaden vrimle af børn, men ingen er der, de lader dem gå til andre; årsagen ved jeg ikke, da denne er en sat mand af alder, vel studeret, regner og skriver godt, trakterer adskillige musikalske instrumenter, kort sagt efter mine ringe tanker bekvem, så jeg tror, at han såvel som byens ungdom sker uret.«

Byfogeden var altså ikke helt tilfreds med deltagelsen i skolegangen, men det må i den forbindelse erindres, at der endnu ikke var indført undervisningspligt i landet. Den kom først med folkeskoleloven af 1814.

KIRKEN OG DENS PRÆSTER

Det er umuligt at sige, hvornår Bogense fik sin første kirke; byen har sandsynligvis som flere andre købstæder haft en trækirke i den tidligste kristne periode; vi kan kun gisne om det, da vi ikke har spor af en sådan kirke i Bogense. Senere, måske i 1100-tallet hvor så mange danske landsbykirker blev opført, blev der bygget en kirke af tilhuggede kampesten på stedet. I den nuværende kirke findes tilsyneladende betydelige rester af denne første stenkirke i murene.

Den eksisterende kirke i byen kan herefter føres tilbage til begyndelsen af 1400-tallet; Literis Mando anfører 1406 som opførelsesår og meddeler i øvrigt, at byen dengang havde 3 kapeller: 1) Sct. Annas Kloster, et nonnekloster, der ifølge sagnet stod i forbindelse med Æbelø ved en løngang, 2) Sct. Gertruds Hospital og 3) Sct. Jørgens Hospital. Det skal tilføjes, at kun Sct. Jørgens Hospitals

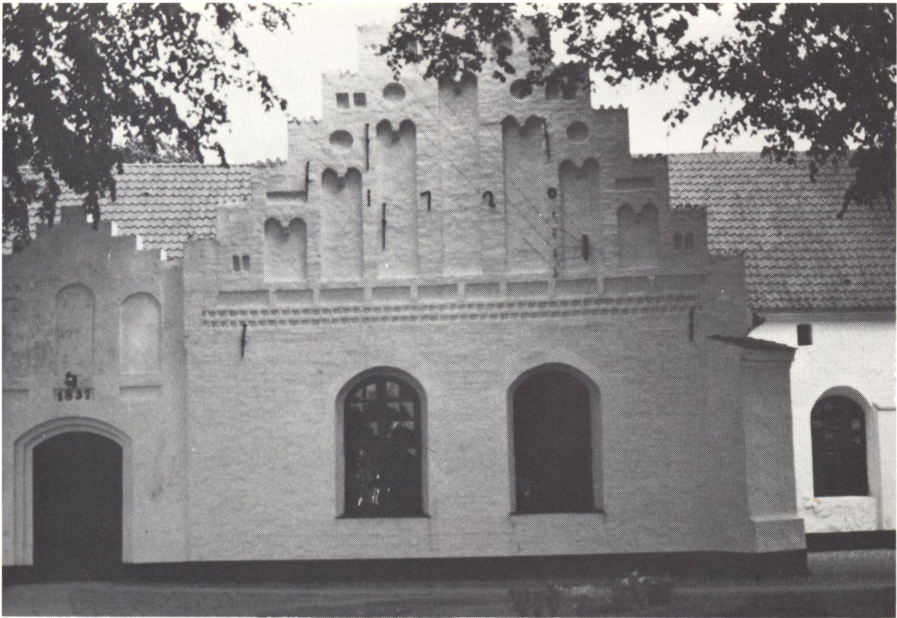
Bogense Kirke set fra nordøst. Man lægger mærke til det østvendte tårn med spiret, som kan ses viden om og stadig fungerer som et vartegn for byen. (Foto: Frank Nørgård.)

eksistens kan bekræftes, medens mere præcis angivelse af de to øvrige institutioners beliggenhed m. v. synes umulig (se side 137-138). Under alle omstændigheder har der ikke været nogen diskussion om opførelsetidspunktet for kirken, selv om der senere er foretaget både om- og tilbygninger.

Kirken ligger smukt på byens højeste punkt, tæt ved havet, hvor lerskrænten går lodret ned. Den er anlagt som en korskirke, der er omtrent lige så lang (41,5 m) som bred, når tårnet ikke medregnes. Tårnet på Bogense Kirke er undtagelsesvis anbragt mod øst og ikke som på de fleste andre kirker mod vest. Der kan være flere grunde hertil, bl. a. frygt for at havet skulle æde sig ind i skrænten og underminere det, hvilket lyder sandsynligt. Kysten er i vore dage blevet sikret, så både kirke og tårn skulle være i sikkerhed. En anden og mindre sandsynlig forklaring på tårnets placering har været, at tårnets klokker skulle kunne høres over hele byen, hvorfor en placering mod vest ville være uheldig, da havet og stormen i så fald hyppigt ville opsluge lyden. Afstanden fra østenden til vestenden af kirken må dog siges at være så ringe, at det ikke spiller nogen rolle for klokkelydens udbredelse.

Det romanske kor og skib er opført stort set af kampesten med kvadersokkel under koret, der mod syd har en tilmuret præstedør. Korsarmene, der er føjet til senere, er bygget i tegl med kamtakkede blændingsgavle af nordfynsk type. Der blev i sengotisk tid indsat hvælvinger overalt, i kor og skib krydshvælv og i korsarmene otteribbet. Tårnet, hvis hvælvede underrum benyttes til sakristi, er flere gange ændret, således i 1588 i henhold til Jacob Madsens visitatsbog og i 1731 efter lynnedslag og endeligt i 1760, da det øverste af murværket og det høje ottesidede, spåntækte spir var nede. Ofte gav det byen store økonomiske vanskeligheder at holde kirken i ordentlig stand, og man nøjedes med nødtørftige reparationer. Det føromtalte arbejde på kirken i 1588 har således ikke været tilstrækkeligt; herom vidner et kongeligt brev af 2. januar 1604 til lensmændene Jacob Rosenkrantz og Knud Rud. Det hedder heri, at borgmester og råd i Bogense har berettet, at byens kirke er ganske brøstfældig både på spir og i andre måder, så det er nødvendigt, at den i tide bliver istandsat, også fordi den ligger på strandbakken, således at den søfarende mand i sin sejladss retter sig meget efter dens spir. Da kirken ikke har sådan indkomst og borgerne i byen ikke sådan formue, at kirken kan blive istandsat, medmindre de kan få nogen hjælp dertil, skal de ovennævnte lensmænd, når de hører kirkernes regnskab i deres len (Nyborg og Odensegård) sørge for, at de kirker i hvert len, der har nogen formue og ikke selv er trængende, kommer Bogense Kirke til hjælp med 150 rdl. fra hvert len.

Også i nyere tid er der blevet arbejdet på kirken. I 1854 opførtes således et nyt våbenhus ved den sydlige korsarm og i 1874 et ligkapel ved den nordlige. En gennemgående restaurering af kirkens inventar fandt sted i 1913. Der kom ved

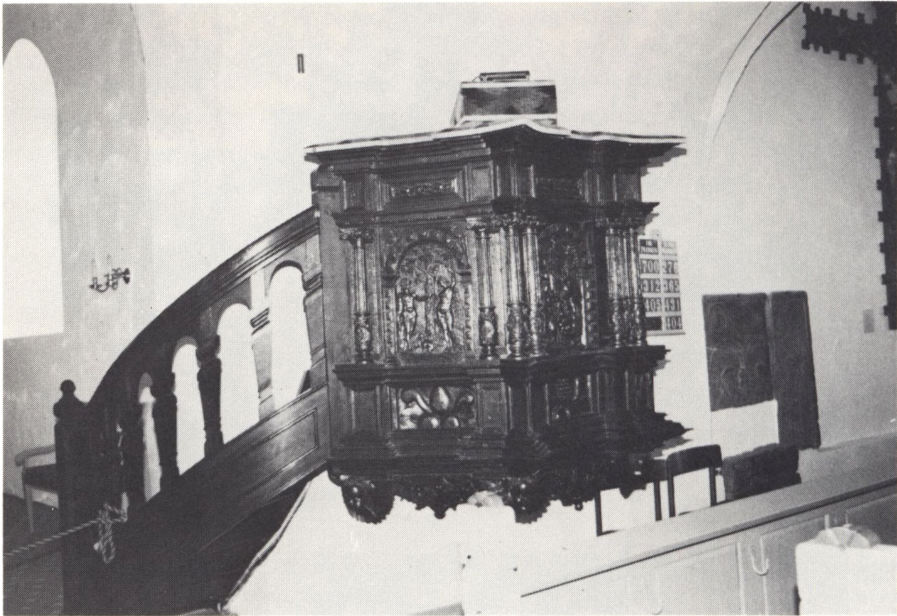

Gavlene på korsarmene er af en karakteristisk nordfynsk type. Her ses den sydlige korsarm. (Foto: Frank Nørgård.)

den lejlighed nyt bræddegulv under stolerækkerne, nye stole, nyt centralvarmeanlæg og kokosløbere på gangene.

Kirkens indre rummer mange enkeltheder, som er med til at fortælle forskellige afsnit af byens historie. Således har »de Bogense Herremænd« sat deres præg på kirken på flere måder. I 1550 bekostede Klavs Eriksen både altertavle og prædikestol til kirken; prædikestolen er muligvis stadigvæk den oprindelige, selv om den sædvanligvis dateres til 1604, således som det er skrevet på den. Den er udført af Harmen Garstenkorn, der også har skåret en fyldning i kirken med opstandelsesmotivet. Den nuværende altertavle kan dateres til 1588, hvor der også i henhold til biskop Jacob Madsens visitatsbog foregik bygningsarbejde på kirken. I begge tilfælde er det altså usikkert, hvorvidt det drejer sig om Klavs Eriksens oprindelige gave, men i hvert fald hører både prædikestol og altertavle hjemme i den samme periode. Prædikestolen er af egetræ med fire felter, der viser syndefaldet, Mariæ bebudelse, Jesu fødsel og korsfæstelsen. Altertavlen er en stor søjlebygning i højrenæssance med mange udskæringer, malede og forgyldte partier med skriftsteder imellem. Den indeholder et maleri fra 1824, »Kristus i Gethsemane«, som blev skænket af kammerjunker P. Bardenfleth på Harritslevgård, og som muligvis også er malet af ham.

Kirkens døbefont er en ganske stor romansk granitfont; dens størrelse skulle

Prædikestolen i Bogense Kirke. Den stammer fra 1604 og er udført af Harmen Garstenkorn. På billedet ses tydeligt syndefaldsmotivet i det ene af de 4 felter, som prædikestolen er opdelt i. (Foto: Frank Nørgård.)

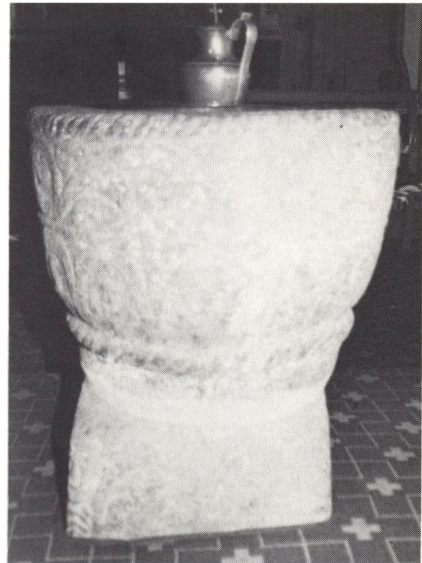
have givet anledning til almindelig anvendelse af ordsproget »Så stor som Bogense Døbefont«. I fonten er udhugget ranker af midtfynsk type samt en række buer (arkadefrise); den har firesidet fod med dobbeltbuer.

Kirken fik i 1718 sit første orgel, som vi ikke ved meget om.

I 1748 fik kirken sit andet orgel, der var opstillet ved sydvæggen. Det var en gave fra enken efter degnen i Skovby, Johan Hartvig. I 1736 havde Eleonore Hartvig skænket alt »sit efterladenskab«, som beløb sig til 218 rdl., 4 mark og 10 skilling til »et orgelværks anskaffelse for Bogense Kirke«. Det var dette orgel, som blev indviet i kirken påskedag, 14. april 1748. Orglet fungerede i over 100 år, indtil det i 1862 blev erstattet af det orgel, som stadig findes i kirken i dag. Den 6. maj 1862 afleverede orgelbygger N. Marcussen & Søn i Åbenrå det ny orgel, som blev anbragt op mod skibets vestgavl på et stort pulpitur. Det havde i begyndelsen 15 stemmer, men er senere udvidet til 21 stemmer. Orglet er sjældent ved at være det eneste i Danmark med et såkaldt brystpositiv. Senest er orglet blevet restaureret i 1978-79 hos Marcussen & Søn i Åbenrå; det fik ved den lejlighed en noget lysere klang, men har stadig mekanisk traktur, dvs. forbindelsen mellem tangenter og ventiler er mekanisk (og ikke f. eks. elektrisk). Dette system indebærer, at orglet kan siges at være noget tungt og upraktisk at spille på

Harmen Garstenkorns træskærerarbejde med opstandelsesmotivet, som hænger ved indgangen til kirkens kor. (Foto: Frank Nørgård.)

Den romanske granitdøbefont i Bogense Kirke er af en ganske anselig størrelse. Der er udhugget buer og ranker til udsmykning af fonten. (Foto: Frank Nørgård.)

i forhold til moderne orgler, men det er en kunstnerisk fordel, da organisten har en mere umiddelbar fornemmelse af luftstrømmens påvirkning af ventilerne.

I skibet hænger 2 smukke messinglysekroner. Den største vejer ca. 75 kg og er fjortenarmet. Den er skænket til kirken i 1654 af en rig købmand fra Hamburg ved navn Jost Fechtel. - Gaven skal vel ses som en erkendtlighed til byen for den handel, han gennem årene havde drevet med den. Den mindre tiarmede krone blev skænket til kirken i 1705 af Kirsten Sonnesdatter, Kirsten Michelsdatter Lermant og Christian Pedersen, der var tolder i Bogense. Kronerne er nu forsynet med elektrisk lys, og der er ophængt endnu et par mindre kroner.

Et stort krucifiks fra middelalderens slutning er sandsynligvis skænket af brødrene biskop magister Oluf Mortensen i Roskilde og pastor Jens Mortensen, der begge var født i Bogense. De skænkede i hvert fald betydelige gaver til deres fødebys kirke i 1485, herunder både jordegods og inventargenstande samt kunstnerisk udsmykning til kirkerummet. Det var endnu katolsk tid, og til gengæld for alle gaverne blev der hver fredag læst messe i kirken for »gavernes, deres forældres og alle kristne sjæle«. Ved indgangen til koret hænger et mindre epitafium med en malet Kristusfigur i barokramme opsat i 1647 af Niels Jensen Lave, der var præst ved Sct. Knuds Kirke i Odense. Det blev opsat til minde overhans forældre, som boede i Bogense.

Orglet i Bogense Kirke blev leveret i 1862 af orgelbygger N. Marcussen & Søn i Aabenraa. Orglet blev restaureret og moderniseret i 1978-79 og må i dag betragtes som et klenodie. (Foto: Frank Nørgård.)

Det indre af kirken før restaureringen i 1913. På billedet ses de to prægtige messinglysekroner som blev skænket til kirken i henholdsvis 1654 og 1705. (Emmy Larsens samling.)

De to klokker i kirketårnet. Den mindste er sandsynligvis fra begyndelsen af 1200-tallet og som sådan en af landets ældste kirkeklokker. Den store klokke er fra 1516 og bærer en latinsk indskrift (se teksten). (Foto: Frank Nørgård.)

Kirken har 2 klokker i tårnet. Den ene er ganske lille og må formodes at stamme fra begyndelsen af 1200-tallet. Den hører til blandt landets ældste kirkeklokker og er sandsynligvis støbt af den samme mester, som har lavet klokken i Skeby kirke ved Otterup. Den har en aflang form, som er typisk for den senromanske periode, og den er uden indskrifter eller udsmykning af nogen art. Den store klokke er fra 1516, udført af den nederlandske støber Henricus de Campen d. Ældre. Den bærer følgende indskrift, oversat fra latin: »Nu jubler menneskene ved dette frelserens navn. Fremfør hellige jomfru bønner til din søn den hulde år 1516.« På klokkens sydside findes et reliefbillede af frelseren med følgende indskrift: »Verdens frelser, frels os.« På nordsiden er jomfru Maria afbilledet med følgende indskrift: »Hellige Maria bed for os.«

Over indgangen til kirketårnet skal have været et billede af Sct. Nikolaj, som kirken var indviet til. Tidligere har kirken tilsyneladende også været viet til Sct. Michael, men tilknytningen til Sct. Nikolaj, som var sømændenes og fiskernes skytshelgen, er bevaret længst op gennem tiden. Man bad og ofrede til denne helgen, når man var i havsnød samt ved sørejsens begyndelse og afslutning.

Kirkens indre har gennem århundreder undergået betydelige forandringer. I den katolske tid før 1536 havde kirken således et betydeligt antal altre viet til forskellige helgener; højaltret var naturligt nok viet til Sct. Nikolaj, men der var

f. eks. også et vigtigt alter viet til Jomfru Maria (Vor Frues Alter). I 1500-tallet hører vi om, hvorledes »de Bogense Herremænd« giver gaver og jordejendom til Vor Frues Alter mod, at der bliver holdt sjælemesser for dem ved alteret. På den tid var der heller ikke mange stole i kirken og slet ikke stolerækker, som først blev indført fra reformationens tid med plads til kvinder og mænd i hver sin side. Det tog naturligvis nogen tid, inden forandringerne blev gennemført; endnu i slutningen af 1500-tallet måtte biskop Jacob Madsen indskærpe over for bogenserne, at andre og helgenbilleder fra katolsk tid skulle fjernes fra kirken.

Når der ikke var mange stole i kirken, skyldtes det også, at der skulle være plads til begravelser, idet fornemme folk skulle begraves i selve kirken og allerhelst i koret, som var det fineste sted. I forbindelse med en omfattende restaurering i 1914-15, hvor dele af kirken fik nyt gulv, fandt man flere store ligsten, som blev taget op og efter forslag fra Nationalmuseet opstillet langs med og op mod væggene i de respektive kapeller, hvor de var fundet.

Ved det sydlige kapels vestvæg er opstillet 4 sten, som alle har dækket grave, hvori medlemmer af Bogense-adelen har hvilet. Længst mod syd står en stor, grå, udslidt ligsten, der viser en mands- og kvindesfigur og bærer følgende indskrift (oversat fra latin): »I det Herrens år 1500 29/11 døde rådmænd Erik Nielsen, Bogense, med sin hustru Anne Eriksen. Hvil i fred« (se side 44). Den næste sten er ligeledes temmelig nedslidt og viser igen en mands- og kvindefigur og bærer følgende danske indskrift: »Her ligger erlig oc Welbørdig ma(n)d Claus Erickse som døde 1550 den 17 dag Augusti oc hans kiere høstru Maren Bangs Daater som døde 1545 den ande(n) dag Februari.« Det var denne Klavs Eriksen, som i 1550 bekostede altertavle og prædikestol til kirken. Ægteparret havde 5 børn, bl. a. en datter Margrethe, der blev gift med den kendte Odense-storkøbmand Oluf Bager. Den tredje sten viser en mand og en kvinde i borgerlig dragt, stående mellem 3 søjler, som er forbundet med buer. Over manden findes hans fædrene våben, den halve bjørn, og mødrene våben, 3 stjerner over en halvmåne, og over kvinden er ligeledes hendes slægtsvåben. Under hendes fødder står følgende indskrift: »Her ligger erlig och Welbirdig mand Jørgen Clavsøn som døde 1592 den 10 dag oct oc hans høstru Mette Juels som døde 1562 de 7 dag Maii.« Det er denne Jørgen Klavsøn, som må føre proces med lensmanden Jørgen Skinkel på Rugård om sin adelige frihed. I 1553 beviser han i Odense sin ret til dette adelskab og kan herefter føre hjelm og skjold og kan besidde skattefrit gods. Den fjerde sten i dette kapel er af sort marmor og bærer indskriften: »Her ligger begrafven erlig oc velbyrdig Rasmus Jürgensens velbyrdig Jürgen Clausens Søn udi Bogense som hensofvede i Heren den 24 April Anno 1616.« Oven over indskriften er anbragt hans fædrene og mødrene våben. Rasmus Jørgensen vides ikke at have været gift og døde som slægtens sidste mand.

Ved nordkapellets østmur findes ligsten over betydelige borgere og deres hu-

Indskrift fra Rasmus Jørgensens ligsten. Rasmus Jørgensen var det sidste medlem af den såkaldte Bogense adel (de Bogense Herremænd), og han døde i 1616. Slægtens våben med bjørnesymbolet ses over indskriften. (Foto: Frank Nørgård.)

Ligsten over rådmann Niels Bang. Kun en del af stenen er bevaret, og det vides ikke med sikkerhed, hvornår Niels Bang døde. Det er dog hævet over enhver tvivl, at Niels Bang var en betydningsfuld person, idet han f. eks. deltog ved kongens retterting i Skåne 15. august 1599. (Foto: Frank Nørgård.)

struer. Det drejer sig om mænd, der har været borgmestre eller rådmænd i byen, førende købmænd, der har boet på byens Adelgade. Her findes for det første en del af Niels Bangs ligsten, idet resten af den blev slået itu under optagningen fra gulvet; fra denne sten kan rekonstrueres følgende tekst: »Til en salig opstande . . . hobning hviler sig under dene steen er . . . Niels Bang Raadmand udi Bogense og hens . . . e udi Herren den . . . Anno 16 . . . med sine tv . . . kiere Hustruer Mette Bangs s. Peder Hegelunds for . . . Borgmesters datter udi Ribe som s. henso . . . e udi Herren den 26 Aprilis Anno 1595 oc K . . . rren Niels Bangs s. Claus Madtzen . . . fordum Raadmand udi Kiel hans daater som oc hensofvede udi Herren den . . . Anno 16 ære deris Sieleenaadig . . . det evige Lif. Amen.« Det vides om Niels Bang, at han var kirkeværge, og at der i hans tid blev bygget på kirken; således var overdelen af kirken taget ned, og altre og tavler fra katolsk tid blev fjernet efter pålæg fra biskop Jacob Madsen. At Niels Bang var til stede ved kongens retterting i Skåne 15. august 1599, viser at han var en ganske betydningsfuld person. Hans dødsår kendes ikke med sikkerhed og fremgår heller ikke af ligstenen. Ved siden af Niels Bangs ligsten står borgmester Peder Jørgensens, som er meget slidt og har følgende indskrift: »Her ligger begrafven erlig mand Peder Jurgensen Borgmester i Bogense som døde 20 Decemb: Ao. 160? med sin første hustru Margrete Jespers Daater oc avfledede med hende Jurgén, Ellene oc Mareren oc hedense med hendis . . . Barn Ao. 1564 oc hans anden hustru Karen Hans Daater som døde Ao. 1573 oc hans tredie hustru Marren Niels Daater som døde den 10 Janu. Ao. 1612 ov ligger begrafvit hos hendis første husbonde Jep Matssen fordum Borgmester i Bogense. Gud gifve dennem alle en gledelig Opstandelse til det evige Lif. Amen.« Både Niels Bangs og Peder Jørgensens navne findes på byens rådhusklokke med året 1591, og begge mænd har hørt til blandt byens mest fremtrædende borgere i disse år. Peder Jørgensen havde i øvrigt den berygtede provst Niels Mule til svigersøn (se side 59-60). Ved siden af Peder Jørgensens ligsten findes faderens, rådmænd Jørgen Persens, som er meget medtaget. Jørgen Persen drev studehandel sammen med adelsmanden Klavs Eriksen og var gift med hans søster Anna. Dernæst følger den bedst bevarede af alle ligsten i Bogense Kirke, nemlig stenen over Claus Bang, som er sort og har tre skjolde foroven over 3 figurer, to mænd og en kvinde i midten. Indskriften lyder: »Her under hviler s. Claus Bang Borger i Bogense døde 1592 4. juni på sit Ecteskabz 6. og Alders 39. med sin kiere Hustru Karen Niels Dater døde 16 . . . i sit Ecteskabs 3 Enkesedis oc Alders oc hendis anden Husbond s. Sefveren Per Hegelund: Borgmester her samestedz døde 1618 den 11 Augustii sitt Ecteskabz 15 aar oc Alders 50 Aar Gud gifve demmet alle tro Christne en gledelig Opstandelse oc det evige Lif: oc er den huggen Anno 1620.« Claus Bang er sandsynligvis identisk med den Claus Bang, der 1592 er nævnt som borgmester i Bogense.

Den bedst bevarede ligsten i Bogense Kirke. På billedet ses kun den øverste del af stenen med 2 mandfigurer og en kvindefigur; det er Claus Bang (d. 1592), hans hustru Karen Nielsdatter samt hendes anden mand Søren Hegelund (d. 1618). Stenen er opstillet ved Nordkapellets østvæg. Læg mærke til Bang-slægtens bomærke (våben) som ses øverst på stenen med bogstaverne K. B. (Foto: Frank Nørgård.)

Den tredje gruppe af ligsten findes ved nordkapellets vestvæg. Gruppen omfatter 6 sten over betydelige borgere i byen, som fortrinsvis i 1500-tallet har fungeret som rådmænd, borgmestre eller byfogeder. Flere af stenene er meget nedslidte, og indskrifterne kan i flere tilfælde kun delvis gengives. Her skal følgelig kun omtales en enkelt sten, nemlig stenen over borgmester Jep Madsen, som har en mand mellem to kvinder som motiv og følgende tekst: »Her ligger ærlig mand Jep Madsen, Borgmester i Bogense, som døde 1577, med sine tvende Hustruer Elen Jørgensdatter, som døde 1558, og Maren Nielsdatter, som døde 1612.« Om borgmester Jep Madsen ved vi kun, at han er anført som borgmester i Bogense i 1574.

Generelt skal det siges, at man ikke må forvente, at figurerne på ligstenene har nogen portrætlighed i forhold til de personer, der var begravet under stenene. Det skyldes, at stenene er udhugget i Tyskland, hvor man ikke havde nogen anelse om personernes udseende. En del datoer og årstal mangler på flere sten, og der er anbragt firkanter på disse steder; man må gå ud fra, at tanken har været, at de rigtige tal skulle indsættes i stedet for firkanterne, når dødsfaldene skete.

I 1974 fremdrog Anders Jæger fra en udgravning ved Kappelsmøllegården 2 sten, som viste sig at være dele af en ligsten i kirken. (Foto: Anders Jæger.)

Ligstenen i kirken ved sydkapellets østvæg med de to fragmenter fra Kappelsmøllegården stående på gulvet. Ligstenen er sat over rådmand Hans Bang (d. 1560), borgmester Mads Jepsen (d. 1611) (som lod stenen udføre) og Anne Klavsdatter (d. 1592), som var datter af rådmand Klavs Eriksen og gift med Hans Bang og siden med Mads Jepsen. Hans Bang var ved sin død i 1560 rådmand i byen, og han var jordbruger og storkøbmand. Han har sandsynligvis deltaget i den betydelige kvægek-sport, som på den tid foregik fra byen. (Foto: Frank Nørgård.)

Kirken lå oprindeligt midt på kirkegården, der ikke var indhegnet og holdt i så smuk en orden, som vi kender det i dag. Kirkegården gik lige over i Torvet, og nu og da smeltede de to sammen, så der blev handlet på kirkegården, især i forbindelse med de store messer og kirkefester i katolsk tid. Folk var samlet ved sådanne lejligheder, og købmændene udnyttede muligheden for at gøre forretninger og måtte i øvrigt betale en afgift til kirken, der til gengæld ydede dem beskyttelse.

På kirkegården ved tårnet fandtes indtil begyndelsen af 1800-tallet en ligsten over Bogenses sidste katolske præst Nicolaus Jacobi, som døde i 1532. Endnu i 1755 fortælles det, at ingen turde røre ved stenen, da man troede, at en forbandede ville blive lagt på den, der rørte den. Overtroen forsvandt dog siden, og efter 1811 forsvandt også ligstenen, som efter sigende blev omdannet til en bænk. Det fortælles også, at der i mange år voksede en anselig tornebusk på kirkegården; den var sandsynligvis plantet over fællesgraven for de pestramte for at advare folk mod at komme der og løbe en risiko for at blive smittet. Senere opstod den folketro, at en trold lå begravet under den, hvorfor den ikke måtte fjernes; den fik da også en meget lang levetid, men er nu fjernet fra kirkegården. Der findes en tilsvarende beretning om en tornebusk på Skamby Kirkegård. Under svenskekrigene 1658-1660 blev enkelte svenskere begravet på kirkegården i Bogense; deres grave er dog nu sløjfet, men der findes soldatergrave fra De slesvigske Krige 1848-1850 og 1864 samt et monument, rejst i 1865 over de soldater, der døde på lazarettet i Bogense.

Kirken havde i katolsk tid sine egne indtægter og sine egne besiddelser, selv om det straks skal slås fast, at Bogense Kirke aldrig har været nogen rig kirke. Gang på gang lyder det i præsteindberetningerne, at den intet ejer og er i en elendig forfatning; disse indberetninger skal naturligvis tages med et vist forbehold, da præsterne nok kunne have en interesse i at skildre forholdene dårligere, end de var i virkeligheden. Alligevel var kirken ikke rig sammenlignet med andre købstadskirker.

Fra middelalderen havde den som økonomisk basis sin tiendeindtægt, som naturligvis varierede med de økonomiske konjunkturer i byen. Som det tidligere er beskrevet, var konjunkturerne i flere perioder meget dårlige for Bogense, og kirken kunne da supplere indtægterne med bidrag fra forskellige velhavere, som også i dårlige tider havde noget tilovers. Især i den katolske tid var det almindeligt at skænke gaver til kirken, som til gengæld afholdt sjællemesser, der kunne forkorte givernes ophold i skærsilden efter døden. Et eksempel på en sådan gave findes fra 1524 med følgende ordlyd: »1 pergementz breffue ith lyddendis, thatt Maren Bussesdaatter medt sin werrig stod inden 4 stocke och skøtte fraa sejh och sinne arffninger och till sonets Michaelis kircke y Bogense all then deell, som

hender tilfal ej then gaardt, som hendis fader och moder ej hade. Sub anno 1524.«

Ved reformationens indførelse i 1536 blev alt gods, som var skænket til kirken, inddraget til staten. Det gjaldt dog ikke gods, hvorom adelen kunne bevise, at det var givet til kirken af dens forfædre; om dette gods kunne adelen selv bestemme, hvorvidt man ønskede det tilbage eller om det fortsat skulle tilhøre kirken. Således fik Jesper Daa til Enggård i 1539 en gård i Skovby tilbage fra Bogense Kirke og senere 2 gårde i henholdsvis Smidstrup og Ejlbj. Også andre af kirkens donatorer overtog igen, hvad der tidligere var skænket til kirken.

En del gods blev dog tilbage hos kirken i Bogense; desværre har vi først fra 1760 en samlet oversigt over disse ejendomme. På dette tidspunkt havde kirken ca. 30 ejendomme: 2 gårde i Bogense (indbragte kirken 5 tønder byg om året), 5 huse i byen (lejeindtægter varierede, men var typisk 3 rdl. pr. år pr. hus), et antal marker i Bogense bymark, som indbragte korn, f. eks. 6 tønder byg for en ager, 3 marker i henholdsvis Grindløse, Hjadstrup og Gyldensteen (indbragte byg), 4 haver i Bogense og et skovareal på Æbelø.

Det er svært at vurdere den reelle værdi af disse ejendomme, da det er umuligt at fastsætte både den præcise beliggenhed og udstrækningen i flere tilfælde. En indberetning fra 1837 af sognepræst Hans Jacob Fich lader dog ane, at det var så som så med værdien af det ovenfor anførte, og i hvert fald var det meste afhændet før 1837. På dette tidspunkt ejede kirken ingen huse eller gårde, men kun 4 jordlodder i bymarken og et par haver, som gav en indtægt på ca. 30 tdr. byg årligt samt brød og vin til kirkens brug. Efter 1837 er alle kirkens jordlodder blevet solgt med undtagelse af arealer ved kirken, som har muliggjort udvidelser af kirkegården.

Kirken i Bogense havde i den katolske tid flere præster, således at der var én hoved- eller sognepræst knyttet til Sct. Nikolajs højalter, medens de øvrige har været knyttet til de forskellige altre og til Sct. Jørgens Kapel. Ved reformationen nedlagde man altertjenesterne, og alterpræsterne forsvandt, og tilbage blev sognepræsten og én kapellan. Det skal i denne forbindelse bemærkes, at Bogense igennem århundreder havde fælles sognepræst med Skovby. De to sogne eksisterede selvstændigt indtil 1465, da præsten i Skovby Ericus Johannis døde. Derefter indførtes ordningen med fælles sognepræst, men hver sin kapellan. I 1581 gav denne ordning anledning til en konflikt, idet borgerne i Bogense klagede over, at sognepræsten Hans Jespersen ikke selv stod for alteret pinsedag, men overlod det til kapellanen for selv at tage til anneks sognet. Bogenserne nægtede i den anledning at vederlægge det sædvanlige offer til præsten, og til sidst måtte han bøje sig for at få offeret. Forbindelsen mellem sognene fortsatte i øvrigt lige til 1902.

Vi vil i det følgende se på præsterne og kirkelivet i Bogense fra reformationen

op til slutningen af 1700-tallet. Der skete ikke noget præsteskitte i Bogense i anledning af reformationen. Den hidtidige katolske præst *Erik Hansen* fortsatte som luthersk sognepræst i 1536. Han døde i 1543 og blev begravet i den nordlige del af kirken, hvor der på hans ligsten skal have stået: »Den fortrinlige mand Erik, kongens provst, sognepræst i Århus og Bogense, som døde i det Herrens år 1543.«

Jørgen Lund (1543-?) blev den næste præst; vi ved ikke, hvor længe han sad i embedet, men i hvert fald at han i 1549 fik tilkendt en del af tienden fra Skovby.

Hans Jespersen (?-1584) blev omtalt på side 179 i forbindelse med borgernes klager over hans embedsførelse. Fra hans tid har man en fortegnelse over sognepræstens jord og indtægter, dateret 1571. Der er opført en gård på Torvet, som gav 4½ mark, jord til præstegården, som gav 28 skilling, 2 jorder i byen gav hver 8 skilling, indtægter fra jord på Lille og Store Stegø og renter af Bogense by på 12 mark. Hans Jespersen mistede tienden fra Skovby i 1564. Han har åbenbart ikke været særlig populær i byen, hvilket klart kom til udtryk efter hans død som følge af pest i 1584, hvor borgmester og råd bad biskoppen om en mere fredelig mand end hr. Hans og i øvrigt foreslog en Christen Nielsen, der havde fungeret i kaldet under den afdødes sygdom.

Niels Mule (1584-1616) blev imidlertid udnævnt som efterfølger, idet han havde den fordel at være biskoppens stedsøn. Han var absolut ikke mindre stridbar end Hans Jespersen (se side 57-61) og fik ifølge Jacob Madsens visitatsbog et dårligt rygte på grund af sin hidsighed. Biskop Jacob Madsen måtte i 1588 forlige ham med svigerfaderen borgmester Peder Jørgensen i rådets nærværelse før gudstjenesten, og i 1589 blev han midlertidigt suspenderet på grund af hor og anden forseelse. Det ser dog ud til, at Niels Mule forbedrede sig noget efterhånden, og menigheden kunne ved hans død i 1616 give ham det bedste vidnesbyrd. Det skal nævnes, at Niels Mule fra 1588 også var provst over Skovby herred.

Hans Buxen Veile (1616-1646) blev sognepræst i Bogense i 1616, skønt han først var blevet student i 1612 og kandidat i 1615. Han blev provst i herredet i 1630 og døde i 1646, samme år som den første kirkebog begynder, sandsynligvis som følge af Christian IVs befaling af 17. maj 1646, hvori det hedder, at hvis nogen præst forsømmer at føre kirkebog, skal han derved have sit embede forbrudt.

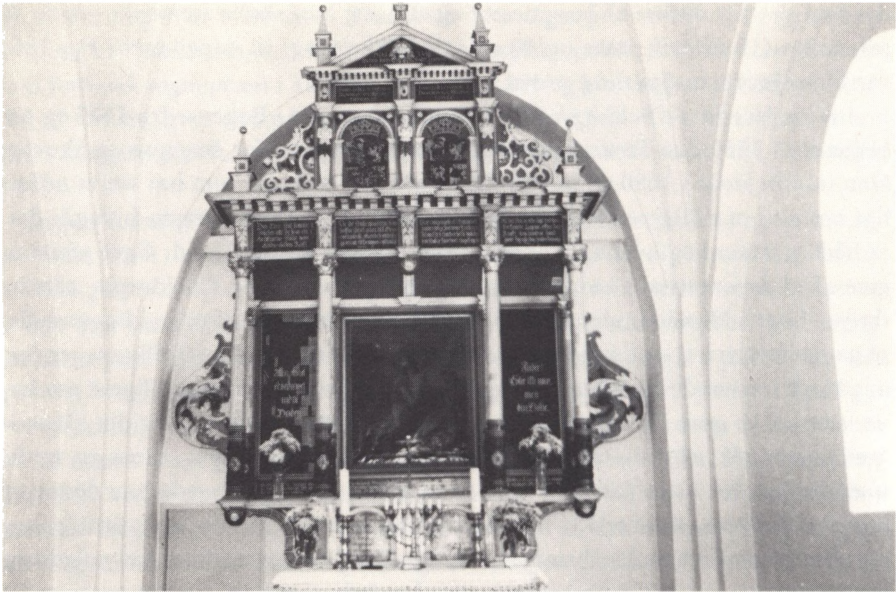
Hans Clausen Bang (1646/1647-1658) blev byens næste sognepræst, og selv om han i 1650 blev dømt, fordi hans kone kom for tidligt i barselsseng, blev han alligevel udnævnt til provst i 1655. Fra 1656 måtte han affinde sig med at dele tiendeindtægterne fra Æbelø med sognepræsten i Klinte, idet det samtidigt blev gjort frivilligt for beboerne på øen, om de ville søge Bogense eller Klinte Kirke.

Hans Jacobsen Sperling (1658-1677) var 28 år gammel, da han blev præst i Bogense i 1658. Han måtte i 1659 gå med til udnævnelsen af en kapellan, såle-

des som det var ønsket af borgmester og råd, og han skulle fremover betale 20 rdl. årligt (10 rdl. til påske og 10 rdl. til Mikkelsdag) til kapellanen. Fra 1666 var Hans Jacobsen Sperling provst i Skovby herred.

Anders Jacobsen Cheldorph (1677-1703) blev præst i Bogense fra 1677 og påbegyndte i 1680 den første fuldstændig førte kirkebog for Bogense og Skovby. Han udarbejdede i 1690 en indberetning om sine forhold, som har været udførligt omtalt i et tidligere afsnit (se side 99-101). Af indberetningen fremgår det, at både præstens og byens vilkår var meget dårlige på denne tid. Også afviklingen af gudstjenesterne kunne være besværlig for pastor Cheldorph; således skriver Literis Mando under året 1698: »I dette år blev kirkefreden i Bogense flere gange forstyrret, og det i den grad, at ikke mindre end 3 forskellige sager desangående verserede for retten. At gøre støj i kirken var dengang ligeså moderne, som nu at gøre larm på teatret. I Budolfi Kirke i Aalborg var det allerede året tilforn gået så vidt, at to karle trak tavlebæreren i håret, mens en tredie spændte ben for ham, for at få ham til at falde, men da langede han denne en lussing, så djervt, at smækket ikke blot hørtes overalt i kirken, men satte endog præsten på prædikestolen i stor alteration. Hvad der som oftest gav anledning til de hyppige og hæslige kirkeoptrin var den fæle rangsyge, der nu også var faren i borgerfolk, så at de betragtede kirkestolene som en rangskala, hvorfor det især gjaldt om at komme til at sidde på en af de øverste, hvilken latterlig forfængelighed her i Bogense Kirke som så mange andre steder forårsagede mundhuggeri og håndgemæng mellem flere vigtige borgerkoner, hvoraf der igen fulgte retssager, åbenbar skrifte eller bøder.« Det har tilsyneladende været svært at holde disciplin i kirkerne, selv om der i 1685 var indført et nyt kirkeritual, hvori det hed, at præsterne skulle prædike, så de enfoldigste kunne forstå det og efter behov uddrage lærdom, undervisning, trøst, formaning, straf og revselse deraf. Man forsøgte på alle måder at indskærpe en streng kirketugt i denne periode. Folk skulle gå i kirke hver søndag; øvrigheden eller husbonden skulle sørge for det, og udeladelse kostede bøder. Alt arbejde under prædiken og om søndagen var forbudt, endog for børn og tyende; kun det uomgængeligt nødvendige måtte forrettes. Derimod skulle ungdommen og børnene søge til kirken og forblive der efter gudstjenesten for at blive undervist i børnelærdom og øve sig i sang. Hvis børn og unge derimod stimlede sammen og legede på kirkegården, kunne de risikere straf med pisk eller ris. Loven forbød ligeledes al letfærdig og forargelig legen jul og løben fastelavn. Dersom nogen havde drukket før prædiken, skulle han straffes efter recessen (Christian IIIs reces), som bestemte, »at borgmester og råd i byerne skal lade opsætte gabestokke på torvet og andre steder, hvori de skal sættes, der drikker før højmessens«.

Hans Christian Funch (1703-1710) blev Cheldorphs efterfølger. Han var født i Assendrup i Jylland; han efterlod sig ved sin død i 1710 to døtre.

Altartavlen i Bogense Kirke er fra 1588. Det er en stor søjlebygning med udskæringer og forgyldte partier. I flere af rammerne findes skriftsteder, og det centrale maleri fra 1824 forestiller Kristus i Gethsemane. (Foto: Frank Nørgård.)

Poul Jørgensen Lundager (1710-1761), som var søn af en sjællandsk provst, blev byens præst fra 1710 og provst i herredet fra 1742 til 1758. Han blev kendt som en stor original og døde først i 1761 i en alder af 94 år. Originaliteten berodde bl. a. på hans udseende, idet han ifølge Literis Mando var »den sidste langskæggede præst på Fyen« og under 1761 hedder det: »Dette år døde den 94-årige magister provst Poul Lundager i Bogense, hvor han havde været præst i et halvt århundrede; han var den sidste præst på Fyn, som aldrig lod sig barbere og skal have været ekstravagant og fritalende selv på prædikestolen, hvor han engang hævdede sin velynderinde fru Hagedorn til Harritslevgård (se side 147) til skyerne, men på bogensernes bekostning som han tiltordnede sålunde: »Aa, I stakkels Bogense Høns! I skal engang komme til at syde i Helvedes suppekedel!« I vor tid ville sligt have været en mageløs skandale, men dengang ikke, da en nabo-præst endnu tog sig en større frihed, idet han fandt det bekvemmere under skriftemålet at uddele absolutionen ved sin stok i stedet for ved håndspålæg-gelse.« Pastor Lundager havde i 1715 problemer med at inddrive sine tiende- penge, hvilket medførte en del stridigheder mellem ham og byens borgere - måske er det en af forklaringerne på de hårde ord fra prædikestolen. Lundagers embedsperiode falder sammen med pietismens periode, hvor fromhed og kirke-tugt indskærpedes over for borgerne i endnu højere grad end tidligere. I 1735

kom sabbatsforordningen, hvorefter folk fik ordre til »flittigt« at indfinde sig i kirken, husbonden skulle svare for sine tjenestefolks kirkegang og officererne for de meniges. Straffen for forsømmelighed var bøde, ved gentagelser gabestok på kirkegården, til hvilken ende gabestokke skulle opsættes af kirkeejerne ved hver kirke. Høstarbejde var dog en acceptabel udeblivelsesgrund »for at profitere af et med længsel forventet vejrlig og at konservere afgrøden på marken.« Derudover var alt arbejde, køb og salg samt drukkenskab på søn- og helligdage bandlyst, og »for at forekomme lystrejser og spadsereregange uden porten« måtte byportene kun åbnes for dem »som nødvendig må rejse«. Ligeledes blev alle forlystelser, riden sommer i by, julestuer, maskerader og komedier forbudt på helligdage. Det var på denne tid en hyppigt anvendt straf at lade folk »stå åbenbar/offentlig skrifte« i kirken. En række tilfælde nævnes af Literis Mando:

1701 - 5. august druknede et barn på 3 år i en brønd i Farstrup, og måtte forældrene stå skrifte herfor.

1714 - I kirkebøgerne nævnes »Jomfrupigen Engel« fra Sandagergård som fadderske og »Smedens tjenestekvind« i Melby, som hele 2 gange i dette år måtte stå åbenbar skrifte.

1726 - 5. marts (Fastelavnsmandag) druknede Sandager Møllers 5-årige søn i mølledammen, og måtte forældrene derfor stå åbenbar skrifte.

1747 - 19. februar står 4 folk skrifte i Melby Kirke for tyveri af asketræer fra Sandager Kirkegård.

1758 - 5. februar (Fastelavnssøndag) står gartner Rørs pige skrifte i Guldbjerg Kirke og udlægger gartner David Dan på Harritslevgård som barnefader.

1760 - 27. april står »Trine Tobaks« fra Holve åbenbar skrifte og »udlægger en knippelskræmmer fra Holsten«.

Pastor Lundager gjorde sig også bemærket med en indberetning fra 1755. Det hedder om denne hos Literis Mando: »I præsteindberetningen giver den gamle originale pastor Lundager en ret kuriøs beskrivelse over sine menigheder, hvori han blandt andet siger, at Bogense Kirke er omtrent lige så vid som lang, at tårnet ligger på den østre ende, for at havet ikke skal sluge klokkelyden, at en storm havde nedblæst Sct. Nikolajs billede fra klokketårnet osv., at Adelgaden har navn efter adelsfolkene på »Trappen«, Tjæregade (Østergade) efter købmændene osv. Harritslevgård, som beboedes af hans veninde fru Hågedorn, har han beskrevet med forkærlighed, lige fra den treetages hovedbygningens gotiske gavle og kviste, »der gjøre en yndig parade« til havens »Gevæksthus«. - Om Gyldesteen hedder det, at dens voldgrave lignede næsten en sø, at dets have næppe fandt sin lige i Danmark, især formedelst dens tre ialt 5000 fod lange alléer. Den største af disse, Kirkealléen var opstået derved, at den første greve havde gjort det til pligt for hver ny fæster på hans grevskab, at plante et vist antal bøge.«

To senbarokke lysestager, skænket til kirken i 1777. Materialet er jernblik, som er forsvøvet, og på en indskrift kan læses: »Aar 1777 nye Aars Dagen er disse tvende Stager givet til Bogense Kirke af Jens Jørgensen som har været dens Werge ud i 26 Aar Borger og Købmand ud i 53 Aar i sit Alders 77 Aar.« (Emmy Larsens samling.)

Gottfred Poulsen Lundager (1761-1776) efterfulgte den gamle Lundager og gjorde sig bemærket ved i 1764 at skænke 100 rdl. til byens fattige. Han døde i 1776 i en alder af 55 år.

Eigil Thorhalleson (1776-1789) blev 21. december 1776 udnævnt til præst i Bogense og i 1781 til provst i herredet; han betegnes som en tro og kær lærer.

Kapellanerne boede i begyndelsen i Skovby, men blev senere i flere tilfælde tillige rektorer ved Bogense latinskole. Fra perioden kendes følgende kapellaner:

Jens Hansen, død af pest 1584.

Hans Jacobsen.

Søren Villumsen, også rektor og som sådan fik han i 1590 en drøj reprimande for drukkenskab af biskop Jacob Madsen.

Niels Lauritsen Snog 1622-1624.

Jesper Povelsøn (Kullerup) 1624-1626.

Søren Nielsen Glud 1626-1628.

Christopher Christensen Hesselager 1626-1633.

Peter Jensen Hjallesø 1633-1641.

Jens Ibsen Barløse 1641-1659.

Laurits Danielsen Køler 1659.

Lauritz Hansen 1685-1693.

Sebastian Johannes Friis 1693-1698.

Ove Hansen Guldbjerg 1698-1700.

Knud Olufson Klarskov 1700-1733.

Henning Achtonius 1733-1773.

Knud Knudsen 1773-1794.

SAGN OG BERETNINGER FRA BOGENSE OG BOGENSE-EGNEN

Gamle folkesagn og historier eksisterer i enhver egn, således også på Nordfyn. De foregående afsnit i bogen har tilsigtet så vidt muligt at give en historisk korrekt fremstilling af byens historie uden at lægge vægt på det eksisterende sagnmateriale. I dette afsnit skal gives nogle eksempler på beretninger, der i hvert fald har en kerne af historisk sandhed i sig, men som nok vil være meget usikre at anvende som egentlige historiske kilder.

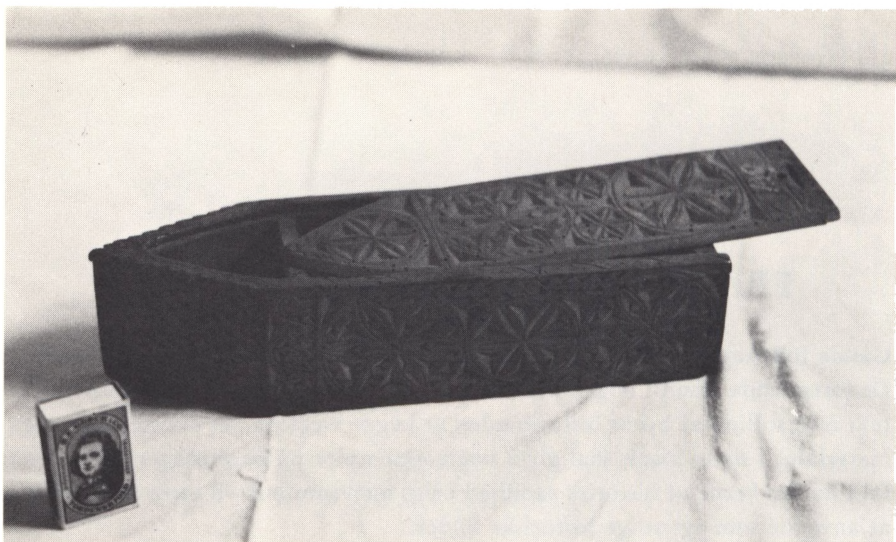
Hos H. C. Frydendahl (udg.), Fynske folkeminder, 1945, gengives en række gamle sagn fra egnen:

SAGN FRA BOGENSE-EGNEN

Ved Martine Agathe Hansen

Ildsvaade i Bogense

Den 14. Oktober 1570 overgik der Bogense By en stor Ildsvaade, hvorved hele Byen, med Undtagelse af Kirken og Raadhuset og nogle private Bygninger, lagdes i Aske. Denne Ulykke skal være opstaaet ved uforsigtig Salttilvirkning af Tang; men der meddeles ogsaa, at nogle Troldkvinder, der var blevne vrede paa Beboerne i Byen, for at hævne sig havde sat ild paa Byen. Det lykkedes ikke Øvrigheden at faa fat paa alle disse Kvinder, og paa Borgernes Bøn til Kong Frederik den Anden udstedtes en Kongelig Befaling til Fogder og andre Embedsmænd om at være behjælpelig med at gribe dem, som undgik at blive anholdte. Man har for mange Aar siden fundet en Indskrift paa en Gaard i Tjæregaden, den nuværende Østergade, lige for Adelgade, som indeholdt Meddelelse om Ildebranden. Under samme Indskrift fandtes et Billede af en Mand med en Skjæppe og en *Strygbolt*, og derom fortælles, at Købmanden, som ejede Gaarden, intet af sine Ejendele lod udflytte; men da Ildebranden rasede heftigt, faldt han paa sine Knæ og bad til Gud, at, hvis han aldrig have forurettet nogen med sit Maal, hans Gaard da, til Bevis for hans Retfærdighed, maatte blive staaende. Hans Bøn opfyldtes, og hans Gaard og Naboen blev uberørte af Ildebranden. En Gaard på Byens Adelgade, hvor den nuværende Gjæstgiver-

Syskrin med årstallet 1777. Dette smukt udskårne skrin findes på Nordfyns Museum sammen med andre fine træskærerarbejder fra 1700-tallet. (Foto: Frank Nørgård.)

gaard ligger, blev opbygget efter Ildebranden af Raadmand Niels Bang og skal have haft følgende Indskrift:

»Der man skrev 1500 og halvfjerdssindstve
den 14. Oktober, jeg vil ikke lyve,
da brændte Bogense af i en Glød,
saa hjælpe os Gud i vor Sorrig, Modgang og store Nød.«

Efter Notitser af Lærer Johannes Møller, Harritslev.

Løngang fra Bogense til Æbelø

Fra Sct. Anna Kloster i Bogense, der siden blev omdannet til Raadhus, skal der have ført en Løngang til Æbelø.

Efter Lærer Johannes Møllers Notitser.

Bogense til Tovegade

Sagnet fortæller, at Bogense har strakt sig ud til Tovegade, en Grund i Havet mellem Stegø og Æbelø.

Efter Lærer Johannes Møllers Notitser.

Den svenske Børge i Harritslev

Fra Aarene 1658-59, da Danmark var i Svenskernes Vold, har Sagnet opbevaret flere træk . . .

Det skete, at Svenskerne blev tilbage og bosatte sig her i Landet. Saaledes har en svensker bosat sig i Kærby (Skovby Sogn), og han var Skræder og syede for Folk, men fik senere ved Giftermål en Gaard i Harritslev, som i mange Aar beboedes af hans Familie; nu ejes Gaarden af Hr. Holger Sørensen. Der fortælles om den svenske Børge, at han var en skikkelig Mand, der i en meget ung Alder var bleven nødt til at drage i Krig og greb derfor den første og bedste Lejlighed til at slippe fra Krigens Farer og Besværligheder. Der fortælles om ham, at han vilde have, at Maden skulde nydes med Skønsomhed og ikke paa en letsindig Maade, og derfor kunde han ikke lide, at nogen brugte ufin Tale ved Bordet, bruge letsindig Snak, le og fjase med Maden i Munden; han kunne da sige med Heftighed: »Jeg vil ikke have den Grinen ved Maden, jeg ved, hvad det betyder at have og savne sin Føde.« Han gemte alle de Ben, der levnedes ved Bordet, i et dertil indrettet Skab, skønt uvist i hvilken Hensigt.

Efter Opt. af Vedel Simonsen.

Sagn om Harritslevgaard og mærkelige Lyde ved Nattetide

Der fortælles, at Palnatoke en Gang skulde have været Høvding over Fyn og skulde have boet paa Harritslevgaard; om det har sin Rigtighed, vides ikke. Palnatoke fartede meget om på Jagt, baade tidlig og sildig. Bønderne vare bange for ham; de byggede af den Grund deres Gaarde saaledes, at der over for Gadeporten var en Løkkeport ud til Løkken eller Toften. Naar Palnatoke saa om Natten kom farende med sine gloende Hunde ind ad Gadeporten, kunde han fare lige ud ad Løkkeporten. Der siges, at Palnatoke endnu den Dag i Dag ved Nattetide har sin Gang inden for de tykke Mure.

Niels Skov, som boede i Grønløkken, Harritslev Mark, død for cirka 30 Aar siden i en høj Alder, tjente paa Gaarden som ung - sagde, at han flere Gange har hørt Lyde ovre fra det gamle Mejeri; det var, som om nogen tumlede med *Sikar* og *Mælkejunger*; men han havde aldrig set noget.

For mange Aar siden blev en adelig Dame muret levende ind dér, hvor der nu er Strygestue, og i den sorte Kælder, som ogsaa kaldes for »Hundehullerne«, og som førhen blev brugt til Fængsel, var der henlagt Tortur-Redskaber: Træhest og Haandjern med Skruer, der kunde skrues fast om Haandlede og Fingre. Dette er af Lærer Johannes Møller, Harritslev, fortalt i Skolen. Tortur-Redskaberne findes ikke mere.

At der er mange mærkelige Lyde i disse store og ved Nattetid skumle Bygninger, er sikkert. Jeg har været i Køkkenet paa Harritslevgaard i tre Aar i den afdøde Fru Lassens Tid, kom der i Efteråret 1895. Det var i Sommeren 96, der skete noget mærkeligt. Kokkepigen og Bryggepigen havde det Værelse sammen, som almindelig kaldtes »Hulen«. Bryggepigen vaagner pludselig en Nat og hører en Mand gaa med taktfaste Skridt i Gangen uden for deres Dør. Gangen er stor

og bred og gaar fra den ene Ende af Huset til den anden, fra Køkken til Bryggers; hun vækker ganske stille Kokkepigen og siger: »Kan du høre, der gaar en Mand i Gangen?« Det kunde hun. Bryggepigens, der ikke var bange af sig, tændte sit Lys og gik ud for at se, hvem det kunne være, og skønt hun gik Gangen igennem og saa ind alle Steder, hvor der ikke var laaset, saa hun ingen. Hun gik ind i sin Seng igen; men et Øjeblik efter hørte de igen Manden gaa frem og tilbage i Gangen. I de første dage efter blev der talt meget derom, og der blev sagt, at det nok var Palnatoke, der var på Færde; den Tildragelse var dog snart glemmt.

Der var vel gaaet godt et Aars Tid. Bryggepigens var forlængst rejst fra Gaarden, og Kokkepigen boede alene i »Hulen«; hun havde en Aften været ude og kom hjem ved Midnatstid. Ved siden af hendes Seng stod hendes Vaskebord, hvorpaa hun, som hun plejede, satte sin Lampe, saa hun kunde sidde i Sengen og slukke den. Det var lige, da hun havde slukt sin Lampe, at der kom et skarpt Lysskær igennem Værelset, og det raslede hen ad Gulvet, som om der blev kastet en Del Æggeskaller. Bange blev hun, puttede sig under dynen og turde ikke røre et Lem. Der skete dog ikke mere, hun faldt til sidst i Søvn og vaagnede ikke, førend Uret ringede; hun laa og lyttede et Øjeblik; da alt var roligt, tændte hun Lampen, sprang ud af Sengen og gik hen til Døren, hun kunne have glemmt at laase den; men den var laaset, saa der var ingen, som kunne komme den Vej ind og gøre hende bange. Kokkepigen var alligevel bange for at sove der om Natten og fortalte det passerede til Fru Lassen, der sagde, da hun hørte det, at det samme havde den forrige Kokkepige set og hørt; men for Børnenes Skyld maatte hun ikke tale om det for ikke at gøre dem bange. Kokkepigen fik en lille Lampe udleveret, som hun kunde have til at brænde hele Natten. Der skete ikke mere i den Tid, jeg var paa Harritslevgaard. Hvem forstaar, hvad det kunde være?

Opt. 1937.

Sjokkende Trin paa Sandagergaard

Den gamle Lærerinde Jomfru Møller i Smidstrup, der var født paa Sandagergaard og opdraget der hos sin Morfar, har fortalt mig:

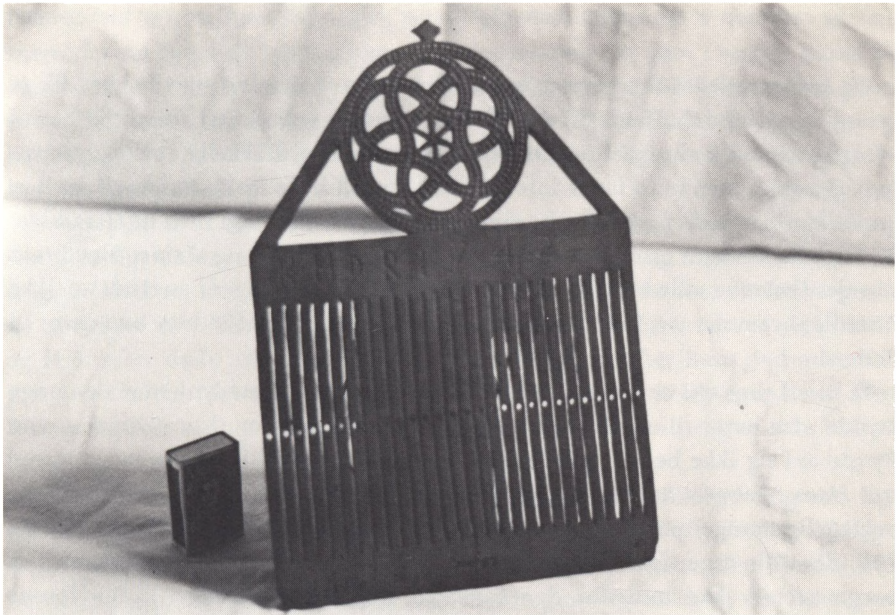
Jeg har selv hørt noget hjemme paa Sandagergaard. Jeg sad en Aften sent i Stuen og læste mine Lektier. Da med et lød det, som nogen kom, lukkede en Dør op og i, sjokkede gennem Stuen og gik ud af Døren i modsatte side.

Opt. 1937.

Herman Madsen, Romantik og historie fra danske herregårde, 1960, bringer denne grufulde beretning fra Bogense-egnen:

Barnemordet

Den 19. november 1635 stred en lille skare bevæbnede mænd sig ud ad den søle-

Mens sagn og historier er blevet fortalt i de små stuer, har man også fremstillet håndarbejder. Dette dekorerede vævespjæld fra 1742 kan ses på Nordfyns Museum. (Foto: Frank Nørgård.)

de Slettens landevej. Forrest red lensmanden fra Odense slot *Henning Valkendorff*, og efter ham kom 16 mand forsynet med skydevåben og hellebarder. Vejet var ondt, og den opgave, som var lensmanden betroet, var pinlig. Ikke så mærkeligt, at hans ansigt var mørkt. Han havde af *Christian den Fjerde*, som på denne tid opholdt sig på Odense slot, fået befaling til at hente *Mourits Ascherleben* til *Jerstrup* med det gode eller med det onde. Der var rejst en alvorlig anklage mod den rige nordfynske herremand, om hvem der gik vilde rygter om »forargeligt levned og ukristelig fremfærd«.

Kongen havde sine bitre bekymringer med den danske adel, striden mellem kongemagt og adelsvælde var tilspidset som aldrig før, siden grevens fejde havde konsolideret adelens magt på den mest afgørende måde. Når kongen kunne ramme en adelsmand på lovlig måde, gjorde han det med al sin styrke, selv om forbitrelsen voksede inden for adelsstanden. Og nu stod *Mourits Ascherleben* for tur, anklaget for en forbrydelse, som - skønt den ikke er strafbar eller ulovlig i vore dage - kunne koste ham ære, gods og liv. Rygtet gik, at hans svigerinde *Sibylle Gjøe* havde fået et barn, som han skulle være fader til. Rygtet fortalte endvidere, at *Sibylle* havde ombragt dette barn.

Henning Valkendorff indkvarterede sine folk i *Skamby* og red ene til *Jerstrup* for at overtale *Mourits Ascherleben* til at følge med uden modstand. Det lykke-

des, og sammen vendte de tilbage til Odense. Også Sibylle Gjølge var blevet hentet.

Og nu oprulledes for herredagen i Odense en rystende tragedie, der fik et grumt og rystende udfald. Sibylle tilstod, at hun havde kastet sit spæde barn i voldgraven ved Jerstrup. Kongen befalede, at man øjeblikkelig skulle gennemsøge gravene, men man fandt intet. Så ændrede Sibylle forklaringen til, at hun havde lagt det døde barn i et lille skrin, som hun havde bragt med til *Hvidkilde*, da hun der besøgte broderen *Falk Gjølge*. Dette var rigtigt, og skrinet blev bragt til veje. Derimod ville hun, trods alle de midler der blev taget i anvendelse, ikke fortælle, hvem der var fader til barnet. Den 4. december 1635 blev hun dømt til døden.

Et mærkeligt spil om liv og død begyndte. Man havde medynk med den unge kvinde, der hørte til en af Danmarks mest ansete familier. Kun Christian den Fjerde lod sig ikke bøje. Landsdommer *Jacob Bircherod* fortæller, at borgmester *Hans Nielsen Chulensbrun* gik til kongen og fortalte, at Odense by var i en beklagelig mangel på skarprettere, og at det var vanskeligt at finde en på hele Fyn, der ville tage sig af denne sag. Kongen blev rasende og svor på, at hvis borgmesteren ikke indenfor den fastsatte tidsfrist skaffede en sådan lovens håndhæver, skulle han selv blive tvunget til at foretage henrettelsen.

Henning Valkendorff blev af den vrede konge sendt til Haderslev for at hente skarpretteren der. Også han forhalede sit hverv med det formål at få den uhyggelige begivenhed udsat så længe som muligt. I mellemtiden var Ascherleben blevet krydsforhørt, men han erklærede intet at kende til sagen, og at det var smuds og sladder, som lå bag påstanden.

Den impulsive Christian den Fjerde, som under besøget i Odense var ledsaget af *Vibeke Kruse* og den lille *Ulrik Christian Gyldenløve*, var i sin bitre strid med de stærke adelskræfter, der selv om de fordømte Birgittes handling alligevel stillede sig bag hende med forblommede trusler, opirret til det yderste. Dertil kom vreden over ikke at kunne ramme Ascherleben. Af denne grund kom det til et af de mærkeligste og mest utiltalende træk hos den ellers på mange måder humanistisk indstillede konge. Han forlangte, at skafottet skulle opstilles i slotsgården i Odense, så han uden at sætte sin værdighed til kunne overvære eksekutionen fra et vindue.

Det hele blev et mærkeligt ondt drama, man skulle have troet var opstået i en romanforfatters fantasi. Ved et skæbnens spil var præsten ved St. Hans kirke, *Hasebard*, som skulle berette hende til døden, hendes barndomsven fra *Rosen-vold*. Han fulgte hende til retterstedet og var vel hende en stor trøst i de sidste timer.

Da det uhyggelige optrin var udspillet, og Sibylle havde betalt for sin brøde med sit liv, kaldte kongen pastor *Hasebard* til sig og bad ham fortælle, hvad Sy-

bille havde betroet ham i de sidste timer. Han var sikker på, at præsten vidste, hvem der var fader til Sybilles barn. Præsten svarede, at intet i verden kunne få ham til at fortælle, hvad der var blevet betroet ham, selv ikke kongens bud. Med ét var det, som Christian den Fjerde gik i sig selv. Hans vrede afløstes af ro, og han sagde: »Ja, havde Han udkrammet Sibylles hemmelighed, da skulle Han ikke have været sikker paa sin hals.«

Selv om Mourits Ascherleben var hårdt ramt af den frygtelige begivenhed og den alvorlige anklage mod ham, så var han dog gået fri og havde undgået den tragiske skæbne, som var blevet hans morfar *Eiler Brockenhuus* til *Søndergaard* til del for en fuldstændig sideløbende anklage. Han faldt hen til melankoli, og få år efter døde han, kun 45 år gammel. Nogle år efter hans død udsendte præsten *Ludvig Mikkelsen* den ligprædiken, han havde holdt over ham. Den former sig som en hel levnedbeskrivelse, men kommer naturligvis ikke ind på forholdet til denne sag.

Med sine lave bindingsværksbygninger, der spejler sig i blanke voldgrave, ligger Jerstrup som en ægte fynsk herregårdsidyl i nærheden af Grindløse. Meget er forandret her, siden de tragiske begivenheder på Christian den Fjerdes Tid fandt sted. Mindst berørt af tidens tand er den gamle granitbro, der fører over voldgraven til hovedbygningen, den er et stykke levende middelalder, allerede ærværdig, da Mourits Ascherleben og hans smukke svigerinde med den onde skæbne vandrede over den.

Smukt dekoreret manglebræt med årstallet 1762. Sådanne manglebrætter blev hyppigt anvendt som forlovelsesgaver, hvilket forklarer den store kunstfærdighed i udførelsen. Manglebrætterne benyttedes i øvrigt til at glatte vasket tøj, der var rullet om en stok; man pressede brættet hårdt mod stokken, idet den rullede hen over et bord. Nordfyns Museum har en af landets betydeligste samlinger af manglebrætter. (Foto: Frank Nørgård.)

I Vedel Simonsen, Rugaards Historie, bd. III, side 29 berettes under året 1688 følgende:

»Samme år eller så omtrent blev på gårdmand Jens Rasmussens grund i Moderup (Særslev sogn) en genstridig genganger nemlig gårdens daværende beboer, Niels Eriksen, efter flere forgæves forsøg omsider nedmanet, da han, uagtet man havde strøet hørfrø på kirkevejen, da man bar ham til graven, ligefuldt vedblev at gå igen efter døden, fordi han havde slået en kræmmer ihjel (og det, som man mener, ved Kræmmerkæret i Elvedgårds Gærdselskov, Fleskeriis, hvilket navn almuen virkelig tillægger dette kiær på grund af en der ihjelslået kræmmer). Som en følge deraf blev han først »gravbunden« på kirkegården, så at han ikke kunne komme af graven, men da brød han sig vej under jorden fra kirkegården af og til sin egen gårds grund (en rejse der medtog ham hele 3 år) og gik han nu der så stærkt igen både ved nat og dag, at han endogså satte sig på skorstenen hos konen, og når hun kom salt i grøden, kom han aske deri og sagde derhos ofte: »Rol Rol giv bod«; han vækkede manden midt om natten og bildte ham ind, at det var tid at tærske, gjorde støj i gården, så at man troede, alt kreaturet var løst og myrdede hinanden; han forjog manden af sengen om natten og lagde sig hos konen, medens manden måtte søge ud i byen om natteleje; også pigerne køs han ofte, idet han sad på lobjælken og gloede ad dem, når de kom ud i udhusene; kort sagt, der var ingen udkomme med ham og man var til sidst nødsaget til at søge om at få ham manet; flere præster forsøgte det forgæves og han sagde til sidst selv, at de ikke kunde få bugt med ham, før den med de rød-blissede heste kom herover fra Jylland; omsider kom da denne præst fra Jylland også; men den første bog, han tog frem, blæste gengangeren fra ham; men nu sagde han, idet han tog en anden frem: Blæs nu på den! og da måtte gengangeren vige. De fleste sige ellers, at præsten var fra Ejlbjby (men derfor kunne han jo gerne være en jyde) og at han havde med sig sine 2 sønner og en karl; karlen, som hed Niels Piber, måtte først udæske gengangeren ved at råbe hans navn inde i gården; gengangeren kom også på denne opfordring, som et knippe foder, væltende ud fra en gavl og ned på præstens kjole og nu tog præstens ene søn imod ham med manen og besværgen; men denne afviste han straks, fordi han skulle have haft omgang med en pige i en malkølle (tørreovn for malt); nu tog den anden fat på ham og også denne vilde gengangeren afvise, fordi han engang havde stjålet et hvedebrød; men maneren smed pengene for hvedebrødet på jorden og nu måtte den genstridige herved og blev nedmanet i porten; men præsten med begge sine sønner tilsatte livet 9 dage efter og det, vel at mærke, af den årsag, fordi stuepigen tog »med lys« imod dem, da de kom hjem; også den stakels karl, Niels Piber, som havde udæsket gengangeren, blev aldrig til noget mere, så at de i præstegården måtte føde ham og blot kunde bruge ham til at vende steg osv. Andre sige derimod (og det vistnok de fleste), at han ikke blev nedma-

Skab fra 1763. Skabet er ca. 1 m højt og findes på Nordfyns Museum. (Foto: Frank Nørgård.)

net i porten, men i et kær ved en banke, kaldet Ejlers Banke, ligesom kæret Ejlers Kær, og endnu andre sige, at kæret, hvori han blev nedmanet, hedder Æleskabet og at der efter nedmaningen blev nedrammet en pæl i samme; men da denne forrådnede, kom gengangeren igen og de gamle folk i gården, som var meget overtroiske, havde ofte set ham og endnu oftere følt ham og det er ikke nok med, at de aldrig kunde holde deres heste tøjrede om natten ved det lille kær tæt ved gården, hvori han er nedmanet; men de have også haft meget uheld på deres kreaturer, som de ligeledes tilskriver gengangeren, og have derfor flere gange måttet flytte deres kohus fra det ene sted til det andet. Såvidt historien, der er stadfæstet af en stor del hjemmelmænd, og hvad enten vi nu antager, at den har tildraget sig 1688 eller 1719, så bliver den dog stedse et helt mærkeligt bevis på, hvor mange decennier, ja snese af år efter reformationen en så papistisk overtro kunde vedligeholde sig hos folket, og jo dybere vi sætter den ned i tiden, desto mærkeligere bliver naturligvis også beviset.«

Literis Mando beretter under året 1699 følgende: »Nu meldte Mads Hvid, hører (adjunkt) i Odense, sig som ansøger om Hårslev præstekald. Denne mester Mads havde imidlertid, ligesom flere af denne eksentriske familie, en skrue løs

og navnlig havde han ikke været rigtig ved »snøvsen« siden en nat, da han blev vækket af en gedebuk, der tilfældigvis var kommet ind på hans kammer. Mads blev skrækkelig altereret og troede i lang tid at hans hornede navnebroder var ingen anden end Satan selv, der vilde dele seng med ham. Hans fader Lars Hvid, der var forpagter på Oregård, ønskede naturligvis at få sin søn i nærheden og håbede at han nok kom sig når han blev landsbypræst. Dagen kom da Mads skulde holde sin prøveprædiken for Hårslev menighed, men Mads læste én tekst op og prædikede over en ganske anden eller rettere over en halv snes andre og da han endelig holdt op, rejste provsten, magister Anders Kjeldby fra Bogense, sig op og spurgte menigheden, hvorledes de vare fornøjede med kandidaten. Da alle tiede, trådte Aagaarde møller frem og sagde: »Når øllet er godt, roser det sig selv!« og dermed var Mads faldet igennem. Da de gik ud af kirken, sagde hans fader til ham: »Men Mads, du glemte jo evangeliet i dag.« »Ja, det er sgu sandt, jeg må på stolen igen!« og da dette nægtedes ham, blev han så rasende, at han måtte bindes, og hans fader måtte siden holde ham indelukket på Oregård. Hans broder Anders Hvid fik derimod ikke blot kaldet, men også kæreste, Barbara Sofie Kjeldby fra Bogense, en broderdatter af bispinde Kingo. I 40 år var han præst og tildels provst her, men spillede dog en gang en forargelig rolle i en styg studehistorie, som siden på sit sted skal meddeles.«

Op fortsættelsen følger under året 1733:

»De første studehandlere her i herredet ere oberst Hagedorn til Harritslevgård og A. Hvid i Hårslev, der er præst, provst og proprietær (ejede Holsegård i Brenderup sogn). Af denne hr. Hvids hundrede høveder er et borte, idet en flok skal afgå til København. Men provstens røgter er ikke rådvild: På Maderup Mark ser han en stud, der nok kunne ligne hans husbonds og fører den hjem, hvor provsten brændemærker den som sin. Snart savner obersten en okse og stævner på grundet mistanke provst Hvid. Af de mange tingsvidner fremgår det at den af provsten brændemærkede og bortsolgte stud virkelig tilhører oberst Hagedorn, at han har købt den på Bogense Marked, at den bar hans brændemærke førend provsten tillige påsatte den sit, at provsten måske nok en kort tid havde savnet en stud, men den fandtes nu atter på hans stald og afveg også noget i tegning fra den stjalne stedfortræder. Provsten erklærede sig uvidende om sagen; dog tilbyder han at betale studen men ikke sagens omkostninger. Hermed er Hagedorn ikke tilfreds, sagen går videre og ender med at provsten mister betydelige kontanter, kald og kjole samt kongens nåde og til gengæld for alt dette fik han kendingsnavnet »Studeprovsten«.

Det meddeles under året 1738, at Anders Hvid siden døde i stor armod.

Fra året 1732 kan Literis Mando berette føldende:

»Samme dag og sted, som præstekonen madam Hornemann og hendes kæreste, student Mørk, henrettedes blev endnu 3 andre personer her fra herredet

Denne bakke fra 1770 er et godt eksempel på datidens udviklede træskærerkunst på Bogense-egnen. Findes på Nordfyns Museum. (Foto: Frank Nørgård.)

Smukt dekoreret syskrin fra 1781 forsynet med lås. Skrin af denne type har vel været benyttet som forlovelsesgaver. Findes på Nordfyns Museum. (Foto: Frank Nørgård.)

henrettede for en lignende forbrydelse. Det var den unge og smukke kone Katri-
ne Krogshøj, som af sine forældre (gårdfolk i Pårup sogn) var bleven tvungen til
at ægte den gamle men rige Jacob Nielsen til Himmelstrup, forhen ride- og
skovfoged på Dallund. Hun og hendes kæreste, en ung karl ved navn Nikolai,
lejede, efter at de forgæves havde forsøgt at forgive den gamle, værtshusholder
Jens Jyde i Odense til for 7 daler at slå ham ihjel. Konen får nu sin mand til på
en aftalt aften at ride til Ryds Mølle; Jens Jyde passer ham op og slår ham ihjel
med en kølle, der er beslået med en hestesko, for at det skulde se ud som om han
var slået ihjel af hesten. Alligevel opdages forbrydelsen og de fængsles alle 3.
Den kæmpestærke Jens Jyde befrier sig fra sin jernlænke, bryder ind til student
Mørk, befrier også ham og bærer ham på sin ryg fra Odense Rådhus til Vejrup,
hvor de anholdes. Et øjenvidne til henrettelsen (lærer Grønvald, dengang elev
på latinskolen) fortæller, at han ikke havde set et smukkere par end den unge
kone og hendes kæreste. Med en henrivende smuk stemme sang hun en bods-
salmе og besteg derpå skafottet. Den herkuliske værtshusholder vakte ligeledes
megen opmærksomhed. Man havde formodet, at han vilde vriste øksen af bød-
delens hånd og med den bane sig vej gennem mængden, men det var ikke Jens
Jydes agt; med gravitetisk holdning og hilsende til alle sider på gamle gæster og
medborgere går denne Herkules til henrettelsen, lægger høflig sit hoved på
blokken for at modtage hugget af den altid sejrende duellant Kristian Skarpret-
ters økse. En sørgelig vise besang naturligvis i mange vers disse mord og henret-
telser og endnu skal den herkuliske værtshusholder i form af en stor sort hund
gøre hurlumhej på Himmelstrup.«

Og endelig beretter Literis Mando fra året 1753 en historie af en helt anden type:

»Ernst Braad bliver foged på Elved i stedet for Kristoffer Schytte, som flytter til Maderupgård, hvor han den 10. december ægter frøken Holst, datter af Bogense byfoged. Denne Stoffer Schytte var en vældig skytte og Fyns Münkhäusen: han løj så mageløst og massivt, at en eneste af hans »modificerede sandheder« vilde være i stand til at gøre ham til helt i en maryattsk roman. Jeg vil indskrænke mig til at anføre 1, men den er også så god som 24: »Jeg var - omtrent således fortalte han engang i et selskab i Bogense - til middag på Elved, hvor fru en opvarter med kirsebærssuppe, og for ikke at plette hendes fine dug, putter jeg stenene i vestelommen. Da jeg nu om aftenen går hjem med bøssen på nakken, ser jeg i Vie Mose en Mikkell. I en fart vil jeg lade bøssen, men - haglpungen er borte. Imidlertid er jeg ikke rådvild, men putter kirsebærstenene i bøssen i stedet for hagl. Jeg skyder, men Mikkell var ikke at finde. Et par års tid efter kommer jeg den samme vej og forbavses ved synet af nogle unge kirsebærbuske med modne bær, og da jeg går hen for at plukke dem, finder jeg benraden af min Mikkell, i hvis skrog kirsebærtræerne nu florerer!« Det kan man kalde at plante og gøde på engang. Manden, der fortalte mig denne historie, således som den i et helt sekulum har gået fra mand til mand, tilføjede: »Endnu påvises buskene, men det er rigtignok ellebuske, men hvad kan der ikke ske i 100 år?«

TRYKTE KILDER

- Svend Aakjær, Kong Valdemars Jordebog 1-3. 1926-45.
Erling Albrechtsen, Fyn i oldtiden. 1974.
Erling Albrechtsen, Fyns bebyggelse i oldtiden. Fynske Aarbøger 1951.
Erling Albrechtsen, Fynske guldfund. 1960.
Erling Albrechtsen, Fynske jernaldergrave I-V. 1954-73.
Erling Albrechtsen, Gravfundene på Fyn i førromersk jernalder. Fynske Minder 1952.
Erling Albrechtsen, Gravpladsen ved Gyngstrup. Fynske Minder 1970.
Ib Andersen og E. Juul Møller, Bogense kommune. Dispositionsplan 1970.
Søren H. Andersen, Senglaciale bopladser ved Bro. Fynske minder 1970.
Sv. Cedergren Bech (red.), Dansk biografisk leksikon, 3. udg. 1980.
Chr. Behrendt, Bogenses brand 1755. Aar bog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter. XIX. Aargang 1931, V. bind 1. hæfte.
Arent Berntsen, Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed. København 1656.
Franz Blatt (udg.), Danmarks riges breve, 2. rk. og 3. rk. 1938-1969.
Aage Fasmer Blomberg, Faaborg bys historie. 1955.
Aage Fasmer Blomberg, Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-1660. 1-2, 1973.
Aage Fasmer Blomberg, Træk af den fynske adels historie. Fynske Aarbøger II,1 1942.
Bo Bramsen, Gamle Danmarkskort. 1952.
C. F. Bricka (udg.), Dansk biografisk leksikon. 1893.
C. F. Bricka m. fl. (udg.), Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold. 1885-1968.

- H. C. Broholm, Danmarks bronzealder 1-4. 1943-48.
- K. Carøe, Den danske lægestand 1479-1900, I-V. 1904-1922.
- H. V. Clausen og H. Rørdam (red.), Nordvestfyn. Min Hjemstavn, nr. 8. 1937.
- Aksel E. Christensen, Danmarks befolkning og bebyggelse i middelalderen. 1938.
- Aksel E. Christensen m. fl. (red.), Danmarks historie, 1-2. 1979-1980.
- Aksel E. Christensen, Vikingetidens Danmark. 1969.
- P. Christensen, Nogle ligsten i Bogense Kirke.
Aarbog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter.
IX. aargang, 2. bind 1921.
- Carl Christiansen, Formuesforhold i Danmark under de første Enevoldskonger 1660-1770. 1941.
- John Danstrup og Hal Koch (red.), Politikens Danmarkshistorie bd. 1-10, 1963-64.
Danske Magazin.
- Fogtman, Kongelige reskripter. 1806.
- H. C. Frydendahl, Fynske Folkeminder, bd. 1. 1945.
- H. H. Fussing, Svenskerne udskrivninger på Fyn 1658. Fynske Aarbøger II, 1. 1942.
- Gamle Bogense Billeder ved Torben Juul. 1979.
- Poul Bredo Grandjean, Danske købstæders segl indtil 1660. 1937.
- Kr. Hald, Vore stednavne. 1965.
- Arthur G. Hassø (red.), Danske slotte og herregårde 1-2. 1945.
- Hans de Hofman, Samlinger af Publike og Private Stiftelser,
Foundationer og Gavebreve. Bind V.
- Johan Hvidtfeldt (red.), Håndbog for danske lokalhistorikere. 1956.
- Johs. Høirup, Træk af de fynske vejes historie. Fynske Aarbøger V, 3. 1955.
- A. R. Idum, Den fynske Biskop Mester Jacob Madsens Visitatsbog.
- Hans Henrik Jacobsen, Historikeren Vedel Simonsen til Elvedgård 1780-1858. 1962.
- Lis Jacobsen og Erik Moltke, Danmarks runeindskrifter. 1941.
Udgivet af Historisk Samfund for Odense og Assens Amter. 1929.
- Anders Jæger, En sløjfet storstensgrav på Nordvestfyn. Fynske Minder 1971.
- Anders Jæger, Kissenbjerg. En jordfæstegravplads fra ældre romersk jernalder.
Fynske Minder 1974.
- Anders Jæger, Rapport til stiftsmuseet om Lindebjerg-udgravning.
(ikke publiceret) 1977.
- Carl E. Jørgensen, Skolemester og hører. Latinskoleliv før 1800. 1965.
- Harald Jørgensen, Det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark. 1940.
- Poul Johannes Jørgensen, Dansk retshistorie. 1965.
- Ib Rønne Kejlbo, Kobberstikkene fra Peder Hansen Resen Atlas Danicus. 1677.
- S. H. Klavsen (Literis Mando), Bogense Byes og Skovby Herreds Topographi
og Historie fra Sagntiden til Nutiden. 1859.
- Jens Kolmos, Fynske købmænds indsats i dansk handelsliv fra slutningen af 16. århundrede
til midten af 17. århundrede. Fynske Aarbøger V, 2. 1954.
- Erik Kroman (udg.), Danmarks gamle købstadslovgivning. 1955.
- Emmy Larsen, Den gamle købmandsgård. Fynske Aarbøger X, 1. 1968.
- Emmy Larsen, Fra det gamle Bogense. 1967.
- Helle Linde, Magistrat og borger. 1978.
- Vilhelm Lorenzen, Erik Dahlbergs spionvirksomhed på Fyen mellem
Carl Gustavs to svenskekrige. Fynske Aarbøger V, 3. 1955.
- M. Mackeprang, Dansk købstadsstyrelse fra Valdemar Sejr til Christian IV. 1900.
- Herman Madsen, Romantik og historie fra danske herregårde. 1959.

- Hogo Matthiessen, Middelalderlige byer. 1927.
- P. Munch, Købstadstyrelsen i Danmark 1619-1848. 1900.
- Idon Møller, Historiske Bidrag om Bogense. 1885.
- O. Nielsen (udg.), Kong Valdemars Jordebog. 1873.
- N. E. Nørlund, Danmarks kortlægning I. 1943.
- Gunnar Olsen, Træhesten, hundehullet og den spanske kappe. 1960.
- Erik Pontoppidan, Danske Atlas. 1767.
- Anne Riising, Guds frygt og oplysning. Odense 1700-1789. 1981.
- Samlinger til Fyens Historie og Topographie, bd. 9. Udgivet af Fyens Stifts Literære Selskab. Odense 1861-84.
- Fritz Schönewardt, Hans Bang i Bogense, død 1560. Personalhistorisk Tidsskrift. Årg. 100, 1980.
- Vedel Simonsen, Bidrag til den fyenske Kongeborg Rugaards, dens Læns og dens Lænsmands Historie, 1-3. 1843-1844.
- Vedel Simonsen, Samlinger til den fyenske Herregaard Elvedgaards Historie i Anledning af Secular-Festen paa samme den 1. juli 1845, 1-4. 1845-1846.
- SKALK nr. 5. 1967: Mogens Ørsnes, Gavnild Fyn.
- V. Spanner, Lidt om Landboforholdene i Nørreby gennem 250 Aar. Aar bog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter VI. binds 2. hæfte. 1938.
- John Kousgård Sørensen (udg.), Odense Amts bebyggelsesnavne. Danmarks stednavne, nr. 14. 1969.
- J. P. Trap, Danmark, 5. udg. bd. 12, Odense amt. 1956.
- J. P. Trap, Statistisk Topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 2. udg. 1873.
- P. Trautner, Et jernalderfund i Grindløse Sogn. Fynsk Hjemstavn, Aargang 1, s. 173-175. 1928.
- Gustav Ludvig Wad, Fra Fyens Fortid. Samlinger og Studier. Bind 4. 1924.
- Olaf Wenstrup, Vore gamle købstæder 1. 1947.

UTRYKTE KILDER

P. Christensen, Bogense købstad gennem tiderne. 1938. (Foreligger i manuskriptform.)
 Det utrykte kildemateriale, som i øvrigt er benyttet, findes i Rigsarkivet og i Landsarkivet for Fyn.

Rigsarkivet:

Topografisk samling, købstæder.
 Christian V's Matrikel af 1688.

Landsarkivet for Fyn:

Bogense Magistratsarkiv. Rådstueprotokol (fra 1625).
 Kirkebøger (fra 1646).
 Tingbog (fra 1663).
 Skifteprotokol (fra 1695).
 Kornmålerbog (fra 1696).

I denne forbindelse må også omtales det værdifulde historiske materiale, som findes i Det kongelige Biblioteks kortsamling samt kortene fra udskiftningens tid, som forefindes på Odense Universitetsbibliotek.

NAVNE- OG STEDREGISTER

- Actonius, Henning, rektor 160ff, 185
Adam af Bremen 35
Adelgade 39, 44, 51, 144, 146, 175, 183
Ahlefeldt, Claus von, generalløjtnant 89
Albrechtsen, Erling, museumsinspektør 21
Andersen, Ivar, justitsråd 156
Andersen, Mads, byfoged 70, 118
Andersen, Simon, præst 59
Ansgar 31
Ascherleben, Mourits til Jerstrup 191ff
Assens 35, 47, 49, 62, 69, 80, 86, 91, 95, 120, 144
Assenius, Hans Kristian, rektor 159
- Bager, Jep, rådmand 56, 115
Bager, Klavs, rådmand 44, 114
Bager, Oluf, købmand i Odense 172
Baggesen, Rasmus, byfoged 118
Bang, Claus, borgmester 114, 175f
Bang, Chr. Hansen, digter 53
Bang, Hans, borgmester 56, 70, 72f, 77, 114f, 177
Bang, Hans, rådmand 115
Bang, Hans Clausen, præst 73, 180
Bang, Laurits, rådmand 56, 115
Bang, Margrete, datter af rådmand Niels Bang 58
Bang, Niels, rådmand 51, 58, 60, 62f, 111, 115, 174f, 188
Bang, Niels Thygesen, byfoged 108, 118, 164
Bang, Vilhelm, borgmester i Assens 62
Bardenfleth, Poul Christian Ditlev, kammerjunker 167
Bardenfleth, Johan Frederik, oberst 147
Barløse, Jens Ibsen, kapellan 185
Basse, Niels, legatstifter 139
Basse, Niels Nielsen, byfoged 90, 116ff
- Beldringe 30
Belov, Tyge, lensmand 90
Bendixen, Mourids, rådmand 115
Bendtsen, Laurids, rektor 159
Benninck, Mathias, klokkestøber 111
Berg, Abraham, rådmand 115
Bernsdorff, Johan Hartvig Ernst, greve 147, 153
Beske, Mathies, rektor 159
Bille, Anders, lensmand 149
Bille, Erik 59
Bircherod, Jacob, landsdommer 192
Bjerglygård 23
Blomberg, Åge Fasmer, historiker 81, 88
Bolt, Martin, rådmand 115
Bolt, Matthias, rådmand 115, 129, 134f
Borring, Mathias, legatstifter 138
Borring, Søren, købmand 142, ~~145~~ 145
Bovense 38
Braad, Ernst, foged på Elvedgård 198
Brahe, Axel, lensmand 149
Brahe, Jørgen, lensmand 149
Brandholt 23f
Brandt, Jens, købmand 133
Bredal, Peter, søofficer 81f
Brenderup 28, 42
Bro 13f, 19
Bro Mølle 85
Brockenhuus, Eiler, oberst 89, 193
Broholm (ved Svendborg) 25
Broholm (ved Bogense) 63
Bryggemand, Ulrik Frederik, oberst 111, 118
Bryggergården 101, 132
Bussesdaatter, Maren 178
Bøgvad, Christian, søn af tolder Peder B. 144
Bøgvad, madam, legatstifter 139

- Bøgvad, Peder, tolder 121, 144
- Caspari, Georgius, rektor 159
- Charisius, Jonas, kancellisekretær 66
- Cheldorph, Anders Jacobsen, præst 99, 121, 181, 196
- Cheldorph, Barbra Sofie, datter af Anders Jacobsen C. 196
- Chulenbruun, Hans Nielsen, borgmester i Odense 192
- Christensen Bager, Anders 88
- Christian I 40
- Christian II 47f
- Christian III 47
- Christian IV 59, 63, 65f, 68, 74, 191ff
- Christian, kronprins 71, 79, 146
- Christianslund 23
- Christine, dronning 45
- Christoffer III 42
- Christoffersen, Jacob, rådmand 115
- Clausen, Knud, rådmand 114
- Clausen, Mathias, borgmester 114
- Daa, Jesper til Enggård 179
- Daa, Jørgen til Enggård 150
- Dahlbergh, Erik, generalkvartermester-løjtnant 87
- Dallund 150, 197
- Drejet 153
- Ebberup 20
- Ehlert, Knud, læge og amatørarkæolog 19
- Ehrenschild, Martin Conrad Bierman von, etatsråd til Enggård 155
- Ejlby 32, 61, 158, 160, 179, 194
- Ejlbylunde 18
- Ejlby-Melby 161
- Ejlinge 153
- Ejlskov 24
- Elvedgård 144, 198
- Enggård 42, 57, 66, 73, 84, 86, 149f, 179
- Enghauge 121
- Erik af Pommern 40, 145, 148
- Erik Menved 37
- Erik Menveds Kro 69
- Eriksdatter, Anne, datter af rådmand Erik Nielsen 45
- Eriksen, Klavs, rådmand 45, 49, 58, 114, 167, 172
- Ertebøllekulturen 14
- Eskildstrup 32, 84
- Esterbøllebjerg 24
- Fabricius, Jørgen, klokker og lærer 163
- Fahnøe-slægten 73, 131
- Fahnøe, Jørgen, købmand 141
- Farstrup 183
- Fectel, Jost, købmand fra Hamburg 169
- Fich, Hans Jacob, præst 179
- Flensborg 130, 133
- Frandsen, Jørgen, rådmand 115
- Frederik II 53, 59
- Frederik III 75, 79, 85, 146
- Frederiksodde 80f, 86, 91
- Fridrichsen, Peter, borgmester-medhjælper 114, 129
- Friis, Albert Sørensen, byfoged 102, 107, 111, 117f, 130, 155f
- Friis, Sebastian Johannes, rektor 160, 185
- Funch, Hans Christian, præst 181
- Fåborg 35, 47, 49, 69, 75, 80, 86, 90f, 95, 120, 144
- Galt, Peder Ebbesen, panthaver i Æbelø 154
- Gamby, 99, 144
- Gammelmark 100, 121, 145
- Garstenkorn, Harmen, træskærer 167
- Gert af Rendsborg, greve 41
- Gjøe, Falk til Hvidkilde 192
- Gjøe, Sibylle, søster til Falk G. 191f
- Glavendrup 31f
- Glomandsbanke 23
- Glud, Søren Nielsen, kapellan 185
- Godfred 31
- Gram, Laurids Nielsen, rektor 159
- Grevefejden 47
- Griis, Søren, comsumptionsforpagter 129
- Grindløse 31, 61, 158, 160, 179, 193
- Grydhøj 18
- Grønløkken 189
- Guldbjerg 61, 158, 160, 183
- Guldbjerg, Ove Hansen, rektor 160, 185
- Gyldenløve, Ulrik Christian, søn af Christian IV 192
- Gyldensteen 147, 149, 183
- Gyldenstjerne, Knud Henriksen, rigsråd 150

- Hagedorn, Christiane, frue på
Harritslevgård 146f, 182
- Hagedorn, Filip Johan til Harritslevgård
146, 161, 196
- Hamburg 169
- Hans, konge 42
- Hansen, Erik, præst 180
- Hansen, Henrik, rådmand 115
- Hansen, Jens, kapellan 185
- Hansen, Jep, consumptionsforpagter 129
- Hansen, Jørgen, consumptionsforpagter 129
- Hansen, Lauritz, kapellan 185
- Hansen, Peder, rådmand 115
- Hansen, Rasmus, rektor 159
- Harritslev 30f, 47, 66, 85, 189
- Harritslevgård 35, 41, 47, 57, 71, 79, 80,
145f, 154, 183, 189f
- Harritslevgård, Lille 146f
- Hartvig, Eleonore, enkefru 168
- Hartvig, Johan, degn 168
- Hasebard, præst 192f
- Hegelund, Per, biskop i Ribe 62
- Hegelund, Søren Per, borgmester 114, 175f
- Helleborgmølle 134
- Helsingør 95
- Henriksen, Henrik, rådmand og byfoged
115, 118
- Henriksen, Jesper til Sandagergård,
universitetsrektor 42, 44
- Hesselager 53
- Hesselager, Kristoffer, rektor 159, 185
- Himmelstrup 197
- Hind, Jørgen, consumptionsforpagter 129
- Hindsgavl 148, 150
- Hiort, Laurits J., consumptionsforpagter 129
- Hjadstrup 179
- Hjallese, Peder Jensen, kapellan 185
- Hjort, Andreas Christensen, legatstifter 138
- Holm, Maren, almisselem 139
- Holse 183
- Holsegård 22ff
- Holst, Martinus, byfoged 107, 118
- Holst, Niels, købmand 133
- Hornemann, madam, præstekone 196
- Horsens 66
- Huguétan, Jean Henri til Gyldensteen
151-153
- Hunderup, Anne Marie, legatstifter 138
- Hvid, Anders, præst i Hårslev 196
- Hvid, Lars, forpagter på Oregård 196
- Hvid, Mads, hører 195f
- Hvidkilde 192
- Hårslev 30f, 61f, 99f, 110, 144, 158,
160f, 195f
- Ibsen, Mads, rådmand 60, 101, 111, 115
- Iversnæs 150
- Jacobi, Nicolaus, præst 178
- Jacobsen, Hans, kapellan 185
- Jacobsen, Hans, præst i Ore 62
- Jellingesten 33
- Jensen, Anders, rektor 159f
- Jensen, Hans, rådmand 115
- Jensen, Hans Peter, arbejdsmand 19
- Jensen, Henniche til Sandagergård
(se Qvitsov) 125f
- Jepsen, Jørgen, foged på Oregård 62
- Jepsen, Karine, gift med Jørgen J. 62
- Jepsen, Mads, byfoged og borgmester
114, 118, 177
- Jernbanegade 45
- Jersore 31, 154
- Jerstrup 191ff
- Jespersen, Hans, provst 57, 179f
- John, hr., præst 155
- Juel, Carl amtmand 148
- Juels, Mette, gift med Jørgen Klavsén 46
- Julius Cæsar 30
- Jyde, Jens, værtshusholder i Odense 197
- Jæger, Anders, overpostbud og
amatørankæolog 13, 177
- Jørgensen, Claus, borger 68
- Jørgensen, Frands, tolder m. m. 76, 88,
91, 118
- Jørgensen, Jens, legatstifter 139
- Jørgensen, Laurids, rektor 159
- Jørgensen, Peder, borgmester 59, 111,
114, 175
- Jørgensen, Rasmus, medlem af Bogense-
adelen 49, 172f
- Jørgensen, Husum, Hans, borgmester
91ff, 114, 116f, 122, 129, 154, 159
- Kaas, Erik, landkommissær 90
- Kaas, Jørgen Mogensen, amtmand 149

Kapelsmark 121, 145
 Kappelsmøllegården 177
 Karl Gustav 82, 85f
 Kerteminde 41, 48f, 52, 69, 86, 91,
 95, 120, 144
 Kiel 62f
 Kirkebakken 98
 Kirkestræde 39, 97
 Kissebjerg 24, 26f
 Kjørupgård 70
 Klakring 135
 Klarskov, Knud Olafson, rektor 160, 185
 Klavsdatter, Anne, datter af rådmand
 Klavs Eriksen 177
 Klavsen, Jørgen, købmand 46, 49, 53,
 58, 172
 Klavsen, Søren Harries, historiker 9, 41
 Kleinsmed, Jens, borgmester 114
 Klinte 47, 61, 131, 154, 158, 160
 Knud d. Hellige 37
 Knudsen, Knud, kapellan 185
 Knudsen, Niels, rektor 159f
 Knuth, Johan Henrik, grev 153
 Kolding 70
 Koldinghus 55
 Kolshave 23
 Kongensgade 97
 Korsør 86
 Kosterslev 30
 Krabbe, Gregers, lensmand 73, 150f
 Krabbe, stiftamtmand 111
 Krag, Erik, oversekretær 80
 Krogsbølle 144
 Krogshøj, Katrine 197
 Kruse, Vibeke, Christian IVs elskerinde 192
 Kullmand, Hans 87
 Kærby 84f, 100, 189
 Købmandsgård, Den gamle 142f, 145

 Ladbyskibet 31
 Landbohjemmet 69
 Landorph, Broder, hofretsassessor 117
 Lang, Oluf, borgmester i Assens 62
 Langesø 150
 Lassen, Anna Elisabeth, frue på
 Harritslevgård 147
 Lassen, Hans til Harritslevgård 146
 Lauridsen, Hans, byfoged 64, 118

 Lauritsen, Peder, rådmand 115
 Lave, Niels Jensen, præst i Odense 169
 Leck, Lars Pedersen, byfoged 72, 118
 Lermand, Kirsten Michelsdatter 169
 Lind, Jens, rådmand 114
 Lindebjerg 20f
 Lindø 153
 Literis Mando 41, 53, 66, 71f, 82ff, 110,
 119, 122, 151, 160, 181ff, 196, 198
 Lucassen, Jørgen, byfoged 56, 115ff, 118
 Lund, Jørgen, præst 180
 Lundager, Gottfred Poulsen, præst 138, 185
 Lundager, Poul Jørgensen, præst
 102, 161, 181
 Luxdorph, Peder, landsdommer 117
 Lübeck 62
 Lykke, Anne, frue på Harritslevgård 71f,
 79, 145f
 Lykke, Kaj til Rantzausholm 80

 Maderupgård 198
 Madsen, Claus, borger i Kiel 63
 Madsen, Jep, borgmester 114, 176
 Madsen Harritslev, Jens, borgmester
 73, 75, 77ff, 81, 87, 92, 114
 Madsen Veile, Jacob, biskop 38, 59f, 63,
 157f, 166f, 172, 180
 Margrete I 41, 148
 Margrete Therkildsgade 97
 Marsvin, Ellen, gift med Knud Rud til
 Enggård 66ff
 Marsvin, Jørgen, lensmand 55
 Mathiesen, P., consumptionsforpagter 129
 Melby 158, 160, 183
 Melchiorsen, Christen, rektor 159
 Meldorph, Niels, købmand 133
 Michelsted, svensk kommissær 86
 Mickelsen, Erik, rådmand 114
 Middelfart 35, 47ff, 52, 59, 69, 80f, 86,
 95, 107, 120, 134, 144
 Mikkelsen, Ludvig, præst 193
 Moderup 194
 Mortensen, Jens, præst 169
 Mortensen, Oluf, biskop i Roskilde 44, 169
 Mouridsen, Hans, rådmand 74
 Mule, Mette, borger i Odense 62
 Mule, Marine, boger i Odense 62
 Mule, Niels, præst 57, 59f, 69, 175, 180

Munk, Kirsten, gift med Christian IV 68
Munk, Ludvig, amtmand 66, 68
Møller, Johs. Idon, lærer 9, 47f, 161
Mørk, student 196f

Nielsdatter, Karen, gift med Claus Bang
176

Nielsen, Anders, rådmænd 115

Nielsen, Christen, hører 160

Nielsen, Christen, præst 57, 180

Nielsen, Erik, rådmænd 44f, 114, 125f,
172

Nielsen, Fin, væbner 42

Nielsen, Jacob, ridefoged 197

Nielsen, Jens, borgmester 114

Nielsen, Tue, medlem af Bogense-
adelen 44

Nielsen, Zakarias, rektor 159

Nikolajkirke 42f, se kirke

Nonnebakken 31

Norge 130f

Nyborg 35, 41, 47, 49, 69, 80, 86ff, 95,
120, 144, 158f

Nyborg-dommen 41

Nysted 57

Næraa, Niels, præst i Sønderlø 61

Nørre Esterbølle 32, 87

Nørre Højrup 160

Nørre Næra 31, 144, 160

Nørre Sandager 160

Nørreby 32, 47, 154

Odense 33, 35, 40f, 49, 63, 69, 80, 86,
95, 120, 144, 158

Odensevej 39

Olesen, Søren, rektor 159

Oluffsen, Tord, stolsbroder 125

Olufsdatter, Anne, gift med rådmænd
Erik Nielsen 44

Ore 61f, 83, 158, 160

Ore Birketing 62

Ore Skovmølle 84

Oregård 62, 154, 196

Otterup 144

Padesø 82, 110

Palnatoke 189

Paludan-Müller, Caspar, historiker 122

Pedersdatter, Anna Maria, gift med
Christian Vederking 132 *6. 10. 1616*

Pedersen, Christian, tolder 93, 155, 169

Pedersen, Hans, forpagter 90

Pedersen, H. P., gårdejer 22

Pedersen, Jens, borgmester 114

Pedersen, Jens, degn i Ejlbymelby 161

Pedersen, Jørgen, rådmænd 114, 175

Pedersen, Mikkel, kræmmer 78

Pedersen, Niels, byfoged 55, 118

Pedersen, Niels, degn 61

Pedersen, Niels, tolder 78

Petri, Mathias, rektor 159

Podebusk, Henrik til Kjørupgård 70, 80f,
154

Pogwisch, Otto, generalkrigs-
kommissær 88

Pontoppidan, Erik, præst 38, 96f, 102

Pors, Mats, skolemester 61, 159

Poulsen, Jens, rådmænd 115

Povelsøn Kullerup, Jesper, kapellan 185

Pritzbuur, stiftamtmand 102

Qvitzov, Ejler, lensmand 149

Qvitzov, Erik til Sandagergård 84, 86

Qvitzov, Henning Jensen til Sandagergård
44, 47

Qvitzov, Jørgen Henningsen til
Sandagergård, landsdommer 44, 49,
149, 154

Qvitzov, Niels Thomsen til Sandagergård 41

Rantzau, Breide til Harritslevgård 145

Rantzau, Cai til Harritslevgård 71, 145f

Rasmussen, Søren, gårdejer 87

Regisse, dronning 41

Resen, Peder Hansen, professor 96f

Ribe 40, 59, 62

Roe, Morten, byfoged 118

Rosenkrantz, Jacob, lensmand 166

Rosenkrantz, Oluf til Enggård 151

Rosenvold 24, 192

Roskilde 44

Roskildefreden 85

Rostok 41

Rud, Erik til Enggård 150

Rud, Jørgen til Enggård 59

Rud, Knud, lensmand 59, 65f, 68, 166

Rugård 41f, 47, 59, 66, 68, 82, 99,
 103, 105, 148ff, 154, 172
 Rudkøbing 48, 69, 90, 95, 107, 120
 Rådhusstræde 97, 104

Sandager 41, 61, 84, 158
 Sandager Mølle 183
 Sandagergård 42, 44, 47, 86, 149f, 183, 190
 Sankt Annagade 21f, 111, 157
 Sankt Annas Klosterkirke 47, 111, 165
 Sankt Gertruds Hospital 47, 165
 Sankt Jørgens Gård/Hospital 137f, 165
 Sankt Jørgens Kapel 47, 138, 179
 Sankt Nikolaj 171, 179
 Schytte, Kristoffer, skytte 198
 Seblad, Otto, skriver, senere borgmester
 i Odense 66ff
 Sehested, Christian, stiftamtmand 107
 Sehested, Magdalene, ejer af Æbelø 154
 Sidsker, Ulrich, stempelpapirsforvalter 130
 Silber, Johan Christian, lærer 164
 Simonsen, Christian til Rugård 148
 Simonsen, Vedel, historiker 89, 129, 160,
 194
 Skamby 191
 Skeby 171
 Skinkel, Berneke, rigsråd 41, 145, 148, 150
 Skinkel, Jørgen, lensmand 49, 149, 172
 Skinkel, Otto, ridder 42
 Skov, Niels, beboer i Grønløkken 189
 Skov, vinhandler 161
 Skovby 32, 56, 61, 66, 158, 179f
 Skrallekroen 48
 Skrivers, Per, rådmand 56, 115
 Skrædder, Børge, svensker 85
 Skånemarkedet 42
 Skåstrup 17, 22ff, 83
 Slabate, oberst 72
 Slettens Landevej 99, 144
 Slesvig 35
 Smed, Laurits, rektor 59
 Smid, Peter, borgmester 44, 114
 Smidstrup 25, 84, 145, 179
 Snog, Niels Lauritsen, kapellan 185
 Sonnesdatter, Kirsten 169
 Sovel, Peter, rådmand 44, 114
 Sperling, Hans Jacobsen, præst 180
 Stegø, Lille 63, 153, 180

Stegø, Store 14, 47, 63, 153, 180
 Stenbækgård 23
 Stephensen, Per, rådmand 56, 115
 Storgade 97
 Strandvej 73
 Suabe, Leonora, jomfru 62
 Suabe, Lisbet, jomfru 62
 Svane, Jørgen til Harritslevgård 57, 145
 Svendborg 47ff, 69, 80, 86, 91, 95,
 120, 144
 Svendsen, Jep, rådmand 56, 115
 Svendsen, Oluf, borgmester 87f, 91, 114
 Svenstrup 32
 Sørslev 19, 30f, 61, 144, 158, 160
 Sønderborg 81
 Søndersø 61, 110, 144
 Sørensen, Holger, gårdejer 189
 Sørensen, Morten, borgmester 114
 Sørensen, Søren, rådmand 115

Teglade 97
 Thomsen, Anders, rådmand 77, 115
 Thomsen, Niels, borgmestermedhjælper 114
 Thomsen, Niels, byfoged 118
 Thomsen Lunge, Niels til Enggård, 42,
 149
 Thor 31
 Thorhalleson, Eigil, præst 185
 Tjæregade 53, 97, 183
 Toderup 32
 Toldbodvej, Gammel 130
 Tofte 32, 47, 66, 85, 99, 144
 Top, madam 161
 Torvegade 39, 97
 Torvet 39, 97f, 102, 108f, 157, 178, 180
 Tovegade 47f, 188
 Trappen 146ff, 161f, 183
 Tredivårskrigen 71f
 Trøstrup, Jens Ibsen, ejer af Æbelø
 Tuesen, Niels, borgmester 44, 114
 Tybrind 82
 Tyrekrog 48

Ulfeld, Laurids til Harritslevgård 79, 146
 Ulfeld, Palle, lensmand 149
 Urbo, Christian Jacobsen, rektor 159

Valdemar III 37, 41

Valdemar IV Atterdag 41, 145,
Valdemars Jordebog 35
Valkendorf, Christoffer, taksérborger 65
Valkendorff, Henning, lensmand 73, 191f
Vavasour, William, generalmajor 86
Vederking, Christian, postmester 132
Vederking, Hans, søn af Jørgen V. 132
Vederking, Henrik, søn af Jørgen V.,
præst i Nykøbing F. 132
Vederking, Jørgen, købmand m. m. 121,
129f, 132f, 147
Wedel, Wilhelm Friedrich, kammerherre
149
Vedelshave 21
Veflinge 30f, 144
Veile, Hans Buxen, præst 69, 73, 180
Vester Egense 38, 144
Vesterby 32, 154
Vestergadefundet 19f

Viemose 28
Vigerslev 59
Villumsen, Søren, rektor 159, 185
Vinter, Michel, rektor 61f, 159
Vismar 59
Vor Frues Alter/Vikari 44, 172
Vor Frues Gilde 47, 125

Æbelø 47, 70, 72, 81, 90, 92f, 100,
117, 153ff, 179
Æbelø Holm 153

Ørbæk 83
Ørn, Samuel, svensk krigsfange 120
Østergade 142f, 145
Østrup 53

Åbjerg 25
Ålborg 95

SAGREGISTER

accise (sise) 47, 75, 102, 128f
affaldsgruber 21
altertavle 167, 182
amtmand 106, 149
arresthus 113

bartskeer 136
begravelser 172
beskærmelsesbrev 42
birkefoged 111
Bogense Herremænd 44ff, 167
Bogense-møde 1604 65f
borgeroprør 47
borgerudvalg 107
borgervæbning 52
borgmester 40, 113f
brandskat 85f
brandspande 64
bronzevald 17f
brudskat 65
brændemangel 122
brændevin 132

brændevinsbrænding 135
bybæk 78, 96
byfoged 40, 103, 107, 110, 115, 118
byfold 73
byjorden 70
bylag 40
bymark 55, 57, 76, 90, 104, 122
byporte 73
byret 35, 105
byskriver 103
byting 108
bysvend 109
byvåben 52
bødestraf 108f
bøsseskytter 64
bådsmænd 64, 69, 80

consumption 121, 128
consumptionsforpagter 129

damhave 90, 121
dansk skole 162ff

degn 158f, 162
 dolktidsbæger 18
 drikkeri 77
 dronningebesøg 42
 døbefont 167f
 dødsdom 105

edsring 18
 efterkrigstid 90
 ekstraskatter 52, 129
 elevtal 159
 eligerede mænd 107
 embedsindtægter 107
 enevælde 106
 enkeltgravskultur 18
 epitafium 169
 erhverv 119ff

fangehuller 111
 fattige 136ff
 fattigherberg 100
 fiskeri 123
 folketælling 95, 99
 formue 120
 forordning af 28. april 1682 93, 106
 forordning af 7. april 1619 105
 forprang 128
 fortov 79
 freden i København 1660 89
 fremgang 69f, 133
 færgefart 133ff, 142f
 fætaljebrodre 41

gabestok 77ff, 108, 110
 gartneri 122
 ganganger 194f
 genopbygning 55
 gilde 44, 125
 grecque-snedker, á la 125
 guldjord 90
 gulerødder 122
 gårdsejer 90, 122

halsjern 73
 hamp 123
 handel 46, 120, 127, 130f
 hartkornsskat 129
 hedenskab 31, 33

hekse 54, 59, 62
 helligbrøde 109
 henrettelse 197
 hestemarked 102
 hestemølle 128, 131
 hunde 77
 hundehul 189
 hungersnød 42
 hængekar 19
 hør 123
 hører 157
 håndværk 123, 126

ildebrand 51, 53, 187f
 indberetning 120, 123
 indbyggertal 95, 99, 120
 indhegning 57
 indkvartering 80, 89, 91, 111

jagt 111
 jernalder 21-31
 jordfordeling 76
 jordskælv 42
 jættestue 16, 18, 28

kag 108
 kapellan 162
 kirke 39, 60, 165ff
 kirkebog 73, 86
 kirkefred 181
 kirkegang 78, 181
 kirkeklokker 171
 kirketugt 181
 kirketårn 166
 klokker 162
 klædemanufaktur 127
 kongebesøg 59, 68, 79
 kongevej 144
 kornformalingsafgift 128
 kornmangel 122
 kornmålerbog 130
 krigsfanger 120
 krigsskat 49
 kristendom 31, 33
 krohold 110, 135
 krucifiks 169
 kvægmarked 102
 kæmner 65, 104f

købstad 35, 37
købstadsadel 49
køkkenmødding 14

ladeplads 133
landadel 49
landbrug 121ff
landprang 55, 120, 122
landsbydegne 160f
landsting 55
latinskole 60ff, 98, 101, 157ff
lav 125, 133
legater 138f
legemsstraf 108
lejler 136
lensmand 103, 105f, 148
ligning 105
ligsten 172ff
lysekroner 169
løbedegn 159
løngang 188

markedsdage 128
matrikel 121
merkantilisme 63
middelalder 35
militær 119
mjød 77
målerbog 116

offentligt skrifte 110
offerplads 30
oldermænd 40, 44, 125
orgel 168
overfartssted 80
overformynder 106
overkøbmænd 106
oversvømmelse 69, 96f, 123
overtro 178

pest 51, 54, 57, 69
pietisme 110
plyndringer 88
polakker 85, 89
postmester 121, 127
postvæsen 70, 145
privilegiebrev 37, 39, 41
prædikestol 49, 167f

præstegård 98
præsteindberetning 99f, 102
præster 179ff

ragekniv 18
rakker 77
reformation 49
regnkatastrofe 42
rektor 157, 159, 161
retspleje 105
råd 63, 76, 103f
rådhus 102, 111, 113
rådhusklokke 111f
rådmænd 40, 103, 114f
rådstueprotokol 70, 87, 91, 105
rådstueret 103, 105, 108

sabbatsforordning 183
sagn 187ff
segl 52
servicefunktioner 133ff
silkehandel 71
skarpretter 109
skatter 104, 128f
skatterestancer 72
skattetryk 91
skibsbro 98
skibsfart 141
skole 53, 78, 157ff (se latinskole)
skolemester 162
skomagere 88
skytter 65
smed 123
sorte død 41
stadsret 40
stampemølle 78
stednavne 30
stenalder 13-17
stendysser 16
stavnsbånd 127
stokkemænd 105, 108
stolpehuller 20
stolsbroder 125
storhedstid 47f
strandvagt 81
studeprovsten 196
stutteri 146
stændermøde 91

svenskere 86, 189
svenskekrige 79ff
svin 77
særjord 122

taksérborgere 64f, 105
tiende 178
tiggeri 137, 158
tingbog 108
tobak 123, 127
told 72, 75, 128, 144
torp 31
torv 128
torvedag 102
tragtbægerkultur 17
troldkvinder 54

træhest 189
tårnur 113

urnegrave 17

vikingeborge 31
vikingetid 31ff
vin 77, 132, 147
visitats 59ff
vægter 113, 133f
værtshus 135
værtshusholdere 76

øl 77

åbenbar skrifte 183

Krydset Adalgade-Østergade har altid været et centralt sted i Bogense. Gennem århundreder har bogenserne på dette sted kunnet iagttage trafikens bevægelser til og fra byen og gennem byen. Det var ikke mærkeligt, at folkeviddet gav det gamle værtshus navnet Øjet. Billedet er fra omkring 1850 og hører til de ældste fotografier fra Bogense.